Masskultur

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk av **Vitalis Norström** (1856-1916) har digitaliserats 2013 av **Göteborgs Universitetsbibliotek** och anpassats för Projekt Runeberg i november 2016 av Ralph E.

Inledningsord.

Denna bok skulle knappast ha kommit till stånd utan bestämda *yttre* anledningar. Egen inre drift skulle nog inte föranledt mig till kulturanalyser af detta slag.

Nu har emellertid vid upprepade tillfällen inställt sig behof att tillmötesgå vanliga uppmaningar att hålla föredrag och lämna bidrag till tidskrifter eller tidningar. Då har det också varit nödvändigt att välja ämnen inom en bredare intressesfär än de rent filosofiska problemens, och så har den ena af dessa uppsatser efter den andra framkallats. Af dem äro »Kultur och frihet», »Några sidor af den s. k. sociala frågan» och större delen af »Modernt själslif» äldst. De äro flera år gamla, medan »Masskultur» skrefs för två år sedan. Den till sist nämnda essay anknutna socialt politiska utredningen, slutet af »Modernt själslif», »Massmoral» och »Lidande och njutning» ha nedskrifvits i december 1909 och januari i år och, med undantag för den nämnda utredningen, ej förut under någon form varit offentliggjorda.

Af dessa upplysningar får man dock alldeles inte draga den slutsatsen, att de här behandlade frågorna jämte svaren på dem beteckna döda punkter i författarens utveckling utan större lockelse för hans hjärta och tanke. Hur skulle en människa, hvars »själfbesinning» för hvart steg hon tager allt bestämdare markerar henne och hela hennes öde såsom invefvadt i denna lika trassliga som oöfverskådliga härfva, som heter »vår kultur», kunna undgå att söka klara sig åt det hållet? Däri ligger ju bara en akt af simpel själfbevarelse, och om *något* skall förmå sätta lif i spelet, så är det väl omsorgen om det egna jaget. Jag menar bara, att, om den inre driften fått ensam råda, densamma skulle fört mitt sysslande med kulturproblemen in på brantare stigar, än som här beträdas.

Däraf hade kunnat uppstå både vinster och förluster. Framför allt vinsten af en enhetligare blick på kulturen, mindre spridda utgångspunkter och ljuset från vissa gränsbegrepp i riktning uppåt, hvilka nu måste hållas ute, emedan de här skulle bryta in som från en alldeles främmande värld och blott framkalla — jag säger inte *miss*förstånd utan rent af *o*förstånd, d. v. s. mest bli betraktade som mystifikationer, ja som humbug. För författaren själf är emellertid detta yttersta ljus det afgörande, men han hyser den förhoppningen, att denna framställning dock skall verksamt förbereda en annan, som gör till sin uttalade princip hvad som här gömmer sig.

Fastän den djupast liggande enhetstanken sålunda inte här kan komma till synes, så framträda dock, i all vyernas rörlighet och stämningsdagrarnas skiftning, en omisskännelig grundåskådning i både negativa och positiva punkter.

Denna åskådning vänder sig mot ruset af en blott yttre (teknisk) kultur, som lämnar den inre människan tom och otillfredsställd; mot samhällets kapitalistiska urartning, som vill omsätta alla lifsvärden i ekonomiska ekvivalenter ungefär som energetiken omvandlar alla energier i mekaniskt arbete och mäter dem efter beloppet af sådant; mot en klass- och mass-solidaritet, som stegrar ensidiga utgångspunkter till universalitet och gör sitt relativa sanningsinnehåll till ett absolut ideal, hvarmed den på ett alldeles odrägligt sätt kringskär lifvet och hämmar dess fria böljerörelse.

Gentemot allt detta häfdas förverkligandet af lifvets inre höghet, af själens adel såsom utvecklingens djupaste mening, en utveckling, som har friheten till sin drifkraft och samhällsrätten till sin lag.

Friheten har faktiskt intet starkare värn än det samhälle våra fäders osägliga arbete och kamp afvunnit naturen. På det huset spottar mången, som däraf hägnas och som utan detta skulle nödgas bo bakom en buske. Ty *samhälle* är inte något, som man drömmer, diktar eller ens tänker sig till, utan produkt af ett oändligt tålamod med erfarenheten, alltid vattnad af svett, då och då genomblixtrad af en bragd. Därför kan samhället aldrig bli annat än ett medelvärde. Men i all sin ofullkomlighet torde det på det hela taget betyda det för tillfället bästa möjliga.

Jag påstår nu inte, att samhällets fiender bekämpa detta *bästa* möjliga med det *sämsta*. Men jag tror, att de mot en ofullkomlig verklighet sätta en dålig dröm och att de drömmande knappast skola vakna, förrän de på ett fruktansvärdt sätt sammanstött med verkligheten.

Göteborg i februari 1910.

Vitalis Norström.

Masskultur.

Framför allt behöfva vi en skarp begränsning af det ganska sväfvande begreppet kultur. Tunn kan vår uppfattning få lof att vara, men ett helt måste den utgöra.

Hvilka hållpunkter erbjuda sig nu för en markerad uppfattning af begreppet kultur, som täcker alla dess former?

Låt oss begynna med en mycket enkel och åskådlig bestämning! En sådan ger sig åt oss, om vi utgå från så att säga den skådebana, som är kulturens allmänt erkända miljö.

All kultur knyter sig från början till bildandet af städer, och i staden har den allt fortfarande sitt högsäte.

Så länge lif och lem hotas af vilda djur och fientliga grannar, som smyga omkring i småskogen utanför hyddan, när tillfredsställandet af hunger och törst beror på valet af tillfälliga lägerplatser, på årstid, väderlek, jaktlycka, och släktets fortplantning förutsätter kvinnorof, öfveransträngas människans krafter af den fysiska självfbevarelsen. Hand i hand med denna går en art psykisk självfbevarelse, som söker afvärja de nedbrytande inflytelserna af fruktan och ångest för naturens stadslifvet frigjorda andliga kraftöfverskottet skall framträda i en mångfald yttringar med en gemensam helhetsprägel. Det skall vara en viss anda rådande i all kultur, någonting i alla dess delar, som går ut ifrån det hela och syftar tillbaka på det hela.

En sådan anda af helhet fanns i den indiska kulturen, veda-kulturen, i den grekisk-romerska och i medeltidskulturen. Deras böcker utandas den, deras konstverk utstråla den och deras personligheter hypnotisera oss därmed. Vid gränserna kan tvekan uppstå om en lifsyttrings närmare samhörighet med den ena eller andra af dessa kulturer, men beger man sig in mot centrum af någondera, så finner man den andliga luften så mättad med den särskilda kulturformens arom, att all tvekan om ursprung och art måste upphöra. Den, som här ingenting ser, bör icke syssla med kulturhistoria och kulturfilosofi — lika litet som den bör ägna sig åt botanik, som har svårt att skilja ett löfträd från ett barrträd.

Vår definition på kultur blir alltså denna:

Kultur är den af en viss grad af civilisation betingade frigörelse af andlig kraft, som röjer sig i en mångfald lifsyttringar, genomträngda och sammanhållna af en starkt enhetlig, tydligt förnimbar anda. Exempel på kultur gåfvo vi nyss.

Den härskande andan i en kultur pröfvas och igenkännes på egendomligheten i dess sätt att gestalta vetenskap (att »ställa frågor»), gestalta konst, handtverk, industri, handel, politik, uppfostran, lefnadssätt o. s. v. Men det finnes något, hvari denna anda och denna enhet mer än i annat komma till uttryck och som därför ingen äkta kultur kan undvara. Detta är dess första och djupast liggande karaktär, hvilken väl står i lifligaste rapport med omgifningen och de faktorer, som därifrån påverka människorna, jag menar sådant som klimat, jordmån, ras- och släktbestämdhet m. m., men som dock ytterst visar tillbaka på en viss egenartad, icke vidare upplöslig läggning. Det är en gemensam världsåskådning jag åsyftar.

Ingen äkta, från andra former tydligt skiljbar kultur saknar en världsåskådning, i hvilken folk och folkgrupper koncentrera de allmännaste, i strängaste mening gemensamma dragen i sitt kynne. Denna världsåskådning sammanhänger på det närmaste med deras religiösa föreställningar men icke mindre med de sidor hos lif och tillvaro, de företrädesvis betona, och de riktningar, i hvilka de framför allt mobilisera sina intressen och sina krafter. Äfven den, som icke rätt mäktar formulera skillnaden, måste dock åtminstone känna egendomligheten i orientalernas mest beskådande och begrundande, passiva och individualitetssvaga art, jämförd med den omätliga arbets- och rörelsedriften, den oändligt ömtåliga personlighetskänslan hos oss västerlänningar. Och hvem ser icke i den österländska panteismen det samlade föreställningsuttrycket för kvietismen, i den västerländska teismen för aktivismen? Hur uppenbart utgör icke den grekiska kulturen med sitt oförlikneliga, i allt skönjbara jämnmått medelproportionalen mellan österländsk kvietism och västerländsk aktivism, och hur afspeglar den icke detta förhållande i sin linjestarka gudavärld, som aftecknar sig mot bakgrunden af ett sväfvande och konturlöst öde?

Vi få icke fordra så mycket som rent af ordarätt anslutning till samfälldt omfattade dogmer för att våga tala om en sådan gemensam världsåskådning, hvilken genomgår och bär en viss kulturs yttringar. Här göra den enhetliga grundstämningen och grundriktningen med en viss allmän gemensamhet i föreställningssättet tillfyllest.

Bortse vi nu från förhållandet med hufvudprägeln öfver den kulturen och den kulturen och tänka i stället på grundkaraktärens framträdande i lifvets olika gestaltningar inom hvar och en enskild kultur för sig tagen, måste vi nästan häpna öfver, hur starkt denna karaktär i allmänhet gör sig gällande på alla områden af lif. Åskådligare ställer dock ingen annan verksamhet denna karaktär för ögonen än konsten. Konsten innehåller egentligen intet annat än världsåskådningens symboler, medan å andra sidan en världsåskådning utan konst skulle reda sig nästan lika skralt på sitt område som en sinnlig åskådning utan ljus och ljud på sitt. Vetenskapens abstraktioner äro ju till allra största delen, ja, i en viss mening alla heller intet annat än symboler, som på ett eller annat sätt alltid stå i sammanhang med en enhetlig, inifrån gestaltande åskådning. Men för den kolossalt öfvervägande mängden af människor bli dessa abstraktioner aldrig annat än ett obegripligt chifferspråk, ett andligt ordensväsendes mystifikationer. Ja, ett fullt lefvande uttryck förmå de icke skänka ens åt de utvaldas föreställningar och tankar. Äfven hos dem måste den åskådliga skönhetssymbolen i icke ringa utsträckning träda i stället för begreppssanningen. Och hos genomsnittsmänniskan finnes blott en ytterst osäker gräns mellan det rent andliga innehåll, som gömmer sig i hennes inre öfvertygelse, och den yttre form konsten däråt ger. För henne kommer verkligen gudabilden ungefär på ett ut med guden själf.

I en enhetlig världsåskådning och en däraf ingifven och till sin grundriktning bestämd konst får en kulturform sin på samma gång djupast liggande och lättast gripbara karakteristik.

Därnäst torde väl självfva daningen af samhällslifvet kunna tjäna som ledtråd. Hur karakteristiskt är t. ex. icke för den indiska kulturen kastväsendet, som på en samhällssockel af evigt fjättradt och fjättrande kroppsarbete reser en härlig bild af frigjord andlighet! Eller feodalsystemet för medeltiden.

Vi ha nu efter detta att vända oss till hvad vi pläga kalla den moderna kulturen, för hvilken renässansens, reformationens, upplysningstidehvarfvets, revolutionens åt samma håll riktade lansar röjt fri väg, men som först kom till karakteristisk utgestaltning efter midten af förra århundradet. Det är på det positiva begreppet af det moderna — den moderna människan, det moderna lifvet, det moderna samhället, den moderna vetenskapen och

konsten o. s. v. — hvarpå allt härvid kommer an.

Vi ha att upptaga frågan: Finnes det en modern kultur i samma utpräglade mening, som det helt visst fanns t. ex. en grekisk-romersk eller en medeltidskultur? För vinnande af ett svar härpå vilja vi begagna de förut angifna dragen hos all verklig kultur såsom ledning.

Att vi ha tillräckligt med städer, stora städer och civilisation — detta villkors förefintlighet behöfva vi verkligen icke ett ögonblick bry våra hjärnor med. Men det är en annan fråga, om vi icke tvärtom ha för mycket af detta goda, så att själfva civilisationen blir till ett hinder för kulturen. Ty man må ingalunda föreställa sig, att den andliga odlingen med nödvändighet är direkt proportionell mot den materiella eller ens att allt det motstånd från natur och annan omgifning, hvilket vetenskap, teknik och kroppsarbete i förening öfvervinna, alla de materiella resurser de skapa och den yttre utvecklingens allt mera påskyndade fart i sig skulle befordra eller röja äkta kultur. Man kan rent af förkyla sig genom att kläda sig allt för varmt. Så kan också öfvercivilisation kväfva kultur. Det är ej här fråga om ett ju mera desto bättre, utan om ett i hvarje fall efter förhållandena afvägdt mått.

Nu skall genast villigt medgifvas, att vi nutidsmänniskor ha behof af mycket mera civilisation än någon tidsålders människor före oss. Detta inse vi lätt, om vi tänka på vår ställning en och en i den miljö, som är den mest typiska ramen kring det moderna lifvet, storstaden, men för öfrigt på vår ställning nästan hvar som helst nu för tiden. Hur skulle vi utan alla de mångfaldiga moderna medlen för samfärdsel och meddelande kunna reda oss med alla dessa förflyttningar och förbindelser i horisontal och vertikal riktning, som göres oss oundgängligt behof och det i snabbaste tempo? Hvilka oändligt komplicerade anordningar kräfva icke renhållning, anskaffandet och tillredandet af någorlunda ändamålsenlig föda och dryck, tillgången till det oumbärligaste af luft och ljus, af det som behöfves för att med någon framgång kämpa med alla våra sjukdomar och för att skaffa oss åtminstone illusionen af nöje och vederkvickelse efter uppslitande arbete och armbågande med människor? Hvilka konster måste vi icke inlära blott för att få vara i fred för vår nästa, som man mången gång med skäl kunde kalla vårt värsta, för att utestänga alla de otaliga yttre inflytelser, som störa vårt arbete, vår hvila, njutningen af vårt sorgfria väsen? Bara för att undgå kalas, möten, föreningar, föredrag, dumma men oundvikliga hälsningar och samtal. Se på ådernätet i en innantill blottlagd gata i en storstad eller rent af i luften, analysera köksdepartemanget i ett modernt första klassens hotell, ja vänd bara ut och in på en nutida gentlemans västfickor, så skall man få häpnadsväckande bevis på hvad vi allt behöfva. Och detta är ingen ironi — allena. Det är till stor del verkligen så menadt. Existensminimum är för oss oändligt höjdt. Vi lefva i en så ytterst komplicerad rapport med omgifningen, att vi behöfva alla möjliga föranstaltningar bara för att nätt och jämnt undgå att uppslitas af friktionen.

Det kan nu inte nog förvåna mig, att mången civilisationens martyr i alla dessa linor, trådar, hjul, trissor och burkar, dessa tumskrufvar på naturen, hvarmed vi afpina den medlen för en existens, som icke längre på långt håll bär naturens egen prägel, kan vara nog naiv att se — positiva lyckomedel. Vi blifva kantänka lyckliga per hiss, centraluppvärmning, vacuum cleaner, automat och kinematograf! Vi äro så mycket lyckligare än våra fäder som ett elektriskt tåg öfverträffar en skjutskamp i hastighet. Tänk hur mycket lyckligare det är att vara närsynt och att därmed ha anledning att bära pincenez än att ha en normalt brytande ögonlins, som gör dubbeltjusaren omotiverad. Eller att bli sotig i ansiktet, så snart man en stund varit ute i en fabriksstad, då det finns så härliga tvålsorter att göra sig ren med — hur mycket trefligare är inte det än att vara på landet i en luft, som inte svärtar ned.

Det finnes en hel del människor i vår tid — de kunde kanske kallas kulturister —, som i det komplicerade och så att säga indirekta lefnadssätt, vår civilisationsgrad medför, lyckas se en — höjd lycka. Vi konstatera emellertid för vår del, att i bruket af öfvercivilisationens hjälpmedel framför allt ligger nödvärn. Men nu gå vi öfver till en annan, för oss viktigare synpunkt, nämligen den, som inneslutes i följande fråga: Brukas icke genomgående vid detta nödvärn större våld än nöden kräfver?

Jag tänker härvid icke på hvar och en enskild, som sitter fast i det helas järnring och måste mer eller mindre följa med, utan på vår kulturs allmänna och faktiska fordran på materiell utrustning, dess tendens till civilisation. Den enskilde, som vill och måste vara människa med människor, har i stort sedt intet val med afseende på det yttre sättet att gestalta sitt lif. Utan ånga och elektricitet skulle för honom uppstå en kraft- och tidsförlust, som han helt enkelt icke kunde bära. Ur hans synpunkt och i hans läge innebära de tillgängliga tekniska hjälpmedlen merendels alldeles icke någonting för mycket utan snarare tvärtom. Men om hela vår kulturs civilisatoriska tendens i ordets angifna mening icke går alldeles för långt och blir till stor skada och fara — det är en annan fråga, som vi nu skola upptaga.

För sannskyldigt andligt skapande kräfves ett visst andrum undan den gröfsta kampen för själfbevarelsen. Denna kamp föres ju med naturen, och andrummet betyder ett visst herravälde öfver denna, ett minimum af civilisation, hvars streck dock är mycket olika under olika tider.

Vår tids vetenskap och teknik innebära en så väldig seger öfver naturen, att denna senare snart borde känna sig alldeles krossad. Men det är en egendomlig sak med den andliga frigörelse, med den ledighet för äkta kulturarbete, som borde följa med denna seger. Af dem förspörja vi i sanning ytterst litet.

Vår civilisation har i vid utsträckning fått bukt med naturen — väl icke så mycket rent teoretiskt som praktiskt-tekniskt. Men vi bli ändå inte lediga för kulturgärningar af äkta slag, därför att själfva civilisationen i detta sitt höjdläge afföder nya svårigheter, som centralt hota just vår frihet, vår sundhet och vår lycka och hvilka det därför gäller att på det skarpaste mota. Den omedelbara naturen bereder oss alldeles icke längre de största svårigheterna. Det gör i stället civilisationen själf, då den skapar liksom en ny natur, hvilken lägger sig kring oss som en tvångströja. I kampen mot denna artificiella natur uppsugas nästan alla våra krafter, äfven de som skulle vara frigjorda. Det blir sålunda knappast något kraftöfverskott af — kulturen till godo.

Hela den moderna kulturen bär prägeln långt mera af en inre förveckling än af en strid med yttre och omedelbara svårigheter. Fastän den ännu befinner sig i sin daningsperiod, röjer sig något brustet inom densamma själf. Däri skiljer den sig väsentligt från föregående, som åtminstone före urartningens tider röjde en stark inre harmoni. Intelligensen gjorde stad af land och betvang därmed naturen. Den gjorde storstad af stad och håller därigenom på att åter råka under naturtvång, ett tvång alltså, alstradt af den fria intelligensen själf. En sådan återreduktion på natur, på mekanik, på massa och hastighet spåra vi i själfva verket inom vår kulturs alla hufvudområden.

Har vår sociala fråga, denna nutidens dominerande grundfråga, någon djupare innebörd än den att röra sig om ett människoförhållande, som urartat från personligt till opersonligt, och om nödvändigheten att återföra detta förhållande till personlig karaktär igen? Problemet sprang upp ur den roten, att relationen mellan människorna mer än annat blef en relation mellan ägande och egendomslösa, och detta framträngande af den ekonomiska synpunkten såsom den förhärskande härflöt i sin ordning omedelbart ur storstadsbildningen, industrialismen och konkurrensen, ur civilisationen själf alltså. Här kämpar den moderna kulturen sålunda med sin egen afföda.

Med allt detta — speciellt med konkurrensen — sammanhänga också vissa andra företeelser på samma område, som framkalla stora svårigheter och lidanden och därför bilda speciella kulturproblem. Jag tänker på massproduktionen af varor med den genomgående försämringen af deras halt, utätandet af de små industrierna och handtverkerierna af kapitalstarka sammanslutningar, de våldsamma värdefluktuationerna med deras ödeläggande kriser. Jag tänker med ett ord på hur samhällslifvet allt mindre kan förliknas vid en kaross, dragen och styrd af lefvande krafter, för att i stället alltmera prisgifvas åt ekonomiska faktorers själlösa kugghjulsspel. I den mån guld börjat flyta i samhällets ådror i stället för blod, ha dess direktiver förvandlats från frihetslagar till naturlagar, nämligen de ekonomiska naturlagarna. Men mot deras brutala öfvermakt föres i våra dagar också en energisk strid, och hvem vill neka, att en sådan strid är hvad socialismen innerst åsyftar?

Medicinen och hygienen ha heller icke litet att skaffa med vissa slag af vår kulturs affallsprodukter. Läkarne tala

direkt om en mångfald kultursjukdomar, fallande mest inom luftvägarnas, könsorganens, nervernas och psykes områden. Och de tallösa förfalskningarna och förgiftningarna af födoämnen och industriartiklar, missbruk af njutningsmedel, luftens förskämning och bristande tillgång till sol i våra städer sammanlägga sig till en hälsofördärflig ring, som den moderna hygienen ännu alls icke förmår spränga.

Inom vetenskapen har den starka utbildningen af särskilda forskningsområdens synpunkter och metoder, specialiseringen alltså — hvilken icke är något som kan undvikas utan nödvändigt framgår ur en intensivare häfd —, mäktigt bidragit till att bortskymma sanningens hela fält och till att resa kinesiska murar mellan olika vetenskapsidkare, hvilka faktiskt i vår tid ofta ha mycket svårt att förstå hvarandra och göra hvarandra rättvisa. I synnerhet har det originala, obrutna ljus, som utgår från det hela, blifvit mycket tillbakasatt för hopsummeringen af blotta reflexer. Men den ene specialisten står också än i dag ofta ytterligt misstänksam och oförstående inför den andres gärning.

Det breda samarbetet mellan en förr okänd mängd vetenskapare men icke mindre konkurrensen dem emellan hafva varit och äro orsaker till en vetenskaplig öfverproduktion, ett mass-skrifveri, där den ene skrifver om hvad den andre skrifvit och åter andra om det senare och så vidare i oändlighet. Det är som om orden närde sig af ord, rullade ihop sig med ord och bildade berg af ord, mörka och förmörkande berg. Till ordrikedomens fördunklande och förvirrande inflytelse sällar sig så en stor löslighet i idéförbindelser, en lust till hugskott, som yppigt frodas i den moderna människans uppluckrade jordmån, men också ofta äro ägnade att frammana ett sken af äkta originalitet, som skall tjäna till att draga uppmärksamheten på sig.

Gentemot den snäfva partikularismen i synpunkterna, svagheten och ogenomskinligheten i det logiska underlaget och den blotta skenbarheten hos idéer, hypoteser och teorier har det verkliga tankearbetet i vår tid att föra en ansträngande och upprifvande strid.

Äfven på vetenskapens fält för vår kultur alltså inbördes krig.

Kapitlet om den moderna uppfostran innehåller företrädesvis historien om en splittring af barnets själskraft, som tidigt bryter dess inre enhet och drifver till en onaturlig utvidgning af uppmärksamheten, som skall räcka till snart sagdt för allting. Det är återigen civilisationen, som är framme med sina många kraf. Det är den, som föranleder mångläseriet i våra skolor, hvarigenom barnet skall rustas för den moderna tillvarons uppgifter, hvilka dock samt och synnerligen för de allra flesta utmynna i den nakna nödvändigheten att stå emot, hålla ut, icke gå under. Nervositeten är till sitt väsen intet annat än den fysiska reflexen af den tidiga öfverspänning af uppmärksamheten, som studier, öfningar och hela den moderna dressyren kräfva, denna dressyr, som röfvar från barnet alldeles för mycket af dess naturliga sorglöshet, af dess egen tid och rätt att vara lyckligt på sin egen fason. Häremot måste reagera en pedagogik, som utgår från den insikten, att hvad som mer än annat i världen kostar möda är en mångsidig tvångsuppmärksamhet, en stark impuls till höjdt och vidgadt medvetande, och som därför företrädesvis har den punkten i sikte, när det gäller att pröfva, hur hårdt uppfostrans kraf få spännas.

Undersökningen kunde fullföljas på flera andra viktiga lifsområden och skulle helt visst leda till samma resultat där. Men det är onödigt att röra sig i ämnets periferi, när vi nu ha träffat själfva medelpunkten och med en gång kunna vinna en öfversikt öfver läget. Denna medelpunkt är just punkten om den kolossalt ökade uppmärksamheten, som vi nyss konstaterade såsom ett öfverdrifvet kraf på barnet i vår tid men som i själfva verket gäller kulturmänniskan i genomsnitt.

De långt framskridna civiliserade, mycket medelbara och komplicerade tillstånd, i hvilka vi befinna oss, fordra alltjämt fortsatt förmedling för att vidmakthållas, ökad kombinationsförmåga för att jämt utvecklas och största försiktighet för att icke bli farliga och fördärfliga. I allt detta ligger en impuls till spänning af uppmärksamheten på yttre ting, som är något alldeles säreget för vår tid.

Här ligga dokumenten för tätt för att jag skulle behöfva eller orka med att ta upp många. Blott några mycket

enkla antydningar om min mening! Den bör inte kunna missförstås.

Vi veta alla, hvilken oerhörd apparat vårt ingeniörsväsen sätter i gång för våra kommunikationer af alla slag, för vårt vatten, vår belysning, vår ventilation, vår matlagning. Nu heter det, att vi icke lefva ens för att äta, hvilket dock kunde vara värdt att diskuteras. Men vi lefva åtminstone inte för att äta på automat eller för att fara i elektrisk hiss eller för att rengöra våra möbler med vacuum cleaner. Jag menar, att vi fullständigt böra känna oss öfvertygade om att all denna moderna apparat är en apparat och intet annat, att den har naturen af hjälpmedel men alldeles icke af något, som har ett självständigt värde, hvad jag vill kalla ett äkta kulturvärde. Men hur mycken intelligent kraft sluka icke dessa yttre hjälpmedel för det moderna lifvet — för att uppfinnas, underhållas, utvidgas och — inte minst viktigt! — oskadliggöras! Det är åt det hållet, som det naturen afvunna kraftöfverskottet till stor och största delen går men icke till andliga kulturvärden.

Men också åt andra, analoga håll går det. Hvilken uppmärksamhet kräfves icke i vår tid t. ex. blott för att komma helskinnad öfver ett af automobiler och elektriska spårvägar öfverkorsadt torg, för att undvika föroreningar, smittoämnen och gifter i luft, föda, dryck och industriartiklar, hvilken psykisk energi måste inte läggas ned bara på att läsa dagens tidningar, diskutera dagens frågor med våra bekanta, med ett ord på att balansera den öfverströmmande mängden af flyktiga och värdelösa intryck och dito idéassociationer, framfödda i brokigheten, oron och jäktet rundt omkring oss. I sanning — vår civilisation gör oss ingalunda fria utan fängslar oss med de starkaste band just på den punkt, som vore viktigast att ha fri, vår uppmärksamhet, vårt intresse. Men ersättandet i så stor utsträckning af vår fria uppmärksamhet med en ofri pålägger hela vår andliga varelse en tvångströja, som inte är mindre utan mera verklig iden mån vi icke erkänna dess tillvaro. Vår kulturs civilisation har vuxit vida öfver frigörelsens mått, den har nästan vuxit människan öfver hufvudet, blifvit en makt för sig med egna immanenta lagar, en makt, som vänder sig om mot människan och rycker henne med sig, dit hon inte vill. Den har blifvit en lavin, som när sig själf och drar allt, som möter, med sig. Den låter oss fastna i medlen, som bli sitt eget ändamål. Jag tror ej, att deras antal ökas, som tycka sig lefva för att äta. Men jag undrar storligen, om icke de dagligen bli allt flera, som alldeles icke finna det meningslöst att vara till för att få åka automobil.

Min ståndpunkt i vår fråga kan vinna ökad belysning, om vi vända oss till ett alldeles speciellt betecknande förhållande, nämligen nutidsmänniskans till sitt arbete, icke längre alltså till de tillstånd, som framgått ur arbetet. Vi sade nutidsmänniskan. Vi anse oss ha rätt till att såsom typisk representant för denna kategori uttaga fabriksarbetaren, ett människoslag så utmärkande för vår tid, att man knappast förr sett något motstycke. Men då vi särskildt framhålla fabriksarbetarens förhållande till sitt arbete, böra vi vara medvetna om att vi måla en bild, som mer eller mindre täcker sig med alla moderna kulturarbetares ställning, äfven själsarbetarnes, om också skillnaden kan synas mycket stor. Det är dock bara grad — icke artskillnad. Överallt bär nämligen det moderna arbetet en ständigt mera påtaglig prägel af kvalitetslöshet eller mekaniskhet och af en kollektivism, som noga stämmer in med den mekaniska karaktären.

I sin gripande bok om proletariatet skildrar Sombart det lösa och opersonliga förhållande, i hvilket den nutida industriarbetaren måste stå till sitt eget yrke. Detta icke blott därför att han af talrika subjektiva skäl drifves till täta ombyten af verksamhet och vistelseort utan framför allt på grund af den objektiva föränderlighet hos yrkesområdena, som följer med den moderna tekniska utvecklingen. Vi låta Sombart tala.

»Icke nog med att de gamla yrkesbanden, som skänkte den enskilde en hållpunkt i lifvet, ha sönderskurits af den kapitalistiska utvecklingen, rof för den moderna tiden ha också fallit känslorna af yrkessamhörighet och yrkesheder, hvilka känslor fyllde och höjde den enskilde arbetaren och sammanbundo honom med hans yrkeskamrater till en andlig, värdefull gemensamhet.»

»Vår tid är en epok af oerhördt talrika yrkesnybildningar. Detta gäller framför allt om området för varuproduktion. Här ha de gamla handtverkerierna till stor del blifvit ersatta med fullkomligt annorlunda beskaffade industrier.»

Sedan Sombart så redogjort för anledningarna till denna omgestaltning och nydaning, fortsätter han:

»Redan af dessa yttre grunder har en känsla af yrkessamhörighet och alltså äfven medvetandet om yrkesgemenskap svårt att utveckla sig. Men ännu betydelsefullare är väl det faktum, att äfven möjligheten att med tanke och känsla komma i ett bestämdt inre förhållande till sitt arbete så väsentligt har minskats. Yrkeskänslan måste nedsättas till ett minimum, när arbetet så godt som förlorat sin kvalitativa färg. — Arbetet synes icke längre vara ett utflöde af en personlighet utan förloppet af en process: det är förtingligadt. Hvilket egenartadt personligt medvetande kan framgå ur ett sådant arbete? Hur kan arbetaren i fabriker för insektspulver, liktornsringar och svafvelsyra få ett lefvande förhållande till sitt yrke?»

»Den empiriska tekniken berodde på personlig duglighet och erfarenhet. Den moderna tekniken beror på ett objektivt vetande. Handtverkaren omgaf gärna sin verksamhet med en hemlighetsfull nimbus, hvars innersta väsen var uppenbar blott för honom och hans yrkesbröder. Den nuvarande produktionsprocessen beskrifves paragrafvis i läroböcker, och hvar och en, som betalar kostnaden, kan inhämta den. Arbetets hemlighet blir ett simpelt geschäft.»

»Den enskilde arbetaren har ingenting att göra med det hela. Kan knapphålssömmerskan i en skofabrik känna sig som skomakare? Eller pojken, som sköter en spikmaskin, som smed? Därtill kommer, att den högt uppdrifna arbetsorganisationen bereder allt större plats för det icke inlärda, d. v. s. kvalitetslösa, arbetet eller att det arbete, man förr fick mödosamt lära sig, nu är förvandladt till maskinarbete. Arbetet blir sålunda alltmer objektiveradt.»

»Men viktigare än allt annat torde vara, att den kapitalistiska produktionsformen icke mera gör arbetaren intresserad i sin verksamhets ekonomiska resultat. Han utöfvar alltså icke mera sitt yrke utan sin arbetsgifvares. På detta sätt får arbetaren afsmak för sitt arbete o. s. v.»

Vi kunna tillägga: och intresse egentligen blott för hvad det inbringar honom själf, för betalningen. Arbetstiden blir ett nödvändigt ondt, och hvad det själlösa skötandet af maskinerna lämnar arbetaren öfrigt af andligt lif kommer att flyta i en ström, parallell med hans arbete. Detta är en personlighetsklyfning det också.

Arbetet löses alltmer från sammanhanget med den arbetandes personliga lif och intresserar egentligen blott för hvad det afkastar. Härigenom blir det med nödvändighet intresselöst och tråkigt. Det blir ett hjul, som måste surra, om icke själfva existensens maskineri skall stanna af, det blir andefattig mekanik, det blir själlöshet. »Den, som någon gång rest genom en industritrakt af rätta sorten», säger Leopold Ziegler i sitt arbete om kulturens väsen, »skall icke kunna värja sig för en rysning. Industriarbetarens lif förflyter i en fasaväckande enformighet, hemfallet som det är åt mekanismen. Den moderne arbetarens mänskliga urartning bevisar, att mekanismens exklusivitet är något, som icke passar för en människa.»

Då arbetet lägger sig öfver arbetaren såsom en tryckande börda, ligger en reaktion mot detta tryck helt enkelt i sakens natur. Den förestafvas af intet mindre än den personliga självbevarelsen. Denna reaktion har nu gifvetvis flera olika former, äfven intellektuella och estetiska, ja moraliskt-religiösa, men den typiska formen består ingalunda blott däri, att man reser personlighetens rent andliga krafter till motvärn mot mekaniseringen, mot den personligt-andliga förintelsen och t. ex. i kunskapssökande eftersträfvar en motvikt. Visst förekommer sådant i växande utsträckning i vår tid, men det må dock utan omsvep sägas ifrån, att den mycket prisade moderna folkupplysningsrörelsen hittills gifvit ett rätt ringa mått af verklig kunskap åt dem, som skulle upplysas. Än så länge torde valutan för arbetarne mest bestå i en andlig luftväxling, som utvädrar sinnet och så småningom, mycket långsamt framkallar mottaglighet för den goda säden, hvilken egenskap ingalunda ligger färdig utan måste förvärfvas. Hur skulle väl också mera vara att vänta af dem, vilka med tröttheten efter dagens släp som en slöja öfver sinnet förena kunskapsförutsättningarnas tabula rasa och associationsvägarnas otrafikabla skick?

Nej, det är njutningen, den starka sinnesnjutningen, som är den specifika reaktionsformen hos den nutida arbetaren mot ett utsugande, maskiniserande arbete. Jag yttrar icke ett ord af klander härom, ty här om någonsin

gäller det kända: att förstå är att förlåta. I njutningens narkos skingras trötthetskänslan, glömmas gårdag och morgondag, där bringar fantasien ett innehåll i den förfärliga tomheten, där springer fram ett jag såsom ett ungt lejon, där motiveras tillvaron med ett ögonblicks värdefullhet. Vi veta ju alla allt för väl, med hvilken ockerränta detta ögonblickslån skall återbetalas, ja att ett sådant ögonblicks frihet mången gång betyder långa års slafveri. Men i njutningen af det arbetslediga ögonblicket på det sätt, som är det vanliga, ligger dock en art af frihet, af personligt självflif, karikerad, bedräglig, farlig, det är sant, men dock med en gnista af glädje, ett uns af själ. Och tillhandahållas alltid sådana varor på arbetareföreläsningarna, partimötena, i bönhusen? Nej, visserligen ofta nog ej ens i de mest minimala doser. Man bör akta sig för att gifva de torra nyttighetsvärdena ett självklart företräde framför stundens lust. Det torra är oftare det tomma än man tror. Och nyttigheter behöfva alltid en rättsgrund, som ligger utanför dem självfva, medan njutningen tillräckligt motiverar sig själf — så länge den varar. Det ligger också något i detta, att »snål spar och skam tar».

I pendelsvängningen mellan mekaniskt arbete och sinnlig njutning kommer det moderna lifvets naturliga rytmik till sitt trognaste uttryck. Men arbetets mekanisering är — lika litet som njutningens reaktion däremot — något som uteslutande kännetecknar kroppsarbetet. Allt arbete i vår tid bär — med glänsande undantag, som bekräfta regeln — en mekanisk prägel, som tilltar dag för dag och stämplar denna »arbetskultur», om hvilken Eucken talar, till en masskultur. Sådant följer redan med självfva åldern, som torrt upprepar, där ungdomen upplefde nytt, som mekaniserar och schematiserar det som hos den senare var lefvande, friskt, ursprungligt. Och denna arbets- och masskultur, vi kalla modern, företer verkligen i mycket gubbaktiga drag.

Lämnande denna anknytning af kulturdiagnosen till psykologien, går jag öfver till en annan synpunkt, som härvid är för mig afgörande. Denna är allt arbetes tendens i vår tid att afkoppla sig från arbetaren och sammandraga sig kring en objektiv kärna, bilda ett helt för sig i motsats till personligheten, bli en trög, död massa, som rullar fram efter inneboende lagar, ej efter arbetarens vilja. I stället rycker denna massa honom med sig — nolentem volentem. Vi stå i tvångsarbetets tecken.

Hvad är det, som lägger denna tvångskänsla på självfva vetenskapsmannen, konstnären, predikanten? Jo, det är det omisskänneliga öfverflyttandet af arbetets värdebetoning från den personliga prestationen till samarbetets massa, till hvilken den enskilde blott lämnar ett försvinnande bidrag och inom hvilket han måste söka sig en lika försvinnande uppgift, som tusen andra skulle gripa och göra till sin, om han icke händelsevis komme före. Ingen nekar den ojämförliga intelligensen och tekniken i det moderna arbetet öfver hufvud. De äro tvärtom långt större än någonsin. Ingen förbiser heller de enstaka stormansgärningarna af personligt öfverlägsen läggning, som lofva att öfverlefva morgondagen och assimileras med historien. Men opersonligheten, masskaraktären hos det andliga nutidsarbetet i stort sedt står likafullt kvar. Den står kvar jämte den i ögonen fallande betydelselösheten och förgängligheten hos det enskilda bidraget. Här råder ett missförhållande mellan kraft och verkan, som är kolossalt. Det är som om verkan skulle drunkna i en omätlig, oemotståndligt växande ström af talade och skrifna ord, af toner och bilder. Det är icke förmultningens öde, som hotar de moderna verken, utan dödföddhetens. Man kan ju söka trösta sig med det s. k. strå man drager till stacken, men jag fruktar, att de flesta stråna aldrig ens komma så långt som till stacken. Kulturen synes nästan öfverträffa naturen i slöseri med kraft. Om en lifskraftig fluga kommer på hundratusen ägg, så lefver icke en bok eller en målning på samma antal om femtio år. Vinner känslan häraf varaktigt insteg hos en andlig arbetare, så påverkas han icke längre af ordet om »strået till stacken» såsom en tröst. Han har ju kvar medvetandet att ha bjudit till och — ibland — att lefva på sitt arbete. Men då falla ju tröst, glädje och lif utanför arbetet. Hur lätt råkar han då icke in i den kända farliga cirkeln: arbeta för att kunna njuta och njuta för att kunna stå ut med arbetet!

Den egendomlighet, vi trott oss finna hos det moderna arbetet, anse vi ha sin förklaring däri, att vi sakna ett kvalitativt mått på arbetets värde. Detta är en sats af största betydelse, och djupare ned än till denna sats anse vi oss icke kunna föra vår förklaring.

Vi värdera ett arbete nästan uteslutande efter den därpå nedlagda kraften, intelligensens, konstskicklighetens,

muskelspänningens individuella eller kollektiva kraftsumma. Samtidigt afvisa vi hvarje måttstock, som innebär en förut fattad, till innehållet noga begränsad mening om hvad som är godt och ondt, rätt och orätt, skönt och fult. Detta senare åter beror därpå, att den moderna kulturen icke samlar sina beståndsdelar kring den inre enhet, som heter en världsåskådning. Vår kultur saknar i påfallande grad en världsåskådning och uttrycket för denna världsåskådning i en egendomligt gestaltad konstriktning.

Tanke- och trosfriheten har hos oss vunnit en hemortsrätt, som knappast någon sund människa längre vill göra densamma stridig. Ser man emellertid bort ifrån hvad denna seger för friheten öfvervunnit för att i stället gifva akt på hvad den tillkämpat sig, dess aktuella positiva betydelse alltså, så ter sig behållningen långt mindre storartad. Den betyder nämligen faktiskt, denna frihet, nätt opp, att vår värdering af mänskliga prestationer hvilka som helst har att långt mindre taga hänsyn till deras innehåll än till deras form.

När vårt kritiska medvetande i förening med vår empiriska forskning och den allmänna höjningen af intellektualitet och sensibilitet beröfvade alla äldre kulturinnehåll deras absoluta giltighet, bragte de ingalunda nya lifsinnehåll i dagen eller höjde dem till riktningsgifvande allmänna värden. I det stycket finnes alldeles ingen märkbarare öfverensstämmelse mellan oss nutidsmänniskor. Vi äga ingen till grunden nående gemensamhet i vår öfvertygelse om godt och ondt, sant och falskt, skönt och fult. Hvad det närmare innehållet i vår åskådning angår är söndringen det som enar, motsägelsen allmängiltighet. Vi ha t. ex. — hvilket är särskildt betecknande — alldeles divergerande föreställningar om lycka och känna ingen gemensam formel för henne. Men öfver all denna söndring och motsägelse reser sig en omisskännelig formell öfverensstämmelse, som bottnar i fordran på fritt spelrum för all kraft, på rätt att obegränsadt söka sanningen och lyckan, på »aktning för andras öfvertygelse», som det heter. Om de religiösa kulturerna sammanhöllos af en gemensam trosvisshet, så är all sådan visshet i vår tid i eminent grad blott personlig, och ingenting verkar så söndrande, så isolerande som just den. Det sammanhållande bandet är hos oss ryckt öfver de innehållsmättade känslodjupen och förlagdt till reflexionens och afsiktlighetens tunna luftlager. Det är otänkbart, att vi skulle kunna samla oss kring uttryck för en gemensam lifsåskådning eller ens kring — en allmänt erkänd sanning. Vår kulturs måttstock på ett andligt arbetes värde kan aldrig vara att det gör sig till ett verksamt språkrör för en rätt lära, en riktig mening. Utan hvad vi gilla och beundra är don nedlagda kraften, skickligheten och raffinemanget. Det är med ett ord formen. Se på konsten i vår tid och gif akt på hvilken roll det spelar, att konstverket är »duktigt gjordt» och hur motivets, innehållets höghet eller låghet, andlighet eller köttslighet, m. a. o. dess art och beskaffenhet träda i bakgrunden, denna beskaffenhet, som förr ofta var det afgjordt viktigaste. Se på vetenskapen och märk, hur metoden och dess rutinerade användning betraktas hart när såsom det allena saliggörande på detta område. Det är förmågan, som värderas, det mänskliga kunnandet, ej den mänskliga arten. Och det rätt effektiva kunnandet är ett omfattande samarbete, är en summa. På kraftens summa kommer allt an, den fysiska och den psykiska kraftens i förening. Den starkes kraft gäller mer än den svages rätt, och hypnosen af öfvermänniskotanken, tanken på segern i tillvarelsekampen förvirrar våra hjärnor. Den moderna kraft- och masskulturen betecknar en afgjord förskjutning i allt åt lifvets kvantitativa sida. Om man skall tala om en modern världsåskådning, så kan ingen annan karakteristik däraf gifvas än den, att denna åskådning har det nakna kvantum till sin princip.

Mot denna det moderna arbetets mekaniska bild kan man ställa en gärning, besjälad på en gång af personligt intresse och af en lefvande världsåskådning.

Sådant länder till ökad belysning och till bevis på att bilden icke blott är en fantasiprodukt af den sämre sorten. Man kan däremot ställa t. ex. munkens namnlösa arbete i klostercellen, då han med ytterlig noggrannhet och långsamhet gjorde sina afskrifter, kolorerande uncialerna och prydande dem med allehanda snirklar. Eller mäster Erwins efterföljares utomordentligt tålamodspröfvande konstnärliga utsmyckning af Strassburger-münsterns torn i ett höjdläge, där ingen blick från marken kan spåra, och beundra det sköna de danade. Men vi behöfva ingalunda tillgripa så pompösa exempel. Vi behöfva blott försätta oss in i skråtidens handtverkerier med deras som det dyrbaraste arf vårdade traditioner, deras yrkesstolthet, deras kärlek till sina »händers verk» och deras

genom släktleden växande yrkesskicklighet.

Det är detta, att ett äkta arbete ovillkorligen kräfver offret af ingenting mindre än ens egen själ. Det fordrar vördnad för uppgiften, stillhet och tålamod i utförandet, med ett ord, att man ger sig hän och icke söker sitt. Man får icke i första rummet eftersträfva en effekt af arbetet, som står i yttre förhållande till detsamma, utan den ytterst bestämmande driffjädern skall vara arbetet själft. Att skapa verk betyder att inblåsa sin egen lefvande ande i ett stoff.

Men den, som inlägger sin själ i ett verk, får den tillbaka af verket med ränta. Hemligheten på detta område är densamma som öfverallt annars i människans lif. Man skall våga för att vinna. Den som mister sitt eget lif, han behåller det. Ingen rymd upplåter sig för den, som icke riskerar ett fall. Gör man sig aldrig solidarisk med en sak, som går utanför kretsen af ens eget lilla jag och dess små intressen, röner man heller aldrig någon rätt befruktande återverkan.

Det är en oomkullrunkelig sanning; att vi icke kunna tänka på en personlig utveckling annat än i sammanhang med ett arbete, en gärning, som har vår själ. »En verksamhet», säger Kästner i sin idérika bok om socialpedagogik och nyidealism, »som är löst från den skapande andens lifgifvande källa, kommer blott mekanik åstad. Men det mekaniska arbetet mekaniserar tillbaka, nedtrycker, gör tom. På omvändt sätt förhåller det sig med skapandet ur idéer: det skänker den skapande lif, höjer honom och tillför hans andliga tillväxt alltjämt nya drifkrafter och ansatser.»

När vi nedlägga något af oss självfva på vårt arbete, ger detta oss det utlagda kapitalet tillbaka — förökadt med ränta. Och tecknet till att vi stå i en sådan personlig ställning till arbetet består företrädesvis i att vi kämpa med detsamma, och icke upphöra att kämpa, så länge någon kraft står oss åter. Personlig utveckling betyder ingalunda blott eller förnämligast rätlinigt utväxande, ett stycke lagdt till ett annat, en ökad mängd energi. Utvecklingens rätta mått är icke kvantitativt utan kvalitativt. Det är en kvalificerad utveckling, som göres oss behof. En utveckling under inre förvandlingar, under gripande af vår uppgift ur nya synpunkter, under framträdande af nya blicklinier. Men detta betyder, att de gamla innehållen, uppgifterna, linierna alltjämt utdömas, distanseras. Att söka rädda sig själf och sin inre enhet genom sådana brytningar och förvandlingar, det heter att strida. Att under strid uppbygga ett personligt lif, ja ett nytt andligt rike, det heter att segra.

Ett sådant andligt rike eller ett personligt lif i förstorad skala — det är hvad hvarje äkta kultur i sin mån var. I medelpunkten af en verklig kultur sitter icke en andefattig civilisations barlast utan en genom andliga heroers arbeten och strider tillkämpad öfvertygelse, hvilken så blir deras arfvedel, som blott förmå att receptivt tillägna sig lifvets ursprungsvärden men dock sedan mäkta med att göra dem till blod af sitt eget blod. Denna gemensamma öfvertygelse — eller världsåskådning — framgår alltid ur en omfattande andlig rörelse och leder fortfarande en sådan. Men den leder också och inspirerar ett skapande, som med sitt märke präglar egenartade vetenskapliga åskådningar, konstalster, samhällsinrättningar, seder och bruk. Hvarje äkta kulturform har mer eller mindre tydligt en personlig ursprungsbeteckning och en personlig läggning. Den har kvalitet.

I motsats härtill måste vi — åtminstone väsentligen — gifva rätt åt den djupe och känslige Turgenjevs omdöme om vår tidsålder, ord redan från 1860-talet:

»I den kritiska öfvergångsperiod, hvari vi lefva, äro alla artistiska och litterära arbeten på sin höjd representativa för individuella meningar och känslor, förvirrade och motsägande reflexioner och för deras författares eklekticism, och lifvet plottras bort i småsaker. Det finns ej mer någon stor andlig rörelse, utom möjligen den industriella, som ur synpunkten af naturelementens fortskridande naturunderkastelse under människosnillet kanske skall befria och pånyttföda släktet. De största samtida poeterna äro enligt mitt förmenande amerikanarne, som nu stå i begrepp att genomskära Panamanäset och fundera på att anlägga en elektrisk telegraf tvärs öfver Atlanten.» Och grunden till oandligheten hos vår moderna kultur kan ingen angifva bättre än hvad redan Fichte

gjorde, då han karakteriserade sin omgifning därmed, att »människorna lättare kunde bringas till att hålla sig för ett stycke lava i månen än för ett jag». Nå, för min del tviflar jag verkligen på att jaget eller personligheten skall finna ens sin existens vetenskapligt erkänd, förr än den kunnat uppvisas på något slags blandadt kemiskt-fysiologiskt-psykologiskt laboratorium.

Men vi ha lyckligtvis surrogat för det andliga lifvet, personlighetens lif. Dessa surrogat heta massa och rusning. Sedan vi i allting upptäckt, att »det är mängden, som gör det», förfärdiga vi nu en oändlig mängd usla industrivaror, sälja dem billigt och få stor omsättning. I stället för att uppehålla oss med att skaffa goda och oskadliga ingredienser och prestera ett hållbart arbete, gripa vi till förfalskningar, förgiftningar, slarf och fusk af alla slag. Hvad betyder det, då så många andra göra på samma sätt och ingen enskild bär något personligt ansvar? För konsumentens trygghet är det alldeles nog att t. ex. tillhandahålla den tuberkelhaltiga mjölken på en fin flaska under försegladt lack eller att klistra ett giftfrihetsmärke på baksidan af arseniktapeten.

Och sedan vi nu pläga göra tio utländska resor, då vi systematiskt jaga och jäkta ut oss under rusning från hotell till hotell, från museum till museum, och hvarifrån vi absolut endast hemföra ett kaos af lyckligtvis lätt fördunstade intryck, förakta vi djupt de gamles futtiga enda resa, som blef ett minne för lifvet. I våra framtidsdrömmar hägrar främst af allt luftskeppet, som skall förverkliga middagen i Paris ofvanpå frukosten i Stockholm. Hvad betyder det, att allting på detta sätt i grunden kommer att verka ett och evigt detsamma, att just omväxlingen skall framkalla den rätt hopplösa enformigheten, man har dock fått röra på sig och kan göra om det många, många gånger.

Jag känner studenter i Uppsala, som bara vilja höra föreläsare från Stockholm eller Lund eller utlandet, och minst ett par professorer, som må illa, om de icke komma i tillfälle att hvar vecka hålla åtminstone två föreläsningar på främmande ort.

Att en bok gör oss större nytta än tio, och att två rätter mat smaka bättre än sex hör förvisso också till de fördomar vi vuxit ifrån.

Likaså har man för länge sedan till full evidens bevisat, att liksom lyckan beror på de många njutningarna, så hänger den sociala välfärden uteslutande på de många föreningarna och mötena och den sanna bildningen på att få till lifs minst tio à tolf föredrag och diskussioner i veckan. Vi bilda oss ju icke längre öfvertygelser genom att tänka öfver våra erfarenheter och vår värld, utan låta i stället våra meningar blåsas ihop som sandkorn till en hög. Det går fortare på senare sättet och det blir flera åsikter och »ståndpunkter» af.

Rörelse och hets är lif, modernt lif. Måtte blott luftdraget icke bli så starkt, att ljuset släckes ut!

På alla områden af det moderna lifvet synes gälla som högsta regel: Ju flera kockar, desto bättre soppa. Detta faller mest i ögonen vid ett folks allmänna angelägenheter, som numera alltid skötas per capita, aldrig per caput. Men detta kollektivistiska drag framträder alltjämt tydligare äfven när fråga är om att göra i vetenskap, konst, ja religion. Kollektivismen är vår tids genialitet. Den är till — icke blott för att laga soppan utan också för att ofarligt fördela ansvaret. Allt annat vill man ha i stora doser, men när det gäller ansvar, ställer man sig helst på homeopatiens ståndpunkt.

Vi måste stå upp och sätta oss till motvärn mot en sådan kultur af idel mått, mål och vikt. Det gäller personlighetens frihet. Naturligtvis icke i den ytliga mening, att i vår tid skulle finnas några verkliga och farliga yttre fiender till allt det ovärderliga goda, vi sammanfatta under frihetens namn. Sådana farhågor äro, så vidt jag kan se, idel tomma hjärnspöken. Vår borgerliga frihet, tankens, forskningens och ordets frihet — allt detta står orubbligt fast, och helt säkert vill heller ingen det till lifs på fulla allvaret. Vi skola akta oss för att vifta med svepdukar. Men faran för friheten fortbestår dock, ja, den är väsentligt ökad, ty den kommer från ett långt farligare håll än förr, nämligen från vårt eget andliga öga, från dess synpunkter och värderingar.

Tiden är fylld af en hart när oemotståndlig längtan efter lycka och efter nya förvärf i denna riktning. Lifvets gamla både innehåll och former kunna ej längre tillfredsställa oss. Vi segla för längtans vindar mot nytt land. Men hvart riktas de spanande blickarna, då de söka efter detta nya land?

Jo, mot sydpol och nordpol, som skola upptäckas eller närmare undersökas. Men hvad äro dessa annat än ett stycke land eller haf som annat land eller haf? De riktas mot forskarnes rön och teorier. Men skola dessa någonsin kunna föra oss längre än till stoffets och energiens blott extensiva och kvantitativa värld, hvilken dock intet annat är än tillvarons utansida? De vändas mot teknikens underverk: i ingeniörernas hjärnkontor skall grundritningen till den nya världen utföras. Men hvad kunna ingeniörerna väl ge oss annat än stegringen af just denna civilisation, med hvilken vi redan nu ha att upptaga en ingalunda lätt kamp? Blickarna vändas också och ej minst, mot läkarkonstens och hygienens framsteg. Men är inte själfva hälsan, sundheten långt mera ett medel än ett mål? Kan då den utgöra lifvets quinta essentia?

Alltid göra vi som Bøjgen i Peer Gynt. Vi gå omkring sakens kärna. Vi gå utåt och vänta allt framåtskridande på den yttre vägen, medan den inre betecknas som humbug, därför att den är så svår att upptäcka. Och dock är det på den inre vägen det skall ske, med hvilket först något verkligen sker. En gång skall det nog uppgå äfven för oss, hvar realiteten i själfva verket ligger. Det blir i samma stund vi inse, att minst af allt brutal massa och banal rusning bilda äkta kultur.

*

När vi hunnit till denna punkt, är det emellertid nödvändigt att göra en stark reservation och öppet erkänna den ensidighet, som otvifvelaktigt ligger i den nyss tecknade bilden af nutidskulturen. Denna ensidighet följer af en viss brist på begränsning i den framställda kritiken, som ju därför inbjuder till obillighet och öfverdrift. Denna olägenhet måste aflägsnas.

När vi i klandrande mening betecknat vår kultur som kvalitetslös masskultur och starkt understrukit dess oandlighet och opersonlighet, så bottnar alldeles icke detta klander i en för nutidsmänniskan ofördelaktig jämförelse mellan hennes genomsnittliga utvecklingsgrad i andligt afseende eller personliga kapacitet öfver hufvud å ena sidan och gångna tiders människors å den andra. Så vidt jag kan se, ha vi ingen den ringaste anledning att vid en sådan, i sig för öfrigt föga rimlig jämförelse låta den moderna personliga genomsnittskapaciteten träda tillbaka men flera att ställa den fram. Det kan icke vara tal om ett så att säga absolut sjunkande af den andliga kraften och arbetskapaciteten öfver hufvud. Detta har jag heller aldrig åsyftat med uttrycket masskultur eller kulturens opersonlighet. Lika litet har jag därvid tänkt på en i samma absoluta mening fortskridande aftrubbning af individualiteten, så att det nu för tiden skulle finnas färre andliga och personliga differenser och egendomliga drag än förr hos människorna. Tvärtom tror jag för visso, att den mänskliga differentieringen ryckt åtskilligt längre fram än någonsin förr. Det är knappast något tvifvel om att såväl sensibilitet och intellektualitet som individualitet vuxit sig större och starkare, ej heller att företagsamhet och verkningslust tilltagit. Vid en så att säga absolut jämförelse — om en sådan har någon mening — väger vågskålen säkert ned till vår förmån.

Men härom rör sig icke frågan. Det är en annan synvinkel, som åsyftas, en annan relation. Relationen mellan vår tillgängliga kraft och de uppgifter lifvet nu ställer, mellan aktuell fordran och tillgång på kraft.

Det finnes ingen på samma gång mera träffande och mera fruktbar synpunkt, ur hvilken nutidsmänniskans lif låter se sig än den, att det utgör ett snart sagdt från början till slut fortgående arbete, som skall bemästra ett material och genomtränga och stämpla detta med sin egen inneboende form. Såsom en strid har lifvet visst alltid varit betraktadt, men att alltigenom ta det såsom ett arbete — denna syn därpå är den moderna människan förbehållen. Visst nekar hon i teorien ofta själfva grundförutsättningen för allt mänskligt arbete, som med full mening kan kallas så, i det att hon principiellt inrycker själfva arbetet i materialet, gör detta senare till en inom

sig sluten, självfreglerande mekanism och låter arbetet helt gå upp i dess kugghjulssystem. Men detta är bara teori och en teori, som för hvar dag förlorar terräng. I verkligheten, d. v. s, när det kommer till kritan, så märka och känna vi oss alla stå — icke inför idel döda empiriska nödvändigheter utan framför allt inför empiriska möjligheter, som vår kraft till viss grad rår med att vrida och vända i olika riktningar, inför empiriska tendenser, som vi kunna slå ned och öfvervinna eller också ansluta oss till och fortbilda. Vi veta, att vi kunna arbeta upp oss ur djup och elände — visserligen alltid med anknytning till naturen men dock öfver henne. Vi veta, att naturen ligger där såsom en död massa med sitt dunkel, sin motsträfvighet och sin dragning. Dess mekanik kunna vi icke upphäfva, men vi kunna begagna oss af den i de riktningar vi själfva vilja. Arbetet är ingalunda i första rummet natur, utan makt öfver naturen, makt att kämpa med det föreliggande faktum, böja det, höja det. Vi tro icke som förr på möjligheten att så att säga hoppa öfver naturen, lämnande henne ur räkningen. För att tro sådant ha vi allt för riklig erfarenhet om de bakläxor, som gifvits all sådan bekvämlighet, hvilken försummar att fixera säkra utgångspunkter i det gifna. Och dessa ligga ju öfverallt i naturen, som så till vida är ofrånkomlig och omedgörlig. Men likafullt söker den utbildade moderna tanken icke den sanna verkligheten, med ett ord sanningen i naturen utan i kulturen och arbetet. Härmed predikar den en härlig frihetslära, ty utan väsentlig frihet från och öfver naturen är arbetet ett nonsens. Till sitt innersta väsen betyder det moderna, öfver all synbar och fattbar gräns sträfvande arbetet människans kamp med sitt eget öde. Och icke skulle hon kämpa, om hon verkligen trodde, att segern vore utesluten, eller åtminstone alldeles tillfällig, alldeles oberoende af hennes egen sträfvan.

Det ligger en eminent läggning åt frihets- och personlighetshållet i denna betoning af arbetet, det får icke nekas och icke förbises. Men det ligger också en kolossal, förr aldrig anad fordran på mänsklig kraft däri, en fordran på att upptaga kampen med materialet i en utsträckning utan motstycke i historien. Här ha vi kommit fram till vår punctum saliens.

Det moderna lifvets uppgifter ha vuxit i mån af personlighetskänslans utbildning och arbetets framskjutande såsom den första, den afgörande faktorn i lifvet. Detta lifs uppgifter sammangå faktiskt till ett arbetsfält, som de tillgängliga krafterna lika faktiskt inte räcka till för. De räcka på intet vis, nu långt mindre än förr. De äldre kulturerna fattade sin uppgift i en långt större begränsning, togo lifvets sträfvan åtskilligt lugnare, gåfvo mera utrymme åt själfva lefvandet såsom sådant och mäktade ändå i mycket högre grad med att genomtränga och gestalta det material, som de hade sig förelagdt, med en enhetlig prägel. Därför föll af detta material långt mindre utanför kulturen själf såsom en oformad, själlös massa. På det sättet fick kulturen ett för dess behof relativt tillräckligt uttryck i en formad natur och naturen en sammanhållande själ i kulturen. Det blef en stabil jämvikt af, som vi alldeles icke känna till, en afrundning och en helhet, som kan väcka vår afund. Man tänkte och handlade då i punkter och icke i frågetecken. Nu gapa i stället tomma frågor åt alla håll, och våra meningars fönster stå vidöppna.

Intet under, att krafvet på kraft, motstånds- och arbetskraft, stiger inför uppgiftens omätlighet, att vi dyrka kraft öfver allt annat, då vi mest af allt behöfva just sådan, och att vår hela kultur på detta vis får en kärft kvantitativ prägel. Vi tycka oss ju vara tvungna att börja liksom från begynnelsen i allt, medan samtidigt målet förskjuter sig i det ofattbara. När det icke gäller att göra skillnader, som man förr slött gick förbi, tränga sig på oss relationer och kombinationer i tallös mängd, där förut intet samband märktes. Man hör inte talas om annat än att ställa problem under debatt och om nya problemställningar. Och allt detta lika mycket på teknikens och det praktiska lifvets alla områden som på forskningens, tankens och konstens.

Intet under heller, att materialet under sådana omständigheter öfverallt alldeles öfverflyglar arbetskraften och lägger sig såsom ett block öfver den arbetande. Men det ligger icke stilla, detta block, utan det rör sig alltjämt framåt med sin inneboende mekaniks vehiklar och rycker människan och hennes arbete med i sin fart. Den materia, vi icke förmå behärska och besjäla, behärskar i stället oss och griper oss med sitt hjulverk. Det är som om lifvets innehåll vore lösryckta ur lifvets egen ram och sammanrullade sig till hårda och omotståndliga klumpar, som röra sig efter de oblidkeliga lagarna för tröghet och fall. Och gent emot dessa mekaniskt tryckande

och dragande innehåll står människan där med sin krafts tomma men ovanligt utbildade form, som just därför, att den är tom, synes komma på ett ut med ett blott och bart kraf eller en from önskan.

Men naturligtvis falla form och innehåll, kraft och material i själfva verket ingalunda fullständigt isär, utan talrika punkter finnas, där de mötas och där det verkligheten ombildande arbetet firar sina triumfer. Dessa punkter försvinna dock inför de allt talrikare vordna och allt mer fordrande uppgifterna, som kvarstå såsom blotta uppgifter. Det är personlighets- och arbetskraftens egen skärpning, som framför allt låter kulturmassans döda mekanik springa i ögonen. Just i förhållande till vår ökade känslighet, intelligens och arbetsdrift, med andra ord våra växande fordringar på lif och verksamhet och förnuft, framträder den del af materialet, vi rå med, så försvinnande liten och faller andelöshetens och opersonlighetens slagskugga mörk öfver resten.

Det är icke den moderna människans urartning i och för sig, som kulturdiagnostikern har att betona, utan denna lifvets tilltagande svårighet till trots af, ja jag vill säga på grund af all civilisation och kultur, hvilken våra onyktra kultursvärmare icke förmå se.

Vi se ingalunda framför oss en modlös och fegt tillbakavikande mänsklighet, icke en, som i verkligheten accepterar naturalismens växlar och finner sig i att bestå af idel mekaniska arbetskapaciteter utan själflif och själfvärde. Utan vi se en mänsklighet af modigt och hårdt arbetande och sträfvande personligheter, en mänsklighet, som nu först på allvar tar upp striden med sitt eget öde. Våra dagars människa har en intensivare lifs- och personlighetskänsla än någon annan tids. Men därmed skärpes också motsatsen mellan andligt och oandligt, förnuftigt och förnuftslöst, personligt och opersonligt, och just därför erfara vi ock ett oemotståndligt behof att afskilja och rensa bort det blott skenbara och oäkta i både tankens, handlingens och hjärtats värld. På alla områden höja vi måttstocken för våra värdeomdömen, stegrande krafvet på sanning, godhet, skönhet, lycka. Men därmed följer gifvetvis ett väldigt bortfallande af lifsinnehåll, som förr tillfredsställde vår andliga hunger och törst men nu icke längre göra det. Och på samma gång uppstår denna outsägliga inre tomhet, som dock å andra sidan betyder ett rop efter nytt lif, ja är morgonrodnaden till ett sådant. Men detta nya är ännu så spädt och svagt, så enstaka och splittradt, att det på intet vis gör sig gällande såsom uppbyggande historisk makt. Vi se därför heller icke mycket däraf men så mycket mera af den mekaniska massa, hvars motståndskrafter vi ha att upptaga kamp med och öfvervinna. Naturalismen i vår tid sammanhänger på det närmaste med själfva stegringen af vårt förnuftsbehof, liksom just det rent mänskliga i vår kultur låter dess själlösa mekanik särskildt framträda. Än en gång: det är icke förfall och urartning i någon absolut mening, icke låghet och oandlighet i genomsnitt vi ha att lägga den moderna kulturen till last. Den förtjänar otvifvelaktigt i rikt mått namnet masskultur. Dock måste den å andra sidan med icke mindre rätt kallas själskultur. Men massa och själ falla här isär, stå emot hvarandra och bekämpa hvarandra. Därför ter sig massan själlös och känner sig själen tom. Därför stå vi i vår oerhörda splittring — inom oss och mellan oss — så långt från allt hvad som kan kallas lycka och jämvikt och äro just i detta afseende uppenbart underlägsna. Därför tror jag mig för min del kunna förstå och förlåta, som det heter, nästan alla rörelser och riktningar i tiden. Blott inför torgskränet om kulturmänniskans faktiska lycka stannar jag alldeles oförstående. Väl inser jag det stolta och ojämförliga i den höjd vårt medvetande, vår känslighet och vår arbetsduglighet sträfva att mer och mer uppnå, och betecknar det utan all tvekan såsom en förnedring att söka lycka eller ens lindring med uppgifvande af denna sträfvan och genom krypande tillbaka inom ofinhetens, okunnighetens och viljelöshetens gamla skyddande hylsor. Men därför begår jag icke förfalskningen att utgifva strid för frid, strid för redan vunnen seger. Ingenting är den moderna anden ovärdigare än att icke våga se fakta rätt i ansiktet. Och ingenting stöter mera tillbaka än en flack och ljugande optimism. Den, som inte djupt och smärtsamt känner nutidslifvets exceptionella svårighet och brist på verklig lycka, är ingen vaken modern människa. Ej heller en framåtskridandets människa, ty hur skall den kunna vara med om att afhjälpa nöd och brist, som just ingen nöd och brist ser?

Den enskilda människan står icke längre i samma ställning till lifvet och dess problem som förr. Den förmedling, som minskade stötarnas våldsamhet, börjar falla bort i stor utsträckning. Denna förmedling utgjordes af

samhällsformer med en mystiskt personlig prägel öfver sig, hvilka skyddande omslöto den enskilde, bestämde mål och väg för honom, ja icke litet fritogo honom från mödan att tänka och besluta själf. Hvad betydde icke familj, stat och kyrka i denna riktning? Huru mycken tanklöshet och sorglöshet möjliggjorde de icke? Och detta till och med på det personliga lifvets allra innersta områden, där sanningen öfverbringades från kyrkans och den teologisk-metafysiska spekulationens lärobyggnader, sedlig upprättelse och frälsning härflöto från yttre historiska fakta och lag, sed och tradition uppdrogo linier för handlandet, som nästan gjorde det till en konst att urspåra.

Hur det än ser ut på ytan och hur angelägna vi än många gånger kunna vara att öfvertyga oss själfva och andra därom, att lifvets anda ännu är kvar i de gamla samhällsformerna, i verkligheten lyckas sådana bemödanden blott klent. De lyckas knappast bättre till höger än till vänster.

Nej, lifvet går allt mindre för sig på det gamla sättet — med hjälp af yttre stöd och gångstolar, under tanklöshet och sorglöshet. Allt klarare ter sig nödvändigheten af en personlig insats och att ställa sig direkt och oförmedladt mot sitt öde. Sanningen måste bli vår egen erfarenhets barn med vår tanke och det goda något, hvars kraft pröfvas på dess duglighet att omgestalta vårt eget läge. Vi kunna knappast nöja oss med någon annan ställföreträdare än — oss själfva. Det finnes icke längre någon, som kan tänka, handla eller lida för oss. »Din sorg är din, och du skall bära henne». Din är också tanken, att du skall tänka den, och handlingen, att du skall stå för den.

Men visserligen krymper människohjärtat ihop af ångest inför den personliga afgörelsens bjudande nödvändighet och söker efter en utväg att komma undan den. Den vanligaste utvägen åt detta håll är att täcka sig med andra enskilda människors omdöme och exempel. Vi ställa oss vida mera och långt hellre under den s. k. upplysta allmänna opinionens kollektivistiska förmynderskap än under samhällets organiska. Detta är för öfrigt helt naturligt, då ett organiskt samhälle, d. v. s. ett verkligt samhälle, knappast för oss längre existerar såsom en aktualitet. Hvad som ännu har utseende af ren samhällelighet är i själfva verket redan genomsyradt af kollektivism.

Men detta krypande bakom andra och många såsom omdömesgillare och föredömligare än den ene, som tänker och beslutar, skall snart blotta sin vanmakt. Länge kan det icke undandölja nödvändigheten att tänka och handla alldeles personligt. Detta måtte man kunna inse redan däraf, att kvantitet i dessa stycken omöjligen kan ersätta kvalitet, men att all kvalitet är individuell. Det första i all sanning och all lycka måste ju vara en beskaffenhet och icke en summa. Men i art och beskaffenhet vinner ju en mening ingenting, därför att den är eller blir utbredd. Det allmänna kan blott växa genom summation af gifna likartade beståndsdelar eller aftaga genom samma delars nötning mot hvarandra eller, rent af, bortfallande. Detta säges gifvetvis under förutsättning, att det verkligen från början finnes något kvalitativt, som icke kan reduceras till något blott kvantitativt. Och om något sådant förnekas, ja då faller från början ett skimmer af löje öfver hela denna kulturundersökning, som dock vill vara något annat än ett kapitel i biologien, och öfver all biologi, som vill vara något mer än kemi, fysik och matematisk naturvetenskap öfver hufvud. Med en sådan förnekelse är det, förstås, totalt slut på vårt latin.

Tillvaron ställer både vårt sanningssökande och vårt lyckosträfvande på ett långt hårdare prof än den gjorde med våra fäder. Den jagar oss obarmhärtigt ur tankelättjans och sorglöshetens gömslen på samma gång den uttager oss en och hvar ur den skyddande samhällsinfattningen och ställer oss ensamma ansikte mot ansikte med vårt eget öde. Här hjälpa till slut inga undanflykter åt något håll; ingen kollektivism, mutualism, syndikalism och ingen kompromiss. Vi måste fram till en personlig brytpunkt, där det rent af skall afgöras, om det öfver hufvud finns någon sanning och någon lycka, och där det icke längre förslår att spörja efter mindre än just detta. Förr frågade man angående sanning, mening, lycka, hvilka de voro; nu ifrågasattes deras tillvaro.

Vi alla, som något så när ha följt med tidens andliga rörelser, ha nog för länge sedan förstått, att det icke längre gäller delar eller former af sanning och godt utan själfva verkligheten. Så har t. ex. nutidsspörsmålet om

religionen alldeles icke något annat till hufvudsakligt ögonmärke än detta, om vi ha rätt att tala om någon religion alls. Äfven väsentliga skiljaktigheter inom det religiösa föreställningssättet beröra oss relativt litet, medan vi hållas i största spänning inför existensfrågan, som väsentligen sammanfaller med dessa formuleringar: Finnes det en Gud? Finnes det en individuell fortvaro efter döden? Och på samma sätt står det verkligen också till med sedlighet och rätt, ja med självfva naturordningens stränga lagbundenhet och den formella logiska sanningen. Öfverallt syftar undersökningen så djupt som ned till vara eller icke vara, medan frågan om huru får träda i bakgrunden.

Motställningen blir alltmer förenklad och markerad, i det att lederna reduceras till två, som strängt utesluta hvarandra. De heta ytterst förnuft och förnuftslöshet. Finnes det ett sådant förnuft i tillvaron, hvarpå kan hvila en sanning, som har något ljus i sig? Eller finnes det icke? Det visar sig för hvar dag tydligare, hur naturalismen i sin rent positivistiska gestalt, där faktum helt träder i begreppets ställe och tillfälligheten i nödvändighetens, utvecklar sig till typiskt uttryck för den senare ståndpunkten, där vetandet uppträder såsom ett slags intellektuellt inregistreringsinstrument utan egentligt förnuft och egentlig sanning.

Vi böra göra oss reda för hvad denna rena tillfällighet och fakticitet betyda för människan själf eller för deras subjektiva och psykologiska betydelse. Vi böra heller icke sky att gå fram till ett starkt uttryck, om mildare visa sig vara otillräckliga.

Inkommer en genomförd naturalism i utpräglad positivistisk form — den form, med hvilken vi numera egentligen ha att skaffa —, betyder detta aldrig någonsin en ståndpunkt, där människan slår sig till ro och som hon åtnöjer sig med att blott närmare utveckla. Förnuftet kan icke hvila vid något, som är dess väsen rakt motsatt. En seger för naturalismen får aldrig annan betydelse än en tillfällig ökning af tankens börda, en dess samling till ny strid. Tankens kamp med förnuftslösheten, det oandliga, själlösa, blott faktiska och tillfälliga, det som saknar verklig grund är också det högsta skådespel inom undersökningens och forskningens rike, som vi för närvarande bevittna. I detta psykiska drama stå i boksfaflig mening förnuft och förnuftslöshet, ja, vi skola icke rygga tillbaka för att säga förnuft och vanvett mot hvarandra. Med den skärpning, det andliga läget nu omsider nått, går det icke af för mindre. I detta uttryck ligger alls ingen öfverspändhet.

Den moderna anden måste fram till brytpunkten mellan förnuft och vanvett. Blott genom en seger på den punkten kan han nå den fasthet och styrka i sig själf, som bevarar honom för undergång och möjliggör fortgång. Nietzsches ställning är i högsta grad förebildlig för all nutidens intellektuella strid och nöd. Hos ingen annan tänkare har det moderna problemläget tillspetsat sig så skoningslöst som hos honom. Ingen har stått så seende vid afgrundens rand som han, ingen så ensam och hänvisad till egna resurser. Och vi ha ingen orsak att betvifla, att hans väg är den, som vi måste fram, vi må vilja eller icke. Hans frågor kunna vi till slut dock icke kringgå. Men det finnes mycket, som varslar för att vi skola komma till ett lyckligare resultat än han. Helt visst skola vi det, men kampen med det yttersta mörkret är dock den skärseld, genom hvilken tanken måste gå för att komma till ljus, för att bli af stål, för att få hvila i sig själf, för att blifva all lögn och allt sken öfverlägsen. Den moderna anden kan således icke undvika en kris, där själfva förnuftet mer eller mindre står på spel. Man äger egentligen blott hvad man gjort till sitt eget.

Men den kris, som för några få till väsentlig del afvecklas på en abstrakt tankehöjd, har sina rötter i själarnas djup, som hos oss alla däraf våldsamt uppröras. Om sanningen i sin grundform kräfver en personligt tillkämpad öfverlägsenhet öfver allt det förnuftslösa, skenbara och ljugande i världen, så fordrar hela vår ställning som människor i tillvaron en mening med vårt lif, som vi alldeles icke kunna hålla skild från vår personliga lycka, men hvilken mening också sättes på det hårdaste prof. Profvet gäller, huruvida vårt läge medgifver antagandet af en sådan mening och den lycka, som går hand i hand med meningens förverkligande. I sin afgörande gestaltning gäller krisen lifvets grundvärde, detta värde, som ligger bakom alla härledda värden och mäter dem. I detta afseende bäres människan länge fram af en vänlig natur, som icke låter det komma till afgörande brytningar utan uppdelar den stora värdefrågan i många småfrågor för att tysta hvar och en af dem med stundens mutor. Men icke

blott naturen bär henne utan också en samhällelighet, som tjänstgör såsom naturens vikarie under anspråk på att ha rätt till att både fråga och svara i den enskildes ställe. Men hvarken ögonblicksnjutningens småmynt eller extrakter af historisk erfarenhet kunna på längden hindra den ene efter den andre bland oss att med personligt allvar upptaga problemet om lifsvärdet, om lyckan. För den, som söker lyckans hållfasta verklighet och icke några bländverk, förslå dock inga goda och glada ögonblick och heller inga allmänna satser. En sådan sökare måste i stället sträfva att utdrifva all flyktighet på samma gång som allt blott allmänt och abstrakt, under hvars schema gångna tiders erfarenheter kanske tämligen väl kunde rymmas, medan hans egen faller bredvid.

För min del tror jag, att ingen blir riktigt klar öfver lifvets värde eller ovärde, som icke själf för egen del nått fram till dödstanken, satt dess spets mot sitt eget hjärta och på allvar erfarit hvad lifvet i den situationen är för honom. Jag tror, att först brottningen med och segern öfver dödstanken kan skänka en vaken människa ett orubbligt och världsöfverlägset medvetande om lifvets värde och därmed lägga grundvalen för en fullt trygg och säker personlig utveckling. Därhän måste vi dock förr eller senare komma. Vi måste erfara lifvet såsom en eröfring från döden, en makt öfver själfva döden, om vi i stället för en blott naturlig eller öfver hufvud från vår omgifning reflekterad lyckokänsla, hvilken vikit undan och svikit oss, skola kunna sätta en medveten, en som står sig i hvilken belysning som helst, denna må skärpas än så mycket. Och det är ju grundlagen för människans hela utveckling, att tyngdpunkten alltjämt omlägges från dunkel natur till medvetet och afsiktligt lif, från osammansatt omedelbarhet till sammansatt medelbarhet. Just vid utvecklingen åt detta håll pröfvas våra sannings- och lyckobegrepps hållbarhet. Det är verkligen intet trolleri att kunna hålla fast tron på sanning och lycka, innan man ännu drifvit ut tanklösheten och sorglösheten. Men vi börja mycket tydligt och mycket tidigt att vilja vara hvarken tanklösa eller sorglösa, ja att icke förmå vara det, ville vi än så gärna. Vi sätta också till alla de kritikens klutar vi förfoga öfver, vi riktigt anstränga oss för att af oss själfva och våra barn göra intelligenta tviflare och lyckotomma lycksökare. Intet klander häröfver! Det är, som det skall vara, emedan det måste så vara. För oss existerar snart icke en sanning eller ett godt, som icke på något sätt passerat genom skärselden af en kritik, hvars innersta väsen är en personlig kris med de högsta insatser. Men så kan däraf också bli den seger, hvars frukt heter orubblig öfverlägsenhet öfver sken, lögn, lidande och död. Genombrottspunkterna för denna seger har jag betecknat. I grunden äro de en och samma, all personlig utvecklings arkimediska punkt, stödjepunkten både i känslans, handlingens och vetandets värld.

Vi ha betecknat den moderna kulturen såsom masskultur men också sett, att vi därmed icke träffat dess innersta väsen, hvilket icke ligger i något annat än i att vara en personlighetens ojämförliga frihetskamp mot allt hvad blott massa, mekanik och själlöshet heter. Men utom äkta former framkallar reaktionen mot masskulturen också vissa oäkta. Den uppammar icke blott stridsmän utan också fältflyktingar.

Dessa, som fly bort från arbete och strid, sätta jagkult i stället för personligt lif. Det är de, som släppa lidelsens röda hanar lösa bredvid fantasiens paradisfåglar. Det är de, som kasta både kultur och personlighet öfver bord för att lätta sin skuta. Men med dem kunna vi ej här taga någon befattning.

*

Allting i vår tid vill gärna tillspetsa sig till ett problem, hvars lösning åter beror på — andra problem och på konsten eller turen att finna nyckeln till dem. Hela det moderna kulturläget karakteriseras ej illa därmed, att det betecknas som ett enda oerhördt problem under en lika oerhörd debatt.

Så förhåller det sig i eminent grad med själfva direktivet för hela kulturrörelsen. Å ena sidan kan man omöjligt blunda för att hela denna rörelse går i en starkt utpräglad personlighetsriktning; ja så, att inte blott de enskilda människorna genom den moderna utvecklingen bli alltjämt medvetnare, känsligare, obundnare, mera energiska och därför ock individuellare, utan själfva folken såsom sådana nå fram till allt större målmedvetenhet, ömtålighet om sin ställning och kraftsamling. När man vaknar, blir man sig själf och någonting för sig själf. När relief-figuren sliter sig lös från den fjättrande bakgrunden, blir den fristående. Och nog börja vi nutidsmänniskor

vakna och nog sträfva vi att intaga fristående ställningar.

Men å andra sidan — hvadan all klagan öfver bristen på karaktärer i vår tid, öfver nivellering, jämnstrukenhet, maskinkultur o. s. v.? Den pekar ju i en alldeles motsatt riktning och har visserligen goda skäl för sig, hvilket omöjligen kan förnekas.

Naturligtvis måste den skenbara motsägelsen lösas i den — för öfrigt redan förut af oss framhållna — riktningen, att den fortgående personlighetsbildningen träffar en mänsklig grundsida, medan likformiggörandet, utplånandet af olikheter, vänder sig till en annan. Så förhåller det sig i själfva verket också. Här kunna vi nu ej upprepa hvad vi starkt och tämligen utförligt flera gånger förr och äfven i denna uppsats betonat. Men det måste vi däraf uttaga och hålla närvarande för oss, att, medan utvecklingen i högsta grad ökat energien, utbildat förmågan och i denna mening höjt och vidgat personlighetslifvet, så har den samtidigt nästan lika mycket utspädt och blandat personligheternas lifsinnehåll.

Jag menar, att den formella höjningen går hand i hand med utplånandet af de mer eller mindre till jorden och blodet knutna artolikheterna människor emellan, af positiva religioner och rättsåskådningar, säregna seder och bruk, den s. k. originalitetens saft och kraft. I allt detta tendera vi omisskänneligen till likhet, midt under det att vi allt skarpare markera vår egen personlighet. Medan vi söka att allt fastare och fastare hopnita dess ram, blir bilden innanför ramen alltmera lik andra bilder. Här är krig mellan form och innehåll. Här är ett utomordentligt skärpt kraf på personligt lif, som i aftagande grad vinner tillfredsställelse.

Sedan den moderna människan mer eller mindre uppgifvit särinnehållen i sitt lif, har hon utformat ett nytt, ett samlifsinnehåll, i det att hon skapat en intressesfär af allmänmänsklig betydelse ofvanför privatsfärerna, hvilken förra håller på att öfversvämma och utplåna de senare. Den moderna människan är framför allt människa. Tanke och forskning, kamp och nöd ha lärt henne gemensamhetens vikt och styrka. De ha lärt henne, att, om hon vill stödja sin sträfvan efter räddning och lycka på en något så när hållfast grund, så måste hon gå utanför sig själf och sin närmaste omgifning, som blott är ett ringa segment af den väldiga orsaksförknippning, hvaraf hvarje enskild är djupt beroende. Den vetenskapliga kulturen har öppnat våra ögon för det helas betydelse för hvarje enskild. Dag för dag afslöjar den allt vidare och vidare, allt intimare och intimare sammanhang mellan allt som är, händer och sker, och vi kunna med bästa vilja ej mera dölja för oss, att vårt öde i grund och botten beror på tillvaron som ett helt — detta hela må nu fattas blott såsom ett otal relativiteter eller tillika som en verklig enhet — och att, vi alla härutinnan nolentes volentes stå solidariska. Tunc tua res agitur paries quum proximus ardet. Men det är ingalunda endast elden i grannens knut, jag har att göra med, utan all eld berör mig och min lott, och i tillvaron äro vi alla grannar.

Vårt hufvudintresse har blifvit själfva tillvaron och möjligheten att däraf göra något, som verkligen tillfredsställer oss. Kring problemet om människans läge i världen såsom föremål för människokraftens egna ansträngningar samlar sig vår kultur i den fullt medvetna förväntan och det fullt mognade beslutet att här åstadkomma en afgörande lyftning, en verklig vändning till det bättre. Vi tro ej längre på metafysiska spekulationer, men vår kulturella optimism eller, kanske lika ofta, vår förtviflans energi drifver oss till att utföra metafysiska handlingar. Vi söka förändra själfva vår tillvaros villkor. Vi hejdas knappast för alltid af några naturgränser, minst af dem, som ligga i rum och tid. Med en nästan våldsam ifver söka vi nedslå de dock alltjämt åter och åter sig resande skrankorna för forskning och teknik, snille och bragd. Elektrokemiens, serumterapiens, den trådlösa telegrafiens och luftseglingens tidehvarf ställer dock icke endast problem utan löser ock sådana. Och nog syfta vi vida längre än till hvad som redan vunnits! Ja, i grund och botten till att underlägga oss naturen och dess krafter så fullständigt, som vår ohämmade utvecklingsdrift och våra högsta lyckodrömmar synas kräfva.

Det var sannerligen annorlunda förr, då vår ställning i natur och samhälle nästan alltigenom togs och bars af enhvar som ett öde, som vi själfva stodo maktlösa inför, och hvad som därvid kunde vidgöras öfverlämnades åt Gud och hans ställföreträdare af högre och lägre rang. Nu falla vi till föga hvarken för faktisk natur eller

bestående samhälle och medgifva alls icke, att några som helst fjättrande bojor på längden behöfva trycka mänskligheten. Inte ens för ålderdomens järngrepp och dödens majestät vill man definitivt vika. Och minst af allt öfverantvarda vi åt några transscendenta makter uppgifter, som vi tilltro oss att lösa själfva.

Antikens kultur var i grunden naturalistisk och medeltidens historisk-religiös, medan vår allt tydligare framträder som renodlad mänsklighetskultur, en omätlig väfnad af klart medvetande och fast vilja. Vågor af reagerande natur och historia spola väl ännu ofta öfver vårt stundom hårdt krängande kulturskepp och dölja dess linier för blicken. Men sådant går öfver. Och då visar det sig, att de drygt hundra år, som gått efter den stora franska revolutionen med dess rusiga tro på människolycka, människokraft och människosnille blott gjort samma anda och riktning nyktrare och därför verkningsfullare. Omhvälfningen (radikaliseringen) fortgår ohejdadt i samma spår, ja, plöjer för hvar dag djupare och ilar hastigare fram.

Det är de gemensamma mänskliga intressena, som sitta i vår kulturs högsäte. Kretsar af sådana allmännare intressen liksom ofvan- eller utanpå mera begränsade samhälleliga och nationella ha ju snart sagdt alltid förelegat. Forntidens stora »världsriken» voro väl ofta tämligen lösa och kortvariga bildningar, som liksom tillfälligt blåsts ihop af historiska kastvindar, men all sammanhållning genom öfvergripande mänskliga värden af hög betydelse saknade de dock icke. Bättre belyses dock hvad som här åsyftas af vissa kulturer, t. ex. den europeiska medeltidens kyrko- och feodalkultur. Men vår moderna kultur står dock alldeles hors concours, när det gäller föreningen af omfattning och styrka hos de riktningsgifvande allmänna värdena och intressena. Den når en allmänmänsklighet i detta afseende, som knappt någon del af vår jord eller af släktet kan undgå att erfara intim känning af. Den moderna kulturens nät sträcker sig vidare än de galileiska människofiskarnes ännu nått. Detta nät är knutet af en oemotståndlig upplysningssträfvan hand i hand med en oerhörd kraftkoncentration i akt och mening att förändra själfva människoläget, själfva »ödet», under oaflåtlig kamp med naturen och utan respekt för religioners, samfunds och seders veto. Sådan är den oemotståndliga andan i den personlighetsbildande och lyckotörstande nutidskulturen.

Det är liberalismens oomkullrunkeliga rättsgrund detta, att den i sina politiska och sociala tendenser ledes af en ofördunklad blick på kulturkrafvet, medvetet öfverordnar detta öfver det historiska samhällskrafvet och utan tvekan går rakt på människoförädlingens och människolyckans mål såsom det högsta i historien, såsom det högsta och bästa, mänsklig beräkning och kraft kunna åstadkomma. Inga skygglappar för ögonen, inga oöfverstigliga murar för fötterna! Prometeus-elden får aldrig slockna. Hvad människan förmår göra för sig själf — det äger hon också rätt till, det är själfändamål. Den förnuftiga människan är alltings mått. Hvad som finnes af högre makt än människan — det finnes icke utom och mot henne utan inom och med henne. Denna högre makt är antingen en koncentration och en stegring inåt, något som tar vid i vårt förnufts riktning, där erfarenheten drar sin gräns för dess synfält, eller också något, som vi neka att ta någon som helst hänsyn till. Utanför förnuftet erkänna vi intet öfverförnuft, och mystifikationer af något slag skola aldrig för oss varaktigt stänga den väg, som vi se eller tro föra fram till en bättre mänsklig tillvaro.

När konservatismen i våra dagar ofta förmenar, att liberalismen blott är en tillfällig öfvergångsform, som så småningom skall söndersmulas mellan dess egen kvarnsten och socialismens — för att då gifvetvis lämna den afgörande kraftmätningen åt dessa senare — befinner den sig i en grof villfarelse. Liberalismen har sin rot i eviga idéer, mänsklighetens intressegemenskap och personlighetslifvets obegränsade fullkomning. Därför kan den heller aldrig dö, ja aldrig upphöra att söka vara ledande. Men den kan fela — och felar ofta — vid genomförandet af sitt program, då den handlar i strid med eller utan tillräcklig hänsyn till de reella villkoren för att lyckas, i det att den hållnings- och riktningslöst fladdrar i abstraktionernas och utopiernas tomma rymder utan fotfäste i realiteterna.

Liberalismen är sålunda den nödvändiga hufvudfaktor i vår tids historia, som i kulturidén söker och finner den högsta måttstocken på det politiskt-sociala framåtskridandet. Och ingalunda blott i vår moderna tid. Saken har alltid i någon grad och form funnits äfven utan namnet. Och den tid kan heller aldrig komma, då lifvets högre

form och dess ideella innebörd bli helt ineffektiva såsom krafter i samfundet. Lyckligtvis!

Man kan — om man ej vill gå alltför långt tillbaka i tiden — söka rötterna till liberalismen i senrenässansens fria, plastiska gestalter, i den omotståndliga klarhetsdrift och den brännande lifstörst, som i den s. k. nyare tidens begynnelse förde nytt bränsle till mänsklighetens flämtande eld. Och sedan kan man följa dess stam och krona genom reformationer och revolutioner ända till denna kompakta, upplysta och självständiga borgerlighet, som var nittonde seklets kärna och ännu är vår tids. Liberalismen betyder till afgörande del bildningen, och bildningen i utsträckt måtto mänskligheten.

Frågas nu efter det väsentliga medlet att nå denna fria bildning, som är liberalismens mål och som skall infria den moderna kulturens löfte om »nya himlar och en ny jord», så måste svaret bli: medlet är den enskilda människans initiativ. Kulturframsteget, det verkliga, det befriande, det gifvande, bäres af den enskilde, af hans gåfvor, hans utbildning, mod, uthållighet, entusiasm, lycka. Religion, politik, vetenskap, forskning, konst, teknik, industri, handel, allt som är mänskligt och historiskt, starkt och framtidsdugligt knyter omedelbart sitt framträdande och sina segrar till den enskilde och hans djupaste enskildhet, framför allt i geniets form. De många utgöra öfverallt blott fotställning, material, verktyg. Det är en psykologisk erfarenhetslag, som inte kan jäfvas, att allt, som får betydelse för många och alla, först ingår i enskildhetens förpuppning, innan det. utbreder den allmängiltiga idéns vingar. Den enskildes själ utgör källan för alla andliga ursprungsvärden. Ingen lodar dess botten. Däraf omätligheten, oersättligheten hos de äkta värdena. Den enskilde är något, som aldrig kan göras eller sammansättas utan blott gifvas. Därför är den enskilde och hvad som kommer därifrån någonting inkommensurabelt med allt kollektivt.

Samma drifkraft, som inom vetenskapen oemotståndligt tvingar den realistiska naturförklaringen öfver i subjektets idealism, drifver också fram subjektet i lifvets förgrund, hvilken frammarsch de föreliggande inrättningarna blott tillfälligt kunna hejda. Hvem vill neka, att kristendomens oändligt höga värdering af den enskilda själen, som till hvarje pris skall frälsas, här går igen? Man kan häri också finna en påminnelse om den svenske tänkarens ord, att »det personliga är det högsta i historien». Ja, med en viss rätt kan man i detta sammanhang komma att tänka på äfven den grekiske sofistens sats om människan såsom alltings mått. Den förnuftiga människan är verkligen alltings mått, ty låge måttet på det mänskliga framåtskridandet annorstädes än i förnuftet, så kunde detta framåtskridande mycket väl betyda — framsteg i oförnuft.

Människovärdet, den enskildes rätt till fri rörelse och till fri gestaltning af sitt lif, det enskilda initiativet utgöra liberalismens hörnstenar. I sin medvetna grund- och hufvudsträfvan går denna riktning egentligen inte ut på samling utan på enskildhetens plastiska utgestaltning, på individualism. Dess luft är frihetens och klarhetens, dess filosofi personlighetens, dess väg geniets, dess stat ett minimum af gränser och ledning, dess politik laissez aller! och laissez faire! Men om liberalismen också ej är direkt inriktad på samling, så får det heller ingalunda påstås, att den med vett och fri vilja går ut på söndring. Visserligen springer ännu ingenting i dess program och dess faktiska arbete så starkt i ögonen som dess upplösande af historiens objektiva helhetsbildningar i till synes helt skilda punkter, men ser man bättre efter, så visar den sig nog verka samlande fastän på en annan bas än familje-, folk- och statsenhetens. Ja, den fordrar med nödvändighet en sådan. En samling på den bredaste bas af alla, den allmänna mänsklighetskulturens. Den skulle annars helt och hållet förneka och svika sin ställning som kulturrörelse. För sina kulturändamål tar den nog i högsta grad samverkan i anspråk, men detta kraf är och förblir dock alltid sekundärt. Sin grundkraft har liberalismen i individualiteten. Dess svåraste problem ligger just i nödvändigheten att förena denna principiella individualism med det gemensamma mänsklighetskrafvet. Så länge liberalismens tillvaro liksom utfylles af strider och striders buller, går det, tämligen lätt att glömma af denna svårighet. Men då den timma på fullt allvar slår, när programmet skall utföras, när idén måste ta mandom och friheten bli organisation, skall den varda så mycket uppenbarare. I den stund, då det nya samhället skall byggas upp af frihets- och kulturelementer, skall bärkraften af liberalismens optimism pröfvas. Men också af människohjärtats sista tro och sista hopp.

Det gamla historiska samhället består väsentligen af ett helt annat virke än framtidsriket, det nya rike. som redan begynner grundläggas midt ibland oss. Det förra bildas långt mindre af afsiktliga frihetssträfvanden och fixerade lyckomål än af instinkter, som sammanhålla människorna till organiska enheter och suga näring ur jord och blod. Det är i långt högre grad än det nämnda riket en produkt af omedvetna krafter, som verka i hjärtats lönnliga rum med en omedelbarhet, innerlighet och omotståndlighet, hvarmed kulturkrafterna ha svårt att täfla. Kulturbyggnaden reses som ett verk af mödosam beräkning och flitigt arbete. Samhället däremot har mera vuxit fram än byggts upp, hvilket, gäller både om familjesamhället och folksamhället. Visserligen är denna skillnad rätt flytande, då ju det historiska samhällets tillblifvande, betryggande och utbildning också kräft en oberäknelig kvantitet af intelligent verksamhet och fritt offrande. Men den består dock. Ty onekligen ligger det långt mera dunkel och ofri naturbestämdhet i detta samhälle och långt mera af medvetet och afsiktligt arbete i kulturen, hvilka två begrepp man nu måste känna sig befogad att sätta i en viss motsats mot hvarandra, så uppenbart som de börjat beteckna isärsträfvande riktningar. Förr bar samhället kulturen. Men det är ej längre så, om man ser i stort. Nu hotar kulturen tvärtom att alldeles växa ifrån samhället och att vända sig emot det för att spränga det i atomer. Kulturen har svårt att tåla familj- och folkenheterna bredvid sig. Ja, den gör det i själfva verket absolut icke, utan ställer dem afgjordt under sig — såsom organ och verktyg. Kulturens rationella framtidstanke fordrar obetingadt primat framför den historiska erfarenheten. Medan den förra grundlägger liberalismen, så baserar sig konservatismen på den senare. Kultur contra samhälle är en — faktisk, icke konstruerad — motsättning, som väsentligen täckes af motsatsen mellan idé och erfarenhet, mellan tanken på det som komma skall och det som varit och är. I erfarenheten har konservatismen sin princip liksom liberalismen sin i idén. Men all erfarenhet sträfvar med nödvändighet till att konsolidera sig och hvila inom vissa bestämda gränser och afstänger sig därför alltid till en viss och icke ringa grad mot idén och mot hvad som rifves och bygges i idéns namn. Här möter oss en i all historisk utvecklings eget väsen liggande konflikt mellan riktningar, lika omöjlig att aflägsna som utvecklingen själf. Nyodlingar äro inte tänkbara utan att det gamlas rötter rubbas. Men intet lifsdugligt nytt kommer heller till stånd utan sträfvan att i sin ordning rota sig. Än kan tendensen till nybildning, än den till rotfästande och utbredning öfverväga. Men snart sagdt på hvarje punkt i utvecklingen mötas dessa tendenser, och hvarje möte måste betyda krig och kraftmätning. Liberalism och konservatism äro outplånliga grundriktningar i utvecklingen.

Vår tidsålder karakteriseras af kulturtendensens obestridliga öfvervikt öfver samhällstendensen. Detta låter blott tolka sig så, att samhällets ställning i nutidslifvet måste vara den af kulturens organ och verktyg men ej af dess spiritus rector. Detta åter betyder: liberalismen uppställer programmet, men konservatismen angifver gränserna för dess genomförbarhet, bestämmer tempot för genomförandet och — genomför det. Liberalismen idealiserar realiteten. Men konservatismen realiserar idén genom att afpassa den efter verkligheten. Blott genom makten att tvinga konservatismen med sig och bruka den som hand och ben blir liberalismen något annat än — platonism. Med verkligheten berör den sig egentligen aldrig omedelbart. När liberalismen utför något på egen hand, har man alltid skäl att misstänka, att kärnan i det som gjorts egentligen blott är af negativ och destruktiv art.

Mellan eller jämte dessa två riktningar gifves ingen tredje med samma primära och outplånliga karaktär. Detta följer redan ur utvecklingens eget väsen af rörelse i tiden i förening med tidens endimensionella beskaffenhet, som blott tillåter följande alternativ: norm och värde hämtas från erfarenheten om det historiskt gifna och bestående eller från idén om ett framtida tillstånd. Och då den faktiska, outrotliga och växande otillfredsställelsen med hvad som varit och är naturnödvändigt i stegrad grad framkallar tanken på medlen att nå ett bättre läge, måste liberalismen intaga den ledande ställningen hos en alltmer vaken och företagsam mänsklighet. Och med liberalismen kulturen. Denna utvecklingens logik är en force majeure, inför hvilken blott en hållning duger - den att böja sig.

Naturligtvis måste man vid en rationell behandling af utvecklingens riktningar söka undvika att vilseledas af orena mellanfärger, som väl beteckna faktiska företeelser i det verkliga lif, som rör sig rundt omkring, men alldeles icke några tankenödvändigheter. Visserligen kan det sociala och politiska läget och därmed förenade

intressemotsättningar framkalla utbrytningar ur konservatismen, som med sig assimilera utbrytningar ur liberalismen - eller tvärtom —, hvarigenom uppstå blandningsformer af den brokigaste färgskala. Men allt sådant är idel tillfälligheter, om än ibland högst betydelsefulla och långlifvade.

Jag tror, att det är af stor vikt att inse, att det alls inte finnes någon socialism, som, objektivt sedt, är jämbördig ined de två ofta nämnda hufvudriktningarna i utvecklingen, och att det förråder en hög grad af andlig närsynthet att tala om liberalismen som ett »mellanparti», hvilket inte skall få vara med, när det stundar till Ragnarök, emedan det långt förut krossats mellan de verkliga motsatserna, de ofta så kallade ytterlighetspartierna. Det är i stället socialismen, som är ett mellanparti i betydelse af ett mixtum compositum — med oren färg och mekanisk struktur. Ingen skall kunna angifva en princip för socialismen, samordnad med erfarenheten och idén. Ingen hand, som troget följer historiens röda tråd, skall ha samma oafbrutna känning af socialistiska tendenser som af liberala och konservativa, hvilka senare märkas nätt opp på hvarenda punkt, medan de förra blott uppträda som tillfälliga, om än våldsamma ryckningar här och där. Däremot kan man fullt exakt bestämma, hvilka elementer den moderna socialismen tagit upp från vänster och hvilka från höger, i hvilka afseenden den träder i oförsonlig motsats mot både vänster och höger och huru den af hvad den upptagit och förkastat danar en bild, som i mycket — det är onekligt — ter sig ny och egenartad. Man kan också bestämma den ram, inom hvilken denna bild visar karikatyrens drag, och den, där densamma röjer naturens.

Att upptaga frågan om socialismens lån från höger och vänster eller om dess positiva beståndsdelar och deras blandning skulle leda in på undersökningar, som här inte kunna förekomma. Därtill kräfdes alldeles afgjordt för starka doser af historia, sociologi och nationalekonomi. Den negativa karakteristiken går däremot ganska lätt.

Socialismen gör sig skyldig till tveggehanda urbota synder mot den liberala kulturens ande, så nära densamma än är historiskt knuten vid liberalismen och så intimt den också ofta praktiskt och faktiskt därmed går i flock och farnöte. Dessa dödssynder begår den, när den, absolut öfver egen verklig räckvidd och bärkraft, blåser upp sig till en original lifsåskådning med däremot svarande allmänna lifstendenser och inte nöjer sig med att spela den enda roll den verkligen är vuxen: att vara en tillfällig social-politisk och national-ekonomisk kombination.

Den ena af dessa synder består i att kränka kulturidealismens allmänmänsklighet genom att hämta synpunkten för och måttet på denna allmänmänsklighet från kroppsarbetareklassens verkliga eller inbillade, i hvarje fall tillfälliga nödläge, hvilket medför en alldeles odräglig begränsning i vyerna, trångboddhet i hjärnkontoret och skefhet i riktlinierna för hela framåtskridandet. Anlägger man på allvar en sådan synvinkel på samlifvet i stort, blir resultatet ungefär detsamma, som när lifvet i en familj skall i allt ordnas efter en långvarigt sjuk familjemedlems starkt markerade behof. Den, som har nytta och glädje af ett glas öl eller vin, får lof att resignera därför att kroppsarbetarne inte kunna lägga bort missbruket. Framsteget i konst och vetenskap, i skönhet och sanning skall framför allt sökas i en popularisering, som förflackar och gör andefattig, därför att de många annars ej kunde följa med utan skulle känna sig utanför och nedanom. Kristendomen skall reduceras till en omöjligt mager »bergspredikan» med slopande af det högsta innehållet däri: kärleken till Gud och det eviga lifvet, på det att kärleken till nästan, d. v. s. till de fattiga arbetarne, måtte få behärska hela dess fält. Etiken skall uttömmas i rätt och slätt »solidaritet» med uteslutande af — det företrädesvis etiska: personlighetens tillväxt i andligt oberoende och andlig själfständighet. Himmeln skall hänga full af brödkakor i stället för af »gyllene lyror». Idealets visare får inte längre peka på den frie, starke, ensamme mannens stjärna utan måste inriktas på skarornas arbetsdag och timpenning. Socialismen utgår från tron på de många nollorna. På alla områden är det de, af hvilka man väntar de stora summorna, de stora vinster, som skola utfalla i evolutionens lotteri. Vinstens storlek spelar dock ingalunda hufvudrollen, utan hufvudsaken är likheten. En rätt socialist skulle ingalunda träda innanför himlaporten, innan han först förvissat sig om att salighetsransonerna bli alldeles lika fördelade på kamraterna.

Sådana ideal kan man inte kalla dyra, och liberalismens äro de icke.

Den andra dödssynden åt samma håll sammanhänger mycket nära med den nu angifna men kan dock uttagas som

ett särskildt moment. Socialismen tar ohjälpligt afstånd från liberalismen, då den såsom utvecklingens hufvudvehikel sätter sammanslutningen i stället för det personliga initiativet. Liberalismen uppger sig själf i samma stund den flyttar hufvudaccenten från detta senare. Den fordrar, att individuell kraft skall påverka massan såsom månen höjer och sänker tidvattnet i hafvet utan att det är någon möjlighet för vattnet att rycka ned månen och uppsluka den. Den tror på geniet och dess ojämförliga fruktbarhet. Socialismen åter vill låta sina ledare gunga upp och ned på massans haf som korkar. Den tror, att koncentrerad medelmåtta ersätter den enskildes öfverlägsenhet, och glömmer, att den som skall »röra världen» måste ha en fast punkt utanför världen att stå på. Den glömmer, att allt hvad association heter — och särskildt den socialistiska med dess oerhörda tvång — inte blott summerar utan framför allt paralyserar kraft och att de krafter, som låta summera sig, alldeles inte höra till den ädlaste sorten. Därför upphäfver också socialismen för sin del framåtskridandets hufvudfaktor och motverkar detsamma själft.

Gentemot konservatismen framträder socialismens hufvudsvaghet under den form, att den vill ersätta organism med »organisation». Kulturen får inte längre ha sina organer i familjernas, folkens och rasernas lefvande helheter, mot hvilka i stället skall föras ett oblidkeligt utrotningskrig med den vetenskapliga analysens sond, ironiens och satirens, hånets och hatets pilar ej mindre än med valsedlar och ett — »därefter» och »därutöfver», om hvilka det både knallar och blixtrar. Dessa helheter skola efterträdas af fackliga organisationer med större eller mindre omfattning, d. v. s. af associationer, som återspegla arbetets förgreningar och sammanhållas af enbart ekonomiska intressen. Men häri ligger en skickelsediger öfvertro på yrkets och arbetsvinstens samhällsbildande och samhällsutvecklande makt. Yrkesvalet griper genomsnittligt ingalunda alltför djupt in i en människa, därför att det i det stora flertalet fall påtvingas utifrån — af tillfälligheter — men ingalunda lanceras inifrån och utåt med en art psykologisk nödvändighet. Hur mången blir i självfva verket smed eller snickare, skollärare eller kronofogde därför att »han står där och inte kan annat»? Men lika tillfälligt som yrkesvalet oftast är — lika lös blir den förknippning, som hvilar på ett rätt och slätt yrkesband. Denna förknippning kan nog te sig ofantligt intensiv i vissa lägen, som inte alltför starkt frestas af tiden och dess svårare växlingar, men ryker åt alla håll som flisor, när någonting kommer och upprör sinnena från botten och på längden. Det är och blir en psykologisk och historisk lögn, att det järn eller trä vi forma betyder mer för vår inre människa och för våra människoförbindelser än det blod, som strömmar i våra ådror, och den mark, hvilken våra fötter trampa. Och det är en otroligt naiv utopi att drömma om ett »den eviga fredens» rike, uppmuradt på de ekonomiska intressenas bas. Dessa intressen kunna alldeles inte betecknas såsom mera enande än skiljande, utan i det stycket förhålla de sig fullt ut indifferent. Sträfvan efter ekonomisk vinst både enar och söndrar, men fördelning af gjord vinst leder afgjordt mer till söndring. Man skall fåfängt leta efter verkligt samhällsbildande och samhällsbevarande faktorer åt det hållet. Det skensamhälle, som af dem kan tänkas bli uppfördt, måste bli ett korthus. Det kan hålla ihop, så länge byggandet och striden om byggandet pågå, d. v. s. det kan hänga tillsammans genom trycket af kampen mot det gamla samhället. Men öfverlämnas det väl åt sin egen art och natur, öfverlämnas det också på samma gång åt upplösningen. Socialismen såsom lifs- och samhällsåskådning verkar kulturfientligt genom att förstöra kulturens enda lifsdugliga organer, de ur naturen uppvuxna samhällena, och ersätta dem med lösa nybildningar, inom hvilka oförsonliga motsatser arbeta, som på sin höjd kunna balansera hvarandra på tillfälliga indifferenspunkter, i tillfälliga jämviktslägen.

Men visserligen behöfver socialismen alls inte nödvändigt uppträda med så stora later, som vore den enda rätta vägen till att omskapa mänsklighetens hela historiska situation, omskapa genom en radikalt ny uppfattning af lif, kultur och samhälle. Så ofta den det gör, måste den emellertid eftertryckligt tillhållas att öfva självftukt genom besinning på sina egna gränser och möjligheter. Gör den ej detta godvilligt, så skall enligt all erfarenhet upplysningen och begränsningen bibringas utifrån. Ingenting är vissare än att de då inte uteblifva.

Socialismen kan mycket väl också låta sig nöja med att blott betyda en tänkvärd nationalekonomisk teori bland andra eller åtminstone med att vara sammanfattningen af alla de teoretiska och praktiska medel, hvarmed samtiden bekämpar den kroppsarbetande klassens nöd och betryck af olika slag. Tar den på allvar sig själf i

denna sista, alls inte torftiga betydelse, då får den på inga villkor »reduceras». I den mån den inordnar sig själf bland realiteter, skall den säkerligen också bli realt behandlad. I vidrigt fall skall den nog veta att skaffa sig gehör. För kroppsarbetarne torde striden mot det onda, som ligger i hvad jag kallat »masskultur» — men som också kan heta »maskinkultur», »öfverkultur», urartad kultur —, i själfva verket vara en handgripligare realitet än för andra.

Vi fastslå om socialismen dessa två satser:

Såsom allmän lifsåskådning är socialismen våra dagars antikrist, emedan den kränker såväl kulturens fria mänsklighet som samhällets organiska natur.

Reducerad till sitt rätta mått, d. v. s. såsom reaktionsform mot vissa öfverkulturens verkningar, utgör den en betydande och berättigad faktor i samtidens socialt politiska utveckling.

Kultur och frihet.

Tiden sträfvar oaflåtligt till frigörelse och har också redan i en viss mening hunnit långt fram mot sitt mål. Detta så till vida som den i mycket högre grad, än man i allmänhet anar, lösgjort människornas sinnen från vissa organiskt uppvuxna förbindelser, som vi pläga kalla samhällsförbindelser eller rätt och slätt samhällen. Detta märkes särskildt tydligt, af familjens och kyrkans ytterst försvagade ställning i nutidslifvet men i sin mån äfven af folkets och statens. Det är uppenbart, att dessa historiska makter icke längre i egentlig mening representera det allmänna eller det gemensamma, som nutidsmänniskan tror på och känner sig förpliktad af. Detta gemensamma börjar alltmer ligga öfver åt ett annat håll. Det får sökas i tidens »rörelser», såsom »arbetarrörelse», »nykterhetsrörelse», »ungdomsrörelse» och i »föreningar» för de mest olikartade ändamål. Det påträffas i hvad som sammanfattar alla yttringar af detta rörelse- och föreningslif: **kulturen.** Jag menar den moderna sociala kulturen, som uppenbart utför högst betydelsefulla omgrupperingar af människoförbindelserna men framför allt utvidgningar af dem.

Denna imponerande, i sina yttersta syften ännu hemlighetsfulla kultur bjuder ju på många svåra problem. Ett af dem vilja vi här förelägga oss — icke till en fullständig lösning, som vore orimlig, utan till en skisserad, som icke heller den köpes för billigt pris. Det är problemet om denna kulturs förhållande till de frihets- och personlighetskraf, ur hvilka hela den moderna utvecklingen sprungit fram. Vinner nutidsmänniskan med sin kultur hvad hon åsyftar, nämligen en större frihet och ett högre personligt lif än som vore möjliga inom det gamla historiska samhällslifvets ram?

På denna fråga är det vår uppsats afser att lämna ett svar.

*

Det moderna lifvet vill absolut betecknas såsom ett ojämförligt frihetslif och anser sig just därför stå i djup och oförsonlig motsats mot det äldre historiska medvetandet och samhällssinnet. Den moderna utvecklingen vill företrädesvis blifva betraktad såsom en frihetsrörelse och en faktiskt redan rätt långt hunnen frigörelse af personligheten eller individualiteten. Och naturligtvis låter det på intet sätt förneka sig, att de drifvande faktorerna i denna utveckling varit individualistiska tendenser, som i vidsträckt omfattning upptagit kamp med samhället och staten bildande och bevarande krafter.

Men lika fullt är det en fördom att resa »gammalt» och »modernt» mot hvarandra i samma mening, som man ställer »ofrihet» och »frihet» i inre motsats. En blick på det moderna lifvet visar alldeles tydligt, att den nämnda motsättningen arbetar lika hårdt och lika oöfvervunnen just inom detta lif, som den någonsin förr arbetat, ja enligt min mening har slitningen icke oväsentligt blifvit förvärrad, emedan den trängt inåt och kastat sig på de ädlare

delarna.

Strängt taget strålar i vår tid all rättens helgd omedelbart ut från den fria enskilda personlighetens intresse och faller all rättens tonvikt just därpå. Mot detta intresse får icke resas något annat lika berättigadt. Ur detta samma intresse måste själfva samhället och dess kraf på öfverordning härledas, blott att man vid denna härledning får ta hänsyn till den begränsning af individualismen, som nödvändigt följer med individernas sammanställning resp. motställning inom en och samma yttre omgifning.

Med denna naturliga och oundvikliga ställning är nämligen gifven en tvångsbestämdhet, som just är samhällsbestämdheten själf. Det moderna samhället vill blott vara den i det yttre konstruerade begränsning af individuell frihet, som nödvändigt medföljer fria individers beröring med hvarandra inom en och samma omgifning, hvilken omgifning måste delas och tillsammans brukas. Men samhällslifvets öfverordning häfdas icke längre från ett plan, lagdt öfver individerna, och med en rätt, som har en annan källa än individernas intressen.

Fattas samhället principiellt såsom en frihetsgräns eller såsom en naturlig och oundviklig tvångsbestämdhet, då ligger häri från början fröet till en spänning och slitning mellan det enskilda och det allmänna, som aldrig kan utjämnas inom samhällslifvets egen ram, emedan den tillhör denna ram själf. Inom ett så fattadt och i denna anda gestaltadt samhällslif måste också försiggå en oafbruten upplösning af de samhällsformer, hvilka en gång framsprungo ur känslan af en inre personlig enhet i samhället, som öfver det allmänna eller det gemensamma lade färgen af individernas eget inre personliga lif och i samhällsgemensamheten lät se en utgestaltning af detta inre lif eller just den riktning, i hvilken hvarje enskild företrädesvis sökte sina mål och förverkligade sin frihet. I det samhälle, som bygger upp sig på tvångssolidaritetens grund, framträder negationen af det samhälle, som mer eller mindre förkroppsligar en positivt känd och positivt motiverande gemensamhet, och som hvilar på samhällsmedlemmarnes solidaritet med ett på visst sätt personligt lefvande väsen, hvari denna gemensamhet har sin rot.

Det skulle emellertid utvisa en oförlåtlig ytlighet, om man frånkände det moderna lifvet ett starkt utveckladt sinne just för positiv gemensamhet mellan de enskilde. Det är så långtifrån händelsen, att känslan af och medvetandet om en sådan gemensamhet göra sig mindre kända nu än förr, att ett af den moderna utvecklingens allra väsentligaste drag måste sökas just i den alldeles särskildt starka betoningen af den positiva gemensamheten i människornas läge i världen och af nödvändigheten af ett öfver alla förr kända gränser vida utsträckt samarbete.

Men det är icke längre samhället i vanlig och historisk mening, som representerar denna gemensamhet och som uppbär detta samarbete, utan den sociala kulturen, en för vår tid särskildt utmärkande, i mycket egenartad företeelse af samhällena öfvergripande art. Denna kultur har redan i vidsträckt mån öfvertagit samhällets positiva funktioner och sträfvar att allt mera göra det. Den är i stort sedt en nybildning, som kringskär det gamla samhället.

Man måste fråga sig, hurudant förhållandet gestaltar sig mellan denna form af nybildad mänsklig gemensamhet och den enskildes fria personlighetslif. Kanske återställer den moderna utvecklingen i och med sina kulturbildningar den positiva samstämmighet mellan det enskilda och det allmänna, som den med sitt i grunden negativa samhällsbegrepp sträfvar att upplösa? Det säkra är, att på den sidan eller i kulturen måste basen företrädesvis sökas för gemensamhetssinnet och samarbetet i vår tid.

För att leda sig till svar på denna fråga kan man till en början försöka sätta kulturen i samma förhållande till den omedelbara personliga känslan som de historiska samhällsformer, hvilka möta under hemmets, familjens, folkets, statens och kyrkosamfundets namn, och tillse, i hvad mån ett sådant försök lyckas. Man har en af lika obestridlig som ymnig erfarenhet skänkt rätt att tala om plikter, kärlek, trohet mot t. ex. sin familj och sitt folk. I ett sådant sätt att uttrycka sig ligger ingen retorisk figur, ingen oegentlig eller öfverförd betydelse utan just hvad

som säges. Utan tvifvel låta sig samma uttryck för känsla också användas om kulturen, från hvilken en förpliktelse kan sägas och menas utgå t. ex. under form af kallelse för ett visst slags kulturarbete. Men å andra sidan kan dock svårligen nekas, att känslorna kärlek, plikt, trohet ovillkorligen komma att lida af en märkbar blodfattigdom, en abstrakt förtunning, när de adresseras till kulturen, och att sådana uttryck gentemot kulturen icke ha samma träffsäkerhet som i förhållande till familj och folk. Det märkes lätt att de blifvit öfverförda från ett mera personligt område till ett annat, där de egentligen icke njuta hemortsrätt.

Sitt hem älskar man som man »älskar björkarna kring sin moders gård». Men ett kulturvärde blott som den skugga från träd eller vägg, där man njuter sin siesta — därför att den tjänar till ens insedda trefnad och nytta.

Känslan för kulturen anknyter aldrig omedelbart till sitt föremål utan alltid genom förmedling af reflexion på nytta och lycka, medan samhällskänslan växer omedelbart upp ur helt och hållet oanalyserade personliga förhållanden.

Men långt starkare framträder det opersonliga draget i den moderna kulturen, då man gifver akt på den upplösning af den personliga karaktären i människogemenskapen, hvilken synes vara på samma gång ett direkt villkor för och en direkt frukt af vår kulturs växt. Denna upplösning försiggår under uppenbart kringskärande af de historiska samhällsformerna.

Man kan i detta afseende fästa sig vid, huru den nyaste utvecklingen tenderar att spoliera hemmet. Låt oss höra hvad F. Paulsen yttrar härom i sin bok om det tyska bildningsväsendet.

»Hemmet förlorar i uppfostrande makt. Framför allt försvinner ungdomens uppfostran till arbete under arbetsgemenskap med föräldrarna. I ursprungliga, än i dag under helt landtliga förhållanden växa barnen upp i sådan gemensamhet. Gossar och flickor ha från tidig ålder att göra inne och ute, i kök och trädgård. Föräldrarna ha hjälp af sina barn och barnen ha glädje åt hvad de kunna uträtta. I de stora städerna krymper denna gemensamhet ihop. Fadern har sitt arbete ute, i fabriken eller på kontoret, och äfven för modern reduceras hushållandet till en torftig återstod. Den gamla produktiva, värden af allehanda slag frambringande verksamheten upphör, man hämtar allt färdigt från torget eller butiken. Återstår blott att koka och tvätta, laga och göra rent, fastän äfven detta kan utföras på annat sätt, så att hustrun kan gå med ut på arbete. På det sättet sjunker hemmet ned till att blott vara den plats, där man sofver. Och barnen bli till besvär och förlägenhet eller, i det rika hushållet, till en sorts lek- och toalettdockor och — till föremål för skolans omsorg. Följden af denna nedgång i hemmets naturliga makt att uppfostra blir att man måste ersätta det felande med sociala anordningar. Ansatser göras att reparera det i hemmet försummade eller där omöjliggjorda medelst offentliga inrättningar, såsom skolor i kvinnligt och manligt handarbete, hushållsskolor m. m.»

Men hur har icke den moderna utvecklingen gjort också andra människoförhållanden opersonliga! T. ex. inom hvad man förr mångenstädes kunde beteckna som en utvidgning af familjen eller i förhållande mellan husbondefolk och tjänare. Detta senare har blifvit aflöst af en abstrakt relation mellan arbetsgifvare och arbetstagare, där helst hvarje personlig förbindelse undvikes af motvilja mot en öfver allt annat hatad »patriarkalism» och där naturlagarna om ekonomiska värdens tillgång och efterfrågan, om arbetsduglighet och dess motsats, m. a. o. lagarna för simpel makt och kamp få göra sig gällande efter hela sin bredd och med hela sin kraft utan att begränsas och förmildras på det sätt, att de verka genom ett medium af välvilja, öfverseende, förtroende, sympati. Såsom surrogat för detta medium hafva en mångfald helt opersonliga sociala anordningar inträdt under form af sammanslutningar för insedda gemensamma intressen, hvilka sammanslutningar dock icke alltid obetingadt äro ägnade att mildra kampen för tillvaron och hela de sår den slagit utan också inleda hårdare strider efter en bredare front, i det att de kämpande intressena å ömse sidor ingå allt mera utvidgade föreningar, hvilka icke minst afse — just ökad stridsduglighet. Så är fallet speciellt med alla sammanslutningar för klasskamp.

Samma utveckling företer den moderna skolan, där lärarepersonligheterna mer och mer absorberas af den pedagogiska schematismen och tekniken och där till och med hvad som borde vara friast af allt, ungdomens lek, redan mycket märkbart maskiniserats till sport. Vittnesbörd i samma riktning aflägga också de nya parlamentariska blockafgörelserna af folkets — och folkens — angelägenheter, hvilka senare nu i så förminskad grad bero af starka enskilda viljor, som draga andra mindre starka med sig, utan i stället af skarpt analyserade intressen, som ha sitt ursprung i likheter eller olikheter i lefnadsläge och kampställning och framträda med talvärdenas oemotståndliga argumentering.

Den moderna kulturutvecklingen är en oerhörd omsmältningsapparat, där personligheterna slungas in för att komma ut som leder i associationer och de omedelbara känslorna omvandlas till motivationskrafter, hvilka utgå från fullt beräkneliga och adderbara, därför också alltid mer eller mindre yttre intressen.

Men betyder denna nedgång i personligt lif verkligen också en förminskning i andligt lif öfver hufvud? Ja, kan man med fog tala om att den verkliga, inre och andliga gemenskapen mellan människorna aftagit i vår tid blott af det skäl, att den personliga färgen öfver samhällslifvet blifvit så märkbart blek? Dessa frågor hänga nära ihop. Vi måste upptaga dem till närmare pröfning.

Den allt vanligare vordna klagan öfver det moderna lifvets tilltagande opersonlighet och själlöshet behöfver synnerligen väl att noga begränsas, om den icke skall totalt skjuta förbi målet. Huru kan väl, måste man fråga sig, denna öfverklagade opersonlighet rimma sig med utgångspunkten för hela den moderna utvecklingen: individualismen och allt hvad denna medfört. Vi se ju rundt omkring oss dess frukter i en oerhördt vidgad och skärpt reflexion, en ofantligt ökad kunskap och stegrad känslighet. Men allt detta tyder ju omisskänneligt hän på en starkare utprägling af individualiteten, som ju ingenting annat är än personligheten. Man måste till sist vidgå, att vår tid är långt rikare på verkligt tänkande, vetande och kännande individualiteter än någon föregående.

Förebråelsen för opersonlighet får därför ingalunda riktas direkt mot de enskilde utan kan omedelbart gälla blott samlifvet. Det är detta, som i första hand är vordet fattigt på personlig anda och personligt lif. Därom vittna både praktiska och estetiska momenter.

Det moderna samlifvet gestaltas af människor med en ytterst nykter och torftig uppfattning af samhälle och stat och får af denna uppfattning sin prägel. Icke så, att vi ännu på långt när äro framme vid en typiskt modern samhällsgestaltning, men vi kunna redan rätt tydligt skönja konturerna af den nya byggnaden, sådana dessa afteckna sig mot den »naturvetenskapliga världsåsiktens» bakgrund. Det är fabriksresning på den byggnaden, och från dess inre skola icke höras några sånger utan blott rassel af kedjor och hjul.

Det nya samhällsidealet är en högst intelligent, med fulländad teknik utförd konstruktion, där de enskilde blott betraktas som arbets- eller energimängder och målet klart sättes i att sammanställa dessa arbetskapaciteter så, att de icke motverka hvarandra utan på effektivaste sätt samverka till allmän lycka. Det är alltigenom en skapelse af beräkning och experiment, och det tillåter ingen uppfattning af personligheterna, som kommer i strid med förutsättningen: att de låta beräkna och behandla sig såsom blott och bart mekaniska värden. Vi vänta det fullkomliga framtidssamhället som en frukt af sociologernas studier ungefär som vi vänta den kroppsliga hälsan af bakteriologernas.

Om man från samhället subtraherar hemmets, familjens, folkets, kyrkogemenskapens anda, så står kvar ungefär ett handelshus eller en fabrik. Anlägger man denna subtraktion på historien i stort, så förlorar denna nätt opp allt, som vi varit vana att förbinda med begreppet historia: det öfvermänskliga växandet, det hemlighetsfulla, grandiosa perspektivet, den tredje dimensionen. I myndigheten afspeglar sig då icke längre något osynligt väsende, som den representerar, i laglydnaden och troheten vibrerar icke mera något hjärtats slag, och i det som försiggår rör sig ofantligt mycket men sker just ingenting. För den mekaniska teorien blir samhällslifvet en summa inlärda handgrepp och historien ingenting annat än en misstagets, dumhetens och okunnighetens orgie,

på sin höjd en skola med inskriften vestigia terrent öfver dörren, ända till den dag, då studiet af den mänskliga miljön och af människans på miljön beroende natur skall finna de oryggliga sociala lagarna och samhället blifver omskapadt efter dess lagar.

Det moderna samhällsidealet kompletterar sig med en lika mekanisk bild af sällskapslifvet. Där äro vi i själfva verket längre »framskridna» än på något annat område. Den sällskapliga beröringen mellan nutidsmänniskorna har hela sitt berättigande i att skapa ett. knippe former såsom buffertar, som skola mildra sammanstötningarna, och, positive, i att öppna tillfällen till att knyta nyttiga intresseförbindelser. Man jämföre i detta stycke en mottagning i societeten, som är fullt ut up to date, med ett stackars efterblifvet julkalas på landet, som ännu svagt påminner om hur man förr kom tillsammans.

Samlifvets själlöshet i och under en mäktigt tilltagande maskinisering låter icke lätt förneka sig. I detta samlif står nu den enskilda människan innesluten med sina frihets-, personlighets- och lyckokraf. Den radikala utopismen ser i en sådan ställning knappast några svårigheter, ty den utgår naturligtvis från det öfverallt och alltid förutsatta ändamålet med hela det fint uttänkta och anordnade samhälls- och kulturmaskineriet. Hvarför skulle väl detta arbeta, om det icke vore för människornas lycka? Och då friheten utgör förnämsta beståndsdelen i lyckan, hvilken rimlighet skulle väl ligga i att densamma stode i konträrt förhållande till »det allmänna»?

Och likvisst framträder i den moderna mass- och associationskulturen en mäktigt och farligt individualitetsfientlig tendens. Ja, där försiggår i själfva verket en de moderna frihetsrörelsernas själfvederläggning, som smakar af historiens ironi.

Det är frambrytandet af en gemensam världskultur, hvilken verkar sprängande och upplösande på de historiska samhällena, och som framför annat skänker vår tid dess säregna kynne. Om man känner behof af att i ett kort och kraftigt uttryck koncentrera motsatsen i tiden, så låter säga sig, att en allt mera själlös och opersonlig maskinkultur där med ständigt växande framgång kämpar med det historiska, personligt färgade samhällslifvet.

Den moderna kulturen, som sprang fram ur individualitets- och frihetssträfvanden, synes vilja glömma bort sitt ursprung, i det att den alltmera låter sina drag samlas till bilden af en ofri naturmakt. Lösgörandet ur den historiskt-patriarkaliska samhällsorganismen har icke ledt till individernas rådighet öfver sig själfva utan till opersonliga band, som åtminstone icke äro en bit bättre än de personliga. Dessa opersonliga band snöras allt starkare kring den enskilde, i den mån associationerna och den kollektivistiska solidariteten växa sig stora. I denna associationskaraktär framträder en naturbestämdhet hos kulturen, som gör, att den på intet villkor låter tala med sig. Det gamla historiska trycket, som medgaf mångfaldig jämkning, har förvandlats till ett omedgörligt kulturellt naturtryck, som framför allt ger sig till känna i människolifvets allt uppenbarare, utsträcktare och hårdare beroende af de ekonomiska konjunkturerna och deras lagar. Detta beroende röjer sig på mångfaldigt sätt: i industrialism, bolagsvälde, kapitalism, konkurrens och däraf framkalladt öfveransträngande arbete, i äktenskapslöshet, och tvåbarnssystem, i de mellanfolkliga förhållandena, som numera egentligen börja bestämmas af hänsyn till villkoren för produktion, afsättning, förvärf och arbetstillfällen. Det tydligaste tecknet till vår kulturs maskinisering är den suveräna roll de ekonomiska faktorerna spela i nutidslifvet. Trycket af dem framträder allt mera ohöljdt och direkt utan att mildras af ett personligt medium.

Men associationstvånget låter också följa sig i andra, om än icke så tydligt utpräglade riktningar. Det visar sina starka spår öfverallt, där samarbetet behärskar det individuella arbetet. Det visar dem icke minst i vetenskapen och tankearbetet, som samla och afgränsa sig i strängt slutna serier, som undan för undan skola spisas med de enskildes små försvinnande bidrag och där möjligheten att uträtta något allt mer beror på villigheten att låta förbruka sig utan att just vänta något för egen del. Ja, arbetets opersonlighet är en fordran af denna moderna Molok eller Djagernath, vi kalla kultur, som så litet tar hänsyn till den arbetande själf, att ett arbete, som anses ge ordentliga resultat, allt mindre kan komma i fråga utan öfveransträngning. En nutidsarbetare vill man knappast låta gälla utan att hans arbete innebär ett uttaladt förakt för trefnad, hälsa och lif. Det gamla ordet om arbetet

såsom befordrande hälsa börjar på att komma på efterkälken om erfarenheten — åtminstone i fråga om det, som företrädesvis utföres med hjärnan.

När den moderna människan dekreterade, att de historiska personlighetsmakterna hade upphört att regera, trodde hon sig slå sitt stora slag i frihetens namn. Men i stället frambesvor hon en naturmakt, som satte sig i historiens högsäte och grep den spira, som anden hade låtit falla. I denna makts hand blef spiran först rätt af järn.

Till en öfvermakt öfver människan gestaltar sig utvecklingen för henne i stort sedt alltid, hur hon än vänder sig. I vårt fall torde det vara genomskinligt, hvilken öfvermakt är den mera människovänliga. Men den, som icke vill låta böja och bruka sig af anden i det historiska samhället, får finna sig i att nötas ut som maskindel i en kultur, som blott är en natur af andra graden — med ofantligt mycket af intelligens i sig men så mycket mindre af frihet.

Den öfverhandtagande andefattigdomen i samlifvet hämnar sig sålunda på den enskilde, i det att densamma mäktigt återverkar på honom. Detta sker emellertid icke blott positivt genom en kultur, som ställer sig öfver individen såsom en naturmakt eller naturlag, indragande honom i sitt spelverk och utnyttjande honom för ändamål, vid hvilka han, ur synpunkten af sin egen lycka, icke kan fästa den minsta mening, om han tänker. Nej, denna mekanisering af samlifvet insätter icke blott personligheten pä ett för densamma innerst främmande område utan plundrar den också direkt på dess bästa innehåll.

I den moderna kulturmänniskans rika utrustning ingår helt visst icke en ökad betydelse hos själfva lifvet. Tvärtom har denna betydelse — som representerar själfva grundvärdet bland lifsvärdena, själfva måttstocken för deras mätande — i, under och i trots af all formell utveckling hastigt och fruktansvärdt sjunkit. Liksom till ersättning för detta grundvärde och den gradskala af värden, som därmed uppenbart mätas, har centrum i människolifvet kommit att intagas af en mångfald »intressen», som växa upp vare sig på det individuella godtyckets eller den tvångsmässiga associationens grund utan att sammansmälta det fria bejakandet med den inre nödvändigheten. Sådana intressen, som icke nödvändigt framgå ur lifvets inre betydelse eller med denna betydelse stå i något som helst begripligt sammanhang, kunna helt visst besitta en utomordentlig motivationskraft, men denna blir antingen rent tillfällig eller blott naturnödvändig och kan därför aldrig rätt bära. Den kan aldrig få prägeln af den tänkande frihetens nödvändighet öfver sig och kan därför aldrig hålla stånd mot en kritik, som utgår från ohindrad självbesinning och självpröfning.

Vi tro, att, den betydelse hos människolifvet, som är tillräcklig att för den tänkande gifva det verkligt värde och motivera lifsarbetet, på det närmaste sammanhänger med den fördjupning lifvet får — och endast får — genom medvetandet om att en verklig men öfvermänsklig enhet blifver till och verkar däri och att människan just i sin frihet, i sina sedliga, samhälleliga och religiösa känslor och därur framgångna viljeyttringar, öfver hufvud i allt, som utgör hennes förnuftiga personlighet, har anknytnings- och beröringspunkter med denna enhet. I saknad af anknytning till ett sådant lif, som oändligt fördjupar sig i förnuftets och personlighetens riktning utan att vår föreställning på något vis förmår följa med, plattar historien ut sig till en brokigt målad yta och sjunka de mänskliga handlingarna och ödena ned till tomma och betydelselösa, om också nog så bullrande, växlingar. Men det är det, som man har så svårt att se, att lifvets omistliga grundvärde ligger i dess djup och att inga blotta summeringar af intressen och njutningar kunna i ringaste mån ersätta djupet. Ty därutaf går betydelsen eller andan. Det är detta, som har visat sig framgå ur den moderna utvecklingen, att, midt under det att den i sådant öfvermätt framalstrar **värden,** förskingrar den själfva **värdet.**

Vi tro icke, att alla de tallösa och bittra konflikter, som ägt och äga rum mellan det gamla historiska samhället och de enskildes frihetskraf, ha sin grund i en inneboende obotlig oduglighet hos detta samhälle att motsvara anspråken på ett högre lif, fastän vi visserligen se många starka tidsbegränsningar hos detsamma. Vi tillskrifva icke ens dessa tidsbegränsningar den större skulden till den alltjämt tilltagande spänningen mellan samhället och den enskilde. Vi känna nämligen också hvad vi böra skrifva på det syndaregister, där den moderna människans brist på jämvikt och inre ledning, hennes alltjämt tilltagande osäkerhet och oro stå upptecknade. Det skulle till

och med kunna hända, att denna människa icke lefver under sämre former för samlif, än hon förtjänar.

Men däremot frukta vi storligen, att i den högst intelligenta och sinnrika apparat för allmänt väl, som heter det moderna kultursamhället, motsatsen mellan det gemensamma bästa och det enskilda intresset ofta, alltför ofta måste visa sig vara synnerligen svårartad, ja principiellt outrotlig, emedan den hör till sakens egen natur. Det heter väl, att kulturen verkar blott för allas lycka. Dock — »allas lycka» är en fond, som icke kan bildas och underhållas utan att taga från de få starke och lägga till de många svage, och till hvilken den verkligt frigjorde alltid måste känna sig mycket starkt frestad att sätta sin egen privatlycka i ställningen af undantaget från regeln. Men i en sådan ställning bryter individualismen punktuellt genom kulturismen och afkastar masken. Då röjer sig, att hvad som är frihet icke är kultur och att hvad som kallas kultur icke smakar af frihet. Däremot hysa vi den öfvertygelsen, att den, som sätter ett nej mot t. ex. familjens och folkets väsen, också säger nej till sin egen personlighet.

Vi frukta alltså, att vi bittert missräkna oss på den moderna kulturutvecklingens frihetsvänlighet. Dess jämnstrukna, i grunden andefattiga opersonlighet varslar icke godt.

*

Den slutanmärkningen torde icke vara helt öfverflödig, att alldeles ingen kulturfientlighet à tout prix får antagas ha fört pennan vid nedskrifvandet af dessa sidor. Heller ingen kulturpessimism utan begränsning. Utan författaren har blott sett mäktiga tidsrörelser samla sig och tätna till en massa, som starkt liknar en opersonlig naturmakt, med hvilken det gäller för samhället och en af samhällsanda ännu inspirerad och behärskad samhällskultur att ta upp kampen. Lika litet som kulturens frontställning mot samhället är konstruerad, lika litet är den förhoppningen en blott och bar luftbild, att efter nutidskampen i denna form åter skall inträda ett relativt jämviktsläge mellan dessa makter, som icke kunna vara hvarandra förutan, och hvilkas motsättning inom nutidslifvets ram ännu så föga hunnit till medvetande, att deras resande mot hvarandra på sätt här skett helt visst blir stämpladt som en paradox och det ingalunda en af de minst orimliga.

Positivt uppbäres denna framställning af öfvertygelsen, att vår föreliggande samhällsordning är en steg för steg, under osäglig möda och otaliga svårigheter gjord eröfring från naturen, hvilken eröfring icke kan döpas till något bättre namn än frihetens. Vi se icke i naturen frihetens källa utan i historien med dess arbete och dess hvälfningar. Vi tro blott på den frihet, som uppenbarar sig i ordning, men ordningen är ett verk af generationerna. Därför har den verkliga frihetsmänniskan alltid historiskt sinne. Men den, som har historiskt sinne, kan icke vara med om sociala projekt, som hota det historiskt uppvuxna samhället, de må drapera sig i hvilken mantel som helst, äfven människokärlekens. Ty öfver kärleken till bröderna står kärleken till samhällets helige ande, som ensam förmår sammansmälta frihet med ordning och som också ensam kan skänka kärleken till bröderna en hållbar betydelse. I sista hand kommer man här ovillkorligen tillbaka till det apostoliska ordet:

Där Herrens ande är, **där** är frihet.

*

Några sidor af den s. k. sociala frågan.

Det sociala problemet är å ena sidan ett allmänt kulturproblem af både rik innebörd och djup syftning men hänför sig å andra sidan, enligt gängse populär uppfattning, egentligen blott till den kroppsarbetande klassens, i allra inskränktaste mening industriarbetarnes, ställning i samhället och läge i lifvet. Denna trånga och skarpa begränsning gifva vi äfven här åt frågan.

Vid ett konstaterande af sakläget, som tillika innebär ett bestämmande af utgångspunkten, kan man enligt min

mening omöjligen komma ifrån den smärtsamma synen af ett tillstånd af verklig och gripande nöd. Man behöfver härvid inte krångla mycket med analyser eller tumla med statistiska tabeller, hvilka sällan dana öfvertygelser utan merendels blott sätta paradvapen i händerna på öfvertygelser, som blifvit färdiga statistiken förutan. På detta område fäller känslan utslaget — äfven där den misstager sig på de framkallande orsakerna —, och ingen kan med fog neka, att arbetsklassen i vår tid, alla förbättringar i dess läge till trots, uppfylles af en intensiv känsla af missnöje med sin ställning och af en djup olust, som den väsentligen härleder från sin ställning just som kroppsarbetande. Ja, denna känsla är faktiskt stegrad därhän, att den icke blott tillåter utan direkt uppfordrar till att tala om social nöd. Att de som känna nöd verkligen också lida nöd, därom kan icke tvistas. Men meningarna kunna vara högst delade om riktigheten af de nödlidandes egen syn på orsakerna till sitt lidande.

Här föreligger sålunda ett verkligt problem, ty alla problem, äfven de som sväfva i teoriens högsta luftlager, upprinna ytterst ur behofvens och nödens oftast gömda, stundom uppenbara källor. Sätten att angripa det kunna vara många, men helt visst finnes intet oumbärligare och djupare grepp därpå än att gå lös rakt på kärnan, under det att man samtidigt gör sig hård mot frestande ytligheter och håller inne med humbugen af kurfuskande recept.

Men här, som för öfrigt nästan öfverallt, belyses sanningen bäst genom sin motsats. Vi fråga därför till att börja med:

Hvilka momenter i den sociala frågan få icke betecknas såsom afgörande?

Icke klasskillnaden i och för sig.

Icke heller genomsnittligt och i stort sedt arbetslönernas faktiska läge.

Om klasskillnaden gäller nämligen, att den tillhör samhällets väsen, för så vidt som den utgör en utstrålning i den för samhällsmedlemmarne gemensamma miljön af en oundviklig och nödvändig inre åtskillnad mellan personliga anlag, behof och intressen, hvilka alla måste kunna göra lika anspråk på lif, rätt och verksamhetssfär. Rikedomen i samhällets lembildning är för öfrigt icke blott ett osviklikt tecken till dess lifskraft utan kan rent af betraktas som en påtaglig välsignelse för den s. k. underklassen själf.

Det är ett egendomligt drag i vår tid, att man så lätt pinas af att ha någon eller något öfver sig, medan man saknar sinne för den lycka, hvilken ligger i att låta detta, som står öfver, sätta mål för sig och i att med detta mål fylla sin sträfvan med riktning och mening. Det är väl ändå lifsintresset, som är det bästa här i världen, och hur mycket bidrar icke självfva klasskillnaden att hålla detta intresse friskt och lefvande?

Knappast skulle det täflings- och rekordlystna nutidslifvet kunna undvara sociala gränser att eggas af, kämpa med och öfvervinna. Allra minst skulle vi moderna människor, i vårt pockande behof af stimulanser, kunna reda oss utan lockelsen af en klättring uppåt samhälls- och förmögenhetsstegen. Men utan sociala skillnader ingen egentlig sådan stege.

Det ligger ingalunda någon olycka i självfva klasskillnaden, som tvärtom ger ett påtagligt och lockande perspektiv åt hela vår sträfvan. Utan olyckan ligger i en af lagarna och samhällstillståndet framkallad stockning i den sociala cirkulationen. Den ligger i onaturliga och onödiga hinder för att komma på rätt, d. v. s. mot anlagen och förmågan svarande, plats inom klasstaten och klassamhället. Men den utopistiska drömmen om att skapa ett jordiskt paradis blott genom att slopa denna stat och detta samhälle såsom sådana våldför sig på en målmedveten kultur och ett upplyst lyckomedvetande. Som all utopism medför den ingen annan säker påföljd än hufvudvärk och kväljningar — dagen efter.

För öfrigt må vi vid klasskillnaden icke glömma bort, att densamma dock aldrig predestinerar till lycka eller olycka. Det likhetstecken man sätter mellan lycka och öfverklasställning och olycka och underklasställning är en

lika vanlig som grof förenkling af det sociala problemet och tyder på en bedröflig ensidighet speciellt i vår ungdoms åskådningssätt. Må man icke förbise, att de andliga arbetarnes bröd ofta är surare förvärfvadt än kroppsarbetarnes och att förfiningen i uppfattning och känsla öppnar nya dörrar ej blott för njutning utan ock för dess motsats. En kampplats är kulturen öfverallt och ingen lustgård. Men jag tror, att det kämpas hårdast på dess höjder. Ja, jag tror till och med, att det i grund och botten är tråkigare och olustigare, stundom bekymmersammare att knyta handen kring en pung, som gömmer en färdigliggande rikedom, än att steg för steg mödosamt knoga för en gradvis förbättring af små villkor. Allt naturligtvis inom rimliga gränser. Ty den verkligt objektiva nöden låter aldrig tala bort sig. Den kräfver obetingad respekt. Den står för öfrigt att finna icke mindre hos små själfägande jordbrukare och tjänstemän i trånga ekonomiska förhållanden — och för huru många sådana äro dessa förhållanden andra? — än hos industriarbetarne.

Jag har också vågat framhålla min åsikt, att den sociala nödens djupast liggande orsak icke är af ekonomisk natur, hvilket gifvetvis icke hindrar att sådana faktorer i rätt stor utsträckning spela in och påkalla kraftiga och skyndsamma åtgärder. Men man bör akta sig för att af förändringar till ett bättre i denna riktning vänta för mycket. Här och hvar skola nog löneförhöjningar helt hjälpa, för det mesta lindra, men de äro icke den yxa, som kan sättas till det ondas rot, ty det onda ligger för djupt. Det sociala missnöje, som åberopar själfva klassamhället såsom sin grund, aflägsnas gifvetvis icke genom någon ytterligare skrufning uppåt af arbetslönerna, så länge grundvalarna för detta samhälle ligga orubbade och skillnaden mellan öfver- och underklass, rikedom och icke-rikedom består. Men än mindre häfves detta missnöje genom enbar förbättring i det ekonomiska läget, om de mest verkningsfulla orsakerna till den sociala nöden måste sökas på mänskliga områden, som ligga innanför detta läge och däraf äro väsentligt oberoende.

Såsom två hufvudfaktorer, hvilka framkalla den sociala nöden i vår tid, vill jag här närmast framhålla: den kulturella kris, som hela den civiliserade mänskligheten för närvarande genomgår och som hårdast drabbar dem, som icke kunna möta krisen med bildningens och reflexionens vapen, och den fysiska urartningen bland industriarbetarne i storstäderna.

Det skulle föra mig alldeles för långt, om jag här ville söka gifva en fullt klar och påtaglig mening åt det första af dessa moment, hvilket jag för öfrigt bemödat mig om på annat håll. Jag måste nu inskränka mig till att framhålla, att den nämnda krisen just går ut öfver själfva lifs- och lyckokänslan hvilken — den liksom allt annat — för närvarande håller på att omläggas från en sfär under medvetande och reflexion till en sfär af medveten värdering. Lifvet skall nu lyckliggöra tänkande människor, tiden mätta klart kända och insedda behof. Den moderna utvecklingen har i krafvet på lyckans verklighet medfört en skärpning, hvilken bortrensar de »illusioner», som växte i omedelbarhetens jordmån, och hvilken minst af allt åtnöjer sig med växlar, som blott kunna inlösas bortom den enskildes synbara horisont. Man motiverar sitt lif och sin sträfvan hvarken med hvad den enskilde möjligen kan bli i en annan lifsform eller med betydelsen för öfverindividuella andliga makter — såsom folk, stat och kyrka — af de bördor individen burit och bär. Man anser sig ingalunda längre betald med »metafysiska» mynt utan afkräfver lifvet en påtaglig, empirisk valuta. Detta har medfört en högst intensiv hänvändning till det sinnligt gifna, hvilken i själfva verket söker stegra detta gifnas betydelse och värde öfver dess inneboende möjligheter. Rent logiskt sedt innebär denna hänvändning, att man helt rätt och slätt adresserar sina kraf till ögonblicket och söker lifsvalutan i ett starkt koncentreradt ögonblickslif. Men då ögonblicket merendels icke vill till belåtenhet expediera orderna från den, som beslutit sig för att njuta, kastar sig nutidsmänniskan nästan lika intensivt på en framtidsutopism, som skall bereda ersättning för de af det närvarande svikna förhoppningarna. Det närvarande ögonblickets faktiskt oöfvervinneliga tomhet och olust skola motvägas genom ljufva drömmar om ett kommande. Men konstruktionen i fantasien af framtidslyckan förenar sig med ett djupt missnöje med det bestående och med en lidelse, som nära nog växer i mån af framtidsbildens fantastiska beskaffenhet.

Mot öfverskattningen af det sinnliga och den därmed sammanhängande njutningssjukan och utopismen kan man nu göra ett rätt aktningsvärdt motstånd med gedigen bildning och skolad tankekraft. Men halfbildningen betyder

en jämviktsrubbning och ett jäsningstillstånd, som erbjuda en förträfflig jordmån åt blinda fördomar och sjudande lidelser. Naturligtvis är det förenadt med stora faror att på en gång kasta väldiga massor af samhällsmedlemmar in i ett sådant tillstånd af halfbildning eller af en bråkdelsbildning, där bråkdelen är nästan obegränsadt liten. Icke minst för dessa massor själfva. Men detta torde vara något, som icke kan ändras utan som måste ha sin gång. Hämmandet af bildningens spridning lär icke vara något medel att rida ut krisen. Därmed kan man icke få förlossningens timme att slå, utan förmår man blott vrida tidens visare tillbaka. Människor måste tagas på den punkt, där de verkligen stå, och behandlas därefter.

Den fysiska urartningen i vår tid torde nå ungefär så långt som det medfödda neurasteniska anlaget. Och det når säkerligen vida. Bland industriarbetarne i de stora städerna uppenbarar sig denna urartning mycket starkt och i stor omfattning. Den medför en svårartad depression af lifskänslan. Hufvudorsaken därtill måste sökas i en släktled efter släktled genomsyrande, långsamt men säkert framskridande förgiftning genom tobak, sprit, kaffe och könsutsväfningar med deras vanliga följder. Det centrala nervsystemets direkta förgiftning genom njutningsmedel mötes hos dessa arbetare ofta, alltför ofta af samma systems otillräckliga näring. Genom dålig diet sälla sig till neurastenien merendels magsjukdomar, hvilkas framkallande kraftigt understödes genom den sorgligt vanliga tandrötan. I denna sjuklighets- och depressionsbild ligger en synnerligen verksam orsak till den sociala misstämningen. Med ett förgiftadt och dåligt närdt nervsystem kan man icke se något klart och rent omkring sig, utan man blickar på tingen som genom en slöja eller en dimma. Det är mindre underligt, om det skimrar blodigt rödt framför ögon, som stå i närmaste sammanhang med en af giftiga dunster omgifven hjärna. Det, som står i sjuklighetens tecken, står emellertid också i medkänslans. Men hvad skall man säga om dem, som med lugna nerver och klart hufvud i agitationssyfte bearbeta ett sådant material?

Det värsta i detta läge är att man nära nog glömmer af, hur det kännes att vara frisk, och därför börjar betrakta sitt tillstånd såsom normalt och att bedöma allting därefter. Det är svårt att hjälpa den, som står fjärran från all tanke på att hjälp behöfves.

Om det emellertid förhåller sig på sådant sätt med industriarbetarnes genomsnittliga hälsotillstånd, så ligger häri förklaringen till att alkoholförbrukningen växer i trots af det förbättrade ekonomiska läget. Då man är för svag att öfva själfbehärskning och själfkontroll, så stegras genom ökade inkomster — icke välståndet utan konsumtionen af njutningsmedel. Och man kan utan minsta öfverdrift eller tillstymmelse till hån tala om njutningsbegäret såsom ledmotiv i fattiga arbetares lif, då dessa faktiskt visa sig föredraga att till oskälig del existera på njutningsmedel i stället för på verklig föda. Då blir »kampen för tillvaron» en kamp om njutningsmedlen, man må säga hvad man vill. Ty brännvin, öl, kaffe och tuggsnus utgöra deras väsentliga njutningsmedel, liksom vin, likörer, cigarrer göra det för öfverklassens vivörer. Man bör kunna se sakens likhet tvärs genom växlande former. Äfven under den djupaste fattigdom kan lifvet gestaltas till njutningslif.

Ett lif i njutning får alls icke betraktas såsom en råge på ett lif i nödtorft. I stället betecknar det en egenartad lefnadsriktning, möjlig i alla lägen. Det har till motbild ett lif i pliktuppfyllelse, hvars ström på det stora hela taget glider fram öfver den lugna glädjens botten. Men sådan insikt är svår att öfverföra. Det lyckas egentligen blott med dem, som balanserat tillräckligt länge på kanten mellan båda riktningarna för att kunna se, hur landet ligger åt ömse sidor.

*

Centralisationen är grundlag både för de fysiska massorna, som gruppera sig, och för lifvet, som organiserar sig. Dess välde sträcker sig naturligtvis också till samhällsdaningarna, för hvilkas bedömande just centrumbildningen lämnar en ytterst fruktbar synpunkt.

I de historiska samhällena liksom hos individerna framträder det centrala under vidt skilda gestalter. Nämligen det centrala, som faktiskt gör sig såsom sådant gällande i bestämda lägen och vid olika tidpunkter. Vi ha sett

samhällsbildningar knyta sig kring en statsmakt, företrädd af en personlig vilja, kring börd, religion och kyrklighet, borgerlighet, bildning. Utan större svårighet kan man också peka på de mänskliga lifsvärden, som medföljt hvarje särskild sådan samhällsdaning. Enmansväldet har skänkt oss auktoriteten och med den uppfostran till disciplin, lydnad och trohet, bördsväldet gaf oss äran, som icke står så synnerligen långt från plikten (noblesse oblige!), religionen med dess karakteristiska utgestaltning i yttre organisationer har hänvisat till den lifvets arkimediska punkt, som heter tro, borgerligheten representerar hedern och den goda seden, hemmet och trefnaden, bildningen den andliga friheten.

Det är karakteristiskt för vårt moderna samhälle, att det allt mindre samlar sina beståndsdelar och krafter kring någon sådan medelpunkt af förnuftig och personlig art, utan att det med en tydlighet, som nästan är ägnad att förskräcka, låter dem grupperas kring kapitalet. Dess hjärtslag förnimmas allt tydligare som rullningar med millioner och som rörelser på bolagsväsendets, industrialismens, trusternas, börsspekulationernas vida men dock så sorgligt öde fält.

Kapitalet framträder faktiskt på ett brutalt opersonligt sätt, verkande efter obevekliga naturlagar — de ekonomiska — och ofta nedtrampande personlig rätt och lycka. Naturligtvis ha de ekonomiska lagarna, såsom naturlagar, alltid gjort sig gällande, men deras verkningar mildrades dock förr ofta betydligt därigenom, att lagarna framträdde genom en art personlig miljö, som nu alltmer försvinner. Patriarkalismen i förhållandet mellan husbonde och tjänare var ofta ett uttryck för denna den personliga miljöns inverkan i mildrande riktning. Man jämföre härmed de rent aritmetiskt bestämbara krafter, som nu nästan ensamma reglera förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetstagare.

Emot ett samhälle, som genom en, låt vara naturlig och omotståndlig utveckling alltmera blifvit identiskt med kapitalets makt, har framvuxit en lika naturlig reaktion. Den har utgått från det håll, där kapitalet trycker värst. Den har företrädesvis utgått från kroppsarbetarne. »Arbete» mot »kapital». Häri ligger den inre naturliga kärnan i arbetarrörelsen. Denna kärna är självförsvar mot en opersonlig öfvermakt, som hotar med blinda och råa ingrepp i lif, rätt och lycka. Men härvid får man icke förgäta, att kapitalismens och industrialismens utveckling alldeles icke betyder försämrad ekonomisk ställning för kroppsarbetarne — snarare tvärtom — utan arbetets själlöshet genom dess mekanisering och deras ställnings beroende af faktorer, som arbetarne på intet sätt ha i sin egen hand.

Detta se äfven de konservativa. De se också i allmänhet af många tecken, att starka krafter i tiden vilja föra oss fram mot ett »nytt samhälle», som söker sitt centrum i kroppsarbetet, resp. kroppsarbetarne. Men de se icke hvilket det nya lifsvärde, det positivt nybildande förnuftselement skall vara, som kan skänka det nya samhället dess existensberättigande och makt att binda ihop de isärsträfvande elementerna. De känna de gamla pröfvade värdena, troheten, plikten, hedern, tron, den andliga och personliga friheten. Men om samhället skall byggas om från grunden, måste ett oerhördt viktigt skäl finnas därtill, hvilket blott kan ligga i ett värde, som ännu icke pröfvats såsom grundval för samhälle men som redan i individernas medvetande och erfarenhet vunnit så stor bestämdhet till form och innehåll, att det ger verkliga löften om ett nytt lyckligare samlif, om man blott helt dristigt börjar bygga därpå. Hvad heter då arbetarsamhällets nya princip? Icke människovärde, ty det ligger till sin kärna redan i sammanfattningen af de gamla kända människovärdena. Eller månne broderlighet? Eller freden? Hittills ha vi dock egentligen blott fått se den strängt slutna kamporganisationen, den brutala massgrupperingen kring klassintresset. Därför är det, ingalunda att undra på, om »arbete mot kapital» för många ännu blott betyder våld emot våld, rått emot rått. Ett exklusivt klassintresse kan för öfrigt aldrig bli den kärna, omkring hvilken ett nytt organiskt samhälle sätter sig.

Visserligen måste arbetarsamhället såsom »nytt» omgruppera och omkoncentrera de gamla samhällsfaktorerna, de personliga, de ideella och de materiella, om det skall komma till stånd, men det får dock icke förinta något oumbärligt värde. Vi frukta emellertid, att »arbetet» i vår tid, då det vill åt »kapitalet», icke räknar så noga med, om det på samma gång drabbar grundvillkoren för allt förnuftigt och människovärdigt samhällslif. Det är därför

vi i första rummet betrakta det »nya samhället» såsom något negativt eller såsom samhällsupplösning. Det är emedan de sociala reformprogrammen oftast välja hvad vi betrakta såsom det omistliga och väsentliga i allt lif och samlif till angreppspunkter, som till och med ordet »social» har fått dålig klang i många öron. Ensidigheterna måste framkalla hvarandra.

Vi förkasta den socialdemokratiska broderligheten, så länge den synes fastkedjad vid fordran på undertryckandet eller beskärandet af vårt djupaste och bästa innehåll och så länge den icke kan tänkas realiserad utan att fördärfva utvecklingens frukter i skärpt intelligens, i förfinad känsla och i ett personligt gestaltadt lif. Och våra värden måste vi definiera och taxera själfva, en rätt, som vi å andra sidan naturligtvis måste tillerkänna också socialdemokraterna. Här står ytterst personlighet mot personlighet, lifstolkning mot lifstolkning, och det ser för närvarande klent ut med bryggorna dem emellan.

Det återstår dock att erfara, om arbetarfrågan verkligen icke kan lösas inom ramen för ett samhällslif, som anknyter till historien i stället för att afkoppla sig från densamma. Men första villkoret härför är helt säkert, att man ger denna fråga en rimlig begränsning.

En sådan begränsning får den endast då, när man utgår från det sociala onda såsom en konstitutionell sjukdom i samhällskroppen, mot hvars symptomer man kan kämpa genom lagstiftning och andra yttre åtgärder, som ställa omständigheterna gynnsamma för förbättringen, men hvilken man icke på sådan väg kan angripa i själfva roten. Detta onda kan liknas vid det sjukdomstillstånd hos en enskild, som heter allmän nervsvaghet, hvilket tillstånd af läkaren egentligen blott nås i sina yttringar, såsom sömnlöshet, oro o. s. v., under det att den egentliga bättringen måste väntas af »tiden» eller »naturen».

Man kan mycket verksamt lindra och mildra den sociala nöden genom att gripa in mot arbetslösheten, bostadsbristen, sjukligheten. Men man må akta sig att vänta för mycket af sina yttre ingrepp eller af sin sociala medicin, då här är fråga om ett ondt, hvars källa till stor del ligger djupt inne i personligheterna själfva.

Och man må akta sig för falska angreppspunkter, när man vill taga itu med det onda. Framför allt får man icke tillmäta samhället självt skulden för dess uppkomst. Dess representanter ha helt visst ådragit sig dryg skuld genom grofva försummelser att använda de tillfälliga och yttre lindringsmedel, som de verkligen ägt till sitt förfogande. Men i detta ondas tillvaro ha de ingen del. Samhället självt måste nämligen till väsentlig del betraktas såsom produkt af en nödvändig utveckling. Och i utvecklingens rytmik ligger icke mindre regress än progress. Och just de ekonomiska faktorernas öfverhandtagande betydelse i samhället, deras faktiska undertryckande af de ideala, hvarigenom samhällets personliga drag alltmer utplånas och en prägel af död maskinmässighet tryckes därpå, utgör ett regressivt symptom, hvarpå man knappast borde kunna misstaga sig. Men hvem vill väl tillskrifva någon eller några enskilda skuld för denna samhällslifvets urartning genom dess utveckling i kapitalistisk riktning, jag menar med kapitalet såsom medelpunkt?

Samhället kan helt visst också i stor utsträckning betraktas som en produkt af frihet. Men ingen frihet i världen ändrar den allmänna ramen för händelserna, för utvecklingen, till hvilken ram progress och regress onekligen höra.

Vi få nöja oss med att bekämpa det ondas yttringar men för öfrigt lära oss att tåligt bida, till dess att erfarenheten ger vid handen, om vårt moderna samhälle besitter tillräcklig lifskraft att gå igenom krisen. Tålamodet skall alltid bevara en hedersplats såsom ett synnerligen kraftigt vapen i tillvarelsestriden, om än icke i den opröfvades ögon, så dock inför den, som af lifvet mottagit lärdomar.

Jag vet, att en god del af vår bildade svenska ungdom rentut sagdt har bortkollrats af arbetarfrågan och att denna ungdoms idealitet, utrymmande gamla positioner, har öfvergått till idel socialitet. Såsom det innersta i denna socialitet vill man icke låta medlidandet gälla utan endast och allenast rättvisan. Detta låter förträffligt, men man borde dock noga se till, att i den vackra impulsen icke inkommer för mycket af den barnkammarrättvisa, som

upprör känslan hos våra småttingar, då äpplena icke blifvit delade i alldeles lika stora högar. Rättvisan är intet aritmetiskt begrepp.

Jag delar fullkomligt ungdomens åsikt i det stycket, att det är en uppenbar skam för stat, kommuner och enskilde, som sitta inne med resurserna därför, att inte redan ha ingripit kraftigare än som skett mot den nöd, som är åtkomlig med yttre medel. Så är jag t. ex. icke man att förstå, hur ett så ögonskenligt och elakartadt ondt som bostadsbristen i storstäderna har kunnat få fortfara så länge som det gjort till trots af växande kapitaltillgångar i landet, ett långvarigt, lifligt och varmhjärtadt ordande i frågan, hvilket man måste ha hört, och tillgängligheten af praktiskt utarbetade förslag att råda bot. Jag förstår med ett ord icke, hur uraktlåtenheten att här hjälpa, då man förmår hjälpa, kan förenas med själfaktning, ja, med en dags lugn och en natts sömn.

Men hur lifligt medvetandet om plikten att förbättra kroppsarbetarnes läge, där sådant låter sig göra, än må vara, så få vi icke häraf lockas att glömma, att sådant finnes, som är ändå mycket viktigare, ja till självfva sin art högre. Denna enda sida af samlifvets problem må icke göra oss blinda för alla andra, minst för de viktigare. Men blinda äro vi, om vi blott för denna saks skull gå med på den »Umwertung der Werte», den »Umweltung der Welt», hvartill vissa högljudda och i sin ensidighet fanatiska socialteoretiker och socialpolitiker så enträget och pockande uppfordra. Blinda icke blott för egen del utan också för deras, som skulle hjälpas.

*

Modernt själslif.

Det är nära nog en banalitet att tala om slitningen mellan gammalt och nytt i vår tid. Men det talet kan dock tjäna oss till en naturlig utgångspunkt. Denna utgångspunkt vill jag här ge den formen, att jag påminner om temperament, som reagera högst olika på slitningen.

Somliga af oss äro uppenbarligen mest böjda för att betona tröttheten vid det gamla och att se och frossa i skuggsidorna hos detsamma. Andra åter, mera positivt lagda, ha framför allt blicken öppen för det nyas härligheter, för framtidsmusikens fulländade harmoni. För denna harmoni slå åter andra misstroget döförat till, och fastän de — såsom fallet är med hvarenda nutidsmänniska — icke kunna värja sig för en viss leda vid det gamla, mena de dock, att vi alls icke ha något bättre att göra än att hålla det »bepröfvade» fast och visligen akta oss för det nyas och opröfvades äfventyrligheter. De finnas ock, som ha föga eller intet af hopp att placera vare sig i det gångnas eller det kommandes ränteanstalter, utan finna det ena ungefär lika eländigt som det andra, och som just älska att låta sig drifvas med växlingarnas, brytningens och upplösningens stormflod utan att spörja hvart det bär hän.

Men läggningar och riktningar må gå isär hur som helst, ett böra vi alla kunna ena oss om, nämligen att det är en väldig rytm, som brusar genom nutidslifvet och att utvecklingen i vår tid gestaltar sig till en genomgripande förändring i människans läge, ja, till en inre ombildning af lifvet, hvartill blott ytterst få motstycken kunna uppvisas.

Man bör icke misströsta om möjligheten att fånga vissa alldeles bestämda drag af vår tids kynne och att härvidlag uppnå en grad af vetenskaplig säkerhet. Man får blott vara god låta bli fordra orimligheter och söka förstå den begränsning, som måste vidlåda all schematism och som kortar af på alla allmänbilders trohet för att nu icke tala om den olika ställning ett närvarande alltid har i jämförelse med det, som kan ses perspektiviskt. Den väsentliga sanningen vinnes alltid till en viss grad på detaljernas bekostnad. Men vår tid har nu så länge varit vår, varit den nya tiden, att den helt visst hunnit afsätta en tydlig bild på kulturpsykologens plåt, om hvilken bild man så långt kan ena sig, som man kan hålla värdeomdömen ute. Komma mera bestämda sådana med, då blir det, förstås, slut med enigheten.

Våga vi då uppkasta frågan efter det moderna lifvets stora karakteristiska grunddrag, vilja vi såsom sådana framhålla dels ett mera historiskt och yttre, dels ett mera psykologiskt och inre. De äro sidor af samma grundegendomlighet, tecknad i olika ställningar.

Människans lif har helt säkert aldrig förr i samma mening som nu varit ett lif i världen. Vi lefva alla mer eller mindre kraftigt, mer eller mindre medvetet i världen, i det stora gemensamma hela. Vi känna alla ett djupt behof af att hvart vi än vända oss och hvad vi än företaga stå i intimt samband med den stora världsomgifningen. Det är världslifvets vindar vi vilja segla för, det är dess tyngdpunkter vi gravitera emot. Vi äro världens barn.

Lifvet i världen gestaltar sig till ett lif dels i den stora gemensamma naturen, dels i mänsklighetskulturen. Den oändligt sig utvecklande förbindelsen mellan jordens alla länder förflyttar utan större svårighet personer och alster från den ena punkten till den andra. Denna utväxling medför en utjämning, som allt mindre låter oss märka skillnaden mellan här och där. Civilisationen afslipar. Kulturmänniskan börjar alltmer lefva ungefär på samma sätt i norr och söder, öster och väster. Tekniken öfvervinner tid, rum och andra skillnader. Världsdelarnas motsats förlorar alltmer sin betydelse i mån af teknikens framsteg och förflyttningarnas talrikhet och lätthet. I denna riktning återstår visserligen kolossalt mycket att göra, så länge vi dock ännu icke lyckats få rätt bukt med de af naturen gifna bestämmande dragen i klimat, geologisk byggnad, jordmån, växtlighet. Men denna dag anar knappast hvad morgondagen skall medföra af öfverraskningar. Vi nalkas dock synbarligen allt mer den tidpunkt, då snart sagdt all natur får sin öfvervägande prägel af att vara människoomgifning, ja, antager utseendet af en för kulturbehofvet tillrättalagd rumsinteriör. Då skola vi icke ha mer kvar af naturens obrutna ursprunglighet än det som vi i museiintresse bevara och vårda för nytta och nöje. Men då ha vi i stället en tekniskt kufvad och anordnad gemensam miljö.

Än pregnantare framträder lifvet i världen såsom utjämnaren af människomotsatser, af rasdrag och af gränser mellan stater, folk, klasser och familjer. Vi vilja ju egentligen blott vara människor och lefva som människor med människor. Vi söka vårt säkraste fäste i det för alla gemensamma. I egentligaste mening heter detta gemensamma kulturen. Märk, att här icke är fråga om germansk kultur och romansk kultur, icke ens om västerländsk, satt emot österländsk, utan alldeles bestämdt om en öfvergripande världskultur, som har sin fullt bestämda mening, sin fulla realitet. Tillvaron af en sådan kan åtminstone ingen vetenskapens man tvifla på, som känner aldrig så litet till hvad mellanfolkligt samarbete just för vetenskapen i vår tid betyder. Heller ingen, som deltar i eller håller ögonen öppna för allt detta rörelse- och föreningslif, hvilket brusar fram såsom en stormflod genom de gamla samhällena. Men icke minst ha våra statsmän och våra storkapitalister känning af denna växande kulturgemensamhet — i det alltjämt ökade antalet af förr för folken så att säga rent privata ärenden, som nu kunna behandlas blott i samförstånd med andra folk, och i dessa penningväsendets fluktuationer, som känsligt och ungefär likformigt återges af börsernas seismografer i alla länder. Häri ligger, att den gamla skarpt begränsade organiska gemensamheten genom sammanhållande stats- och folkenheter får maka åt sig för att lämna plats åt en abstrakt likformighet, som hotar att nivellera icke blott samhällena utan också individualiteterna. Häri inneslutes ett af samtidens största kulturproblem — problemet om förhållandet mellan en allt mera maskiniserad och maskiniserande kultur å ena sidan och ett allt medvetnare och intensivare frihets- eller individualitetskraf å den andra. Då världen tar oss fångna, hur skola vi kunna undgå att förlora oss själfva i världen? Men detta är icke hvad vi här närmast vilja undersöka, det är ett tema, som vi nu för tillfället måste låta falla — för att i stället vända vår blick till människans inre.

All vår kunskap arbetar med motsatser. I en mening öfvervinner den motsatser, i en annan fulländas den genom sådana, i det att all egentlig klarhet öfver en sak fordrar ett ljus, som reflekteras från dess motsats. Denna sanning — att klarhet betyder kontrastverkan — kan också uttryckas så, att kunskap vinnes genom jämförelse.

Vilja vi nu försöka få ett fast grepp på nutidsmänniskans inre lif, så kan detta försök icke leda till något annat än en jämförelse med en äldre form af själslif, hvilken tillåter, att den sättes emot den nyare. Det kan synas djärft, ja nästan löjligt att så skära »äldre tiders själslif» öfver en kam, liksom glömde man bort all utveckling och alla

hvälfningar, som äfven i detta afseende långt före vår tidsålder ägt rum. Det kunde synas, som om den s. k. äldre typen i själfva verket icke vore en utan sprängd i den brokigaste mångfald. Ja, mångfalden är helt visst brokig, men på samma gång hålles den dock otvifvelaktigt ihop till en viss enhet. En äldre själsläggning kan fixeras och motställas en modernare. Den får ju ingalunda fattas så, att den absolut öfverspänner alla äldre tider — åtminstone inte likformigt —, utan blott såsom den typ, hvilken är säkrast historiskt konstaterad och bäst tjänar till bakgrund för framträdandet af den moderna.

Ingen tviflar på att människans lif begynte såsom ett ganska omedvetet driftlif, hvilket småningom arbetade sig upp till att ledas af distinkta begär och passioner för att mer eller mindre öfvergå i eller närma sig till verklig karaktärsdaning. På bottnen af en sådan utveckling sitter en alltmera riktningsbestämd och öfver sig själf klarnande vilja såsom djupaste drifkraft. Men den mänskliga själsutvecklingen får ej alltid sin hufvudprägel gifven genom sin ståndpunkts större eller mindre afstånd från en verklig karaktärsdaning. Det är ej alltid viljelifvets högre form, som fäller utslaget. Så har nu en annan måttstock börjat tränga in, och därmed har också en vändning inträdt i själfva den psykologiska evolutionen. Hänvändningen till viljelifvet och dess idealer har efteträdts af en lika stark hänvändning till det intellektuella och estetiska lifvet med dess normer, framsteg och mål. Den moderna själsläggningen är intellektuellt-estetisk, under det att det praktiska draget förhärskade i den äldre. Häri ligger ett afbrott i den gamla utvecklingen, en ny riktning, nya idealer, kort sagdt en ny typ, hvarvid långt mindre är fråga om karaktär än om bildning. Det är i bildningens tecken den nya människotypen står.

Men hos viljelifvet intager ståndpunkten i godt eller ondt och kampen mellan godt och ondt, rätt och orätt, centrum. Ställningen i detta stycke var också förr hvad som i främsta rummet intresserade hos en människa, och man trodde utan vidare på möjligheten att hålla dessa ting skarpt isär och på sanningen och rättvisan af att bestämdt hänföra människorna under den ena eller andra af dessa kategorier. Härom vittna oförtydbart snart sagdt all äldre konst och historia. Det är långt mer än en klumpig och outbildad teknik hos de gamla skildrarne, att de målade människorna så onyanseradt mörka eller ljusa, gjorde dem till antingen änglar eller djäflar. Häri ligger framför allt en riktig iakttagelse, i det att människorna själfva verkligen kände sig på detta vis uppdelade — på ett helt annat sätt än vi, som i första rummet känna oss oändligt sammansatta men alls icke enkla. Då fanns verkligen den girige, som andades blott för att höra pengarna skramla i sina fickor, frossaren, hvars själ helt satt i hans buk, förtryckaren, som njöt blott af att kröka eller knäcka ryggar, och mot dessa stodo här och hvar helgjutna gestalter af självförsakande dygd och himmelsk sträfvan, som efter vår tids måttstock äro alldeles öfverdrifna och därför äfven betraktas som rätt och slätt omöjliga. Allt gick då ut på ondt och godt och på passioner i dessa riktningar. Men passionerna göra människorna enkla, vare sig de gå åt jordiskt eller himmelskt håll. Det finnes intet enklare schema att forma lifvet efter, ty det finnes inga kraftigare dragande tyngdpunkter. I passionerna ligger en elementär makt till centralisation.

Men passioner är det, som vi inte ha. Det är därför, att vi sakna den »glödröda lidelsen», som vi åkalla och påkalla henne. Detta rop efter lidelse är ett nödrop, som afpressas oss genom känslan af vår brist på temperament. »Under njutningen tråna vi efter begär.»

Man kan söka vida omkring efter säkert fäste för sin karakteristik af den moderna människan och hennes själslif utan att finna hvad man söker, om man går förbi detta afgörande drag, att motsatsen mellan godt och ondt i inre och sedlig mening hos henne är stadd i stadig förtunning, i successivt bortfallande. Hand i hand med detta bortfallande går en alldeles tydlig omläggning af måttstocken för våra lifsvärden eller en ombildning af både människo- och kulturidealet. Därför grep också Nietzsches »Umwertung der Werte» så djupt in i det moderna problemläget som ingen annan tänkares grepp, hvilket han själf också granneligen visste. Han visste sig med denna omvärdering nå själfva lifsnerven i den gamla kulturen och syfta till en »Umweltung der Welt». Till ingenting mindre. Men filosofens tanke var här lika litet som annars en fantasm på egen hand, en radikal nybildning, utan ledde sitt ursprung från en process i den samtida mänsklighetens lif, som genom en utomordentlig känslighet trängde upp till hans medvetande.

Vi, som behärskas af den moderna andan, ha ställt vårt lif på en helt annan bas än på den, där lifvets strid väsentligen var en strid mot det onda och för räddningen undan det onda. Frestelse, synd, ånger, frälsning, omvändelse, bättring, helgelse i äldre tiders mening af orden — allt detta är föreställningar, vid hvilka vi fästa liten eller ingen lefvande betydelse eller som vi bra obetydligt ta åt oss för vår egen personliga del. De spela just ingen annan roll för oss än att vara pressade och torkade växter i kulturhistorikerns herbarium. Men för våra fäder betydde de lifvet själft. Detta tyder omisskänneligt hän på en djupgående inre hvälfning.

I stället är det bildningen, kulturdugligheten, som är vår lifssak. Bildningen börjar alltmer att utgöra människan själf, det finaste och högsta af människo- och lifsvärden. Jag säger inte precis, att man i vår tid betraktar det som ett brott att sakna bildning, men helt säkert räknar man det för en skam, skammen framför andra, den rätta mänskliga mindervärdigheten. Det är också på motsättningen mellan bildad och obildad vår tids skillnad mellan öfverklass och underklass egentligen är byggd och därifrån den hämtar sin bitterhet. Ty så mycket känner äfven underklassen af bildningens anda och väsen, att den direkt förnimmer bristen på bildning och på ett lefnadssätt i därmed öfverensstämmande förfining såsom förnedring. Bildningens när- eller frånvaro röjer sig i allt, och en människa blir i allt bemött därefter, medan de djupare inre värdena icke synas på utanskriften och därför också i samlifvet mest förbises.

I bildningen ingå två hufvudsidor. Först och främst förutsätter all bildning ett visst kunskapsmått. Den fordrar såsom sitt oeftergifliga villkor, att erfarenhetsinnehåll indragas inom det andliga synfältet, belysas, analyseras, kombineras. Med kunskapens ökning går medvetandets vidgning hand i hand. Detta är bildningens rent intellektuella sida, som i vår tid lägger starkt och uteslutande beslag på en mängd andliga arbetare, och andliga arbetare finnas nu i långt större omfattning än förr. Intellektualismen äger icke ringa makt att samla lifvets krafter till ett helt, därigenom att den förankrar intresset vid något objektivt, som skänker fäste och hållning. De öfvervägande intellektuella människorna ha i allmänhet sin andliga ryggrad oknäckt i följd af denna sin ställning till det objektivt gifna. Ty första villkoret för andlig hälsa består i att man går upp i något objektivt.

Till denna första sida af bildningen, den kunskapliga, sluter sig så den andra, som ligger — icke i vinnandet af nya innehåll hos medvetandet och fördjupande däri utan i själfva rörligheten från innehåll till innehåll, från föremål till föremål för uppmärksamhet. Och i denna högt uppdrifna rörelseförmåga eller andliga vighet framträder den moderna bildningens starkaste egendomlighet, det drag, som ger densamma dess egentliga prägel. I brist på bättre namn kunna vi kalla denna sida den estetiska och den lifstyp, som bygges på sådan grund, esteticism. Men märk, att esteticism i detta vårt sammanhang icke blott betyder en specifik riktning inom det moderna lifvet bredvid andra utan också den sida hos detsamma själft i sin helhet, som kommit till starkaste utveckling och som särskildt ägnar sig till utgångspunkt för psykologisk karakteristik. Det är nu närmast icke egentligen särskilda människor jag vill träffa med detta slagord utan mer eller mindre oss alla — i vår typiska själsgestaltning.

Esteticismens grunddrift är att göra jaget oberoende i alla riktningar och lösa det såväl från den gamla etisk-religiösa förbindelsen som från arbets- och nyttighetskulturens tvång och intellektualismens bundenhet vid objekt. Den förkastar intet innehåll utan har tvärtom ögon, öron och tanke öppna åt alla sidor. I annat fall skulle den råka i kollision med bildningens eget väsen. Men det enskilda jaget låter på denna ståndpunkt aldrig måttstocken för värdering ryckas ifrån sig själf. Det vill icke på något vis infoga sig såsom led eller verktyg i en öfvermäktig och bestämmande samhälls- och religionsordning, icke heller låta förbruka sig i forskningens eller teknikens tjänst. Esteticismen brukar alla värden men mindre för att suga deras must och märg än för att njuta deras doft.

Det får icke förbises, att i esteticismen ligger en emancipation af jaget och en långt drifven kultur af det själiska. Genom att lösa sig från all bundenhet utåt, all hämmande relation till det objektiva blir subjektet fritt sväfvande och kommer att lefva väsentligen i sina egna tillstånd. Detta sker mest genom en stämning, som vill vara hvarje föremål, gestalt och form öfverlägsen. Här synes nu lifvet helt frigjordt, här synes det ha nått en inre oändlighet,

här har hvarje jag sin egen väg och sin egen sanning, här sättes ingen skranka, här skjutes icke fram någon lagtafla utan här kan den enskilde ohindradt hängifva sig åt hvarje böjelse, i fullaste frihet utveckla sig efter sin egenart och lefva ut sig på sin egen fason.

En sådan lifsform borde ju kallas individualism, om jag icke föredrogo namnet esteticism. Jag gör emellertid detta af två skäl. Först emedan namnet esteticism direkt pekar på den vändning till positiv lefnadsnjutning, som utmärker riktningen, hvilken alltigenom vill höja tillvaron till aktivitet och glädje utan att tåla några gränser. I den äldre, religiösa lifsåskådningen finner den för mycken spak och matt försakelse, för mycken dyster lifsförnekelse. Ett sådant nejsägande till lifvet skall nu vika för ett fullt, gladt och stolt ja. Men namnet esteticism passar också därför, att riktningen faktiskt förmäler sig med konsten, hvilken till friheten lägger skönheten, hvari frihetens väsen liksom framträder i åskådlig bild.

Men då jag nu här har tecknat några drag af denna s. k. esteticism — till en del efter en af samtidens finast kännande och klarast tänkande lifsfilosofer: Rudolf Eucken —, har jag i själfva verket ännu icke nått fram till den punkt jag ville. En sådan starkt utpräglad skön och fri andlighet är ingalunda ett vulgärt genomsnittsmärke på modern själsläggning. De allra flesta af oss ha alldeles för liten bildning, smak och allmän begåfning för att kunna nå därhän. Man känner sig mest såsom en klumpig björn vid sidan af dessa fladdrande paradisfåglar, dessa stämningens lifskonstnärer, som med en ytterlig förfining och konst söka skapa medel att, fasthålla och göra fattligt hvad eljest drager förbi som en flyktig skugga, att göra själens svagaste dallringar märkbara och att kasta ljus i förr otillgängliga psykiska afgrunder. Men det är icke detta aparta väsen jag vill åt, utan något som rör oss alla, något hvari vi alla mer eller mindre röja, att vi lefva i esteticismens tidsålder.

Vi mäkta icke på långt när, vi alla bildade, att »förädla» världens och tillvarons råämne till idel subjektiva stämningar och tillstånd och att låta denna process beledsagas af lyrisk klang. Men i ett afseende äro vi med — och måste nolentes volentes vara med —, nämligen på själslifvets rörlighet och de psykiska förloppens hetsiga rytmik. Vi moderna människor sakna i förunderlig grad fasta föreställningsmassor, som ge stadga och medelpunkt. I stället förhärskar hos oss idéupplösningens och idéförknippningens storartadt utvecklade, mekanik. Föreställningsassociationens banor äro märkvärdigt upparbetade, och en stor retlighet råder inom föreställningssfären. En skymt af ett underligt moln, och vi ha genast t. ex. luftskeppet färdigt, en blick på en dödsannons öfver en obekant i en tidning, och vi stå plötsligt vid vår bäste väns likkista, ett litet utglidande med foten, och vi ligga strax med ett mot stenen krossadt hufvud. På ringaste anledning drager ett helt bildgalleri förbi vårt inre öga, som dock icke låter lura sig att taga overkligt för verkligt, ty kritiken är ständigt vaken och fördubblar själsansträngningen. Samtidens skönlitteratur ger djupa inblickar i detta retningstillstånd, denna litteratur, där man sällan får direkt veta något genom det som skall skildras självt, d. v. s. genom enkla drag, som tränga sig på hvarje betraktare, utan mest får allt till lifs relativiseradt, spegladt, symboliseradt, dekoreradt, dränkt i känsloton, sålunda alltid ryckt ur sitt hviloläger och släpadt från kombination till kombination. Det är som vore det aldrig fråga om saken själf eller det allmäntillgängliga hos den utan blott om det tillstånd, hvari den försatt den individuelle skildraren. Det är, som funnes ingen sak utan blott författarens viga krumsprång omkring den eller hvad allt han kommit att fantisera och känna därvid. Objekterna synas vara till blott som språngbräden för hans fantasi och hans ordkonst. Men realiteten får aldrig verka ut sig såsom ett för egen skull skildradt helt, hvilket griper med enkla objektiva drag och håller uppmärksamheten tillräckligt länge fången för att intresseband mellan objektet och läsaren skola kunna hinna att knytas. Den moderne skönlitteräre författaren äflas att slå bro mellan läsaren och sig, icke mellan läsaren och ämnet. Hvarje sådant blir just aldrig annat än en mer eller mindre lyckligt funnen förevändning för självmeddelelse. Men då man blott vill ge sig själf, får man finna sig i att råka ut för olyckan att icke bli förstådd. Ty det rent individuella kan dock aldrig rätt meddelas. Af denna äflan att göra det omöjliga kommer mycken vånda.

Objektivitetens ro saknas i den moderna skönlitteraturen, därför att sådan fattas tidssjälen. Där saknas också medelpunkt och vertikal gruppering, emedan rörligheten och flyktigheten drifva allt på bredden. Formen för den

moderna själsförfattningen är decentralisation.

Till stöd härför kan anföras icke blott hetsen inom föreställningslifvet utan också den enorma känslorörlighet, som ger sig till känna i alla dessa såsom bubblor stigande och fallande förslag till förbättring af vårt läge, men af hvilka helt säkert intet enda kan genomföras enligt programmet utan att vända sig mot förslagsställaren själf och slå denne på munnen. Hvartenda ett måste nämligen leda till alldeles motsatt resultat mot det åsyftade, d. v. s. till skada och fördärf. Låt oss för ett ögonblick tänka oss, att kvinnosaken, arbetarsaken, nykterhetssaken, sedlighetssaken, renlighetssaken, vegetarismen, »mit ny system», ditt eller datt, ett enda förslag för sig eller ett par tillsammans blefve fullkomligt genomförda — för att nu icke tala om det rysliga och lyckligtvis omöjliga, att alla lancerades igenom — genomförda efter sina egna hängifna apostlars förkunnelse och förespeglingar, så kunna vi vara alldeles öfvertygade om, att vi mycket hastigt måste gripa till reträtten från en som orimlig insedd ensidighet och skatta oss lyckliga, att vi fått igen vårt sunda förnuft. Det lösa projektmakeriet är ett motstycke inom arbetets värld till lösligheten på föreställningens område. Men båda i förening hota att tränga in i regioner, som borde vara fredade. T. ex. vetenskapens. Hvem har inte på sistone märkt, att hetsen börjar nå äfven dit — med en flyktighet i fabricerandet af teorier och hypoteser, som hotar att framkalla tvifvelsjuka och intellektuell öfvermättnad, och med ett reklamväsen, som icke litet smakar af sensationshunger?

Jag nekar emellertid icke ett ögonblick, att all denna rörlighet och växling vittna om ett oerhördt stycke föregånget andligt arbete, om mycken frigjordhet, psykisk kraft och bildning. Men jag tror på samma gång, att däri ligger något annat än bildning, något mindre vackert och glädjande men fullt ut lika realt och närgående. Jag tror nämligen, att däri ligga en kamp och ett lidande, som för nutidsmänniskan äro karakteristiska.

Rörelse fordrar alltid kraft — icke mindre på det psykiska än på det fysiska området. Så mycken fysisk kraft, som vår tids kommunikationer och industri kräfva, har förr aldrig närmelsevis kommit till förbrukning. Men det förhåller sig på alldeles samma sätt på det andliga området. Medvetandets fält är i vår tid oerhördt vidgadt, och vi omsätta dagligen intrycks- och föreställningsmassor, som man förr inte hade en aning om. Hvarenda stor, ja, medelstor stad blir mer och mer en brännhärd för strålar från hela världen. Gatorna, tidningarna, samtalen bringa på en kort stund till oss stora stycken af världen. Intrycken och föreställningarna jaga hvarandra. Lifvet öfverstörtar oss med psykiskt innehåll. Medvetandet måste vidga sig därefter för att räcka till och måste äfven göra sig mera vigt och elastiskt för att komma ut med öfvergångarna och växlingarna. Detta är en psykisk träning, och träning ger styrka. Man måste därför antaga, att nutidslifvet är i färd med att grundlägga en i afseende på psykisk energi mera framstående, högre människotyp. Detta skall väl ändå den successiva afpassningen efter det nya mera kräfvande läget så småningom medföra. Vi ha skäl att vänta det. Men å andra sidan kunna vi icke blunda för hvilken strid det är att midt uppe i all denna mångfald och växling bevara sin personlighets enhet, ja, medvetandets identitet och makt öfver sitt eget innehåll, så att man icke tappar bort sig i omgifningens malström och blir allt för mycket spolierad på egna åsikter, egen vilja, egen känslo- och lifsatmosfär, sjunkande ned till en människoatom bredvid andra, lika opersonliggjorda. Vi kämpa icke längre mot det sedligt-religiöst onda och dess skräckbilder på det sätt, som våra fäder gjorde, men — rent ut sagdt — vi kämpa mot en hotande desorganisation af vårt eget själslif, där mångfalden och växlingen hålla på att öfverflygla enheten och ron. Vi kämpa med en hets och en löshet i våra föreställningsförbindelser, som lätt öfvergår till en verklig plåga och fara.

Till denna känsla af att ständigt vara jagad kommer nu den trötthet, som måste åtfölja den enorma kraftförbrukningen och hvars samlade psykofysiska uttryck är nervositeten. Ty nervositet är egentligen trötthet eller störd balans mellan inkomster och utgifter på energikontot. Man kunde också förlikna nervositeten vid en evig träta mellan själ och kropp. Och då den nervösa depressionen i högre grad förmäler sig med det lättrörliga associationsförloppet, så tar detta förlopp lätt en vändning mot bildande af en mängd sorgliga och oroande föreställningar under afvisande af lugna och glada intryck och tankar. Stegras nu denna depression genom gifter, med hvilka den jäktade nutidsarbetaren så ofta söker häfva sin trötthetskänsla — jag tänker i första rummet på

alkohol och nikotin —, så uppstå alltför lätt och ofta sjukdomsbilder af psykofysisk art, där rolöshet, utmattning, ångest och fruktan af olika slag utgöra de mest i ögonen fallande dragen.

Jag vet, att speciellt många unga i vår tid, ofta i all hemlighet, ha att utstå hårda duster med sina nerver. Men må de då å sin sida också veta, hvad som verkligen försiggår och icke allt för mycket förskräckas! Då depressionen icke alldeles öfvervägande beror på ärftlig belastning eller utgör en naturens oafvändbara reaktion mot onatur, d. v. s. mot öfverdrifvet jäktande och missbruk af njutnings- eller bedöfningsmedel, där innebär den intet annat än frånsidan af stegring i psykisk kraft, där är den blott ett retningstillstånd, hvilket utgör det pris andliga arbetare måste betala för sin ökade prestationsduglighet. Man får aldrig något för intet. Vår nervositet kan därför med skäl till icke liten del bringas under synvinkeln att vara offer på kulturens altare — och ett ingalunda onödigt och förfeladt. Vi måste nå framsteget, kan det också tagas endast på den vägen, under den risken. Men för resten — människans medvetande brister icke lätt. Blir det bara tränadt, besitter det i regeln en oerhörd hållfasthet. Ett under är det dock i alla fall, att medvetandet, såsom faktiskt är fallet, står ut med alla dessa nutidens slitningar och all denna töjning och sträckning, som det från alla håll ymnigt inströmmande innehållet nödvändiggör.

Såsom bidragande orsak till den nervösa uttröttningen i vår tid torde emellertid böra anföras också ett annat drag hos den moderna själen, hvilket dock står i närmaste sammanhang med den starkt framhållna rörligheten på föreställningslifvets område eller egentligen blott utgör en annan sida af samma irritabilitet. Jag syftar på den skärpa, hvarmed intrycken inrista sig i vår psyke och på dennas lifliga reaktion äfven vid de minsta föranledningar. Under en vandring på en storstads gator märker den moderna kulturmänniskan allting: de mötande, fordonen, varorna, annonserna, skyltarna o. s. v., till och med då hon är inbegripen i en stark tankeverksamhet eller ett lifligt samtal. Den gamla »förlästa» typen, som ingenting såg och ingenting hörde utan blott var försjunken i sig själf, är som bortblåst. Det är blott landtborna, som nu förefalla så litet vakna i en brokig och växlande stadsmiljö, emedan upptagandet af några få medvetna intryck så lägger beslag på deras tröga uppmärksamhet, att hufvudmassan under tiden hinner strömma opåaktad förbi. Vi tänka ofta ansträngdt, under det vi samtidigt uppfatta snart sagdt allting i vårt eget tillstånd och i vår omgifning. Det blir en otrolig mängd intryck inifrån och utifrån, som nå öfver medvetandets tröskel, hvilka förut icke plägade komma så högt upp. Det undermedvetnas natt börjar vika för det halfmedvetnas gryning. Och intrycken förnimmas ofta och lätt med en plågsam skärpa, med öfverkänslighetcns intensitet. Häri ligger en ökad belastning af psyke, ett plus i dess arbete, som väsentligen bidrar till uttröttning. För öfrigt tröttna vi alls icke lättare än våra fäder, vi bara anstränga oss oändligt mycket mera.

Trötthet är dock ingalunda det svåraste, hvarmed den exklusiva bildningsepokens jäktade människa har att dragas och att upptaga strid. Det finns något annat, som är värre.

Driften till kapande af alla förankringslinor och till ett inre oberoende, som icke tillåter något andligt innehåll att kristallisera sig till härskande föreställningsmassa, leder till denna öfvermåttan stora rörlighet och ombytlighet på det inre lifvets område, som just fattas såsom ett osvikligt tecken till bildning. På det sättet anser man sig få allt i sin andliga ägo och kunna utnyttja allt i jagets intresse. Men rörligheten blir af oafvislig nödvändighet flyktighet, flyktigheten ytlighet, och ytligheten alstrar till sist en oöfvervinnelig känsla af tomhet. Den flyktiga bekantskapen med allt gör allt enahanda, och med intressets och uppmärksamhetens spridning uppgrundas allvaret i umgängelsen med människor och ting. Hvad som händer och sker ställes under aspekten: allt förstå är att allt förlåta, hvarmed moralisk indifferentism inbryter. Fördomsfriheten släcker känsloglöden, och bakom hvarje pro lurar ett contra, som suger ut initiativets must ur viljan och sanningssökandets hänförelse ur den frågande tanken. I stället för effektiv handlingskraft träder det som en såpbubbla skimrande lösa projektet och i stället för förnuftets lugna låga en fladdrande spiritualitet, som fängslar för ett flyktigt ögonblick men sedan är — borta utan spår. Vi vilja bygga vårt lif på en lifsglädje, som urladdar sig i entusiastiska stämningar, och våra fröjder likna bra ofta flyktiga löjen öfver en vits eller en »gubbe» i en skämttidning.

Vår förfinade själskultur med sin starka tendens till rörlighet och yta har icke litet förflyktigat verkligheten för

oss och bragt, vårt inre i en flytning, hvarvid vi söka ersättning för den ena föreställningens tomhet i öfvergången till en ny. Men härigenom förvandlas tillvaron till ett skuggspel, en följd af kaleidoskopbilder — utan kärna och väsende. Föreställningsassociationernas lätthet och mångfald motvägas af deras värdelöshet, och denna, föreställningarnas värdelöshet tolkas lätt, som lifvets egen. Och jaget, som just skulle växa sig stort och starkt, i denna frihetens luft och under all denna ohämmade rörlighet, intages af en liflig känsla af sin egen rörelses brist på mål och på mening och sin egen höga bildnings haltlöshet och oförmåga att gifva hvad man däraf väntade. Förskingrandet af allt objektivt och fast i världen, d. v. s. dess upplösning i stämningar och subjektiva tillstånd, återkastas på subjektet själft som en olidlig känsla af dess egen tomhet. På det sättet förvärfvar man hela världen men tager skada till sin själ. Och denna skada består, som antyddes, i ett hela lifsvärdets sjunkande, som visserligen icke får tagas i absolut mening men som dock har sin klara betydelse. Den betydelsen nämligen, att hvad lifvet verkligen bjuder af värde, af godt och eftersträfvansvärdt visar sig blifva allt för långt efter de stegrade anspråk på intensiv lifsglädje, som åtfölja medvetandets växt och sensibilitetens utbildning. Evolutionen har faktiskt som aldrig förr fört oss till en punkt, där efterfrågan på lycka vida stegrats öfver tillgången. Och på förhållandet dem emellan beror ju härvidlag allt men ingenting på absoluta mängder af det ena eller det andra, såsom oerfarenhet och tanklöshet så ofta inbilla sig.

Ja, så förhåller det sig fullt ut i de typiskt utpräglade fallen, i de andra, de flesta, närmelsevis på samma sätt.

Det är, som man ser, ett tillstånd på både godt och ondt, såsom ju heller intet mänskligt kan vara annorlunda. Mången gång vill nutidsmänniskan och hennes alla riktningar blott te sig som ett virrvarr, otillgängligt för analys och reda i uppfattningen. Men har man själf länge intensivt lefvat tidens eget lif, äger man förmåga att utestänga sådana enskildheter, som blott skymma bort de stora gemensamma dragen, och tålamod att tusen gånger se sina cirklar rubbade och ändå lägga dem till rätta för tusendeförsta, då skall man till sist kunna hålla fast denna öfvermåttan kunskapsrika, rörliga, smidiga bildning med dess stegring af medvetande och känslighet under tilltagande trötthet, oro och tomhet såsom vår kulturs själ.

Skall nu kampen med det svåra, som trycker oss och som stundom ser oöfvervinneligt ut, komma oss att önska naiviteten tillbaka igen, den lämnade omedelbarhetens ro? Eller åtminstone att söka sakta frammarschen i vår kulturs egen riktning? Ja, det kan ju inte sägas vara annat än ganska naturligt, om en stark förnimmelse af trötthet och svaghet då och då skulle framkalla en dylik önskan. Men i självfva verket är den ändamålslös. Sämsta sättet att vara from är att slösa med fromma önskningar. Ynglingen tar sannerligen icke åter fram pojkens tennsoldater, lika litet som mannen byter ut sin arbetsdräkt mot ynglingens drömskrud eller gubben kan göra sig sin lefnadserfarenhet kvitt, ville han än så gärna. Och släktet upprepar i sin skala individens utvecklingsgång.

Vår kultur är vi självfva sådana vi blifvit och den enda riktning, i hvilken vi kunna söka och finna framsteget och lyckan. Det är icke till afslappning och på stället marsch vi äro hänvisade utan till en ökad spänning.

Spänningen vidmakthåller visserligen och ökar lidandet i världen, men blott den vägleder till lidandets slutliga öfvervinnande, icke svagheten, som ryggar tillbaka för uppgiften. Vi kunna ej med bästa vilja i världen låta frälsa oss genom att vingklippa vårt förnuft och kringskära vår självständighet. Vi ha alla börjat lära oss tänka och nått långt i att fordra frihet. Vi stå hvarandra på det hela taget långt närmare än vi ana. Vi äro alla mer eller mindre skeptiska, lyckohungriga, subjektivt-estetiska individualister, hvilka krampaktiga ansträngningar vi än göra för att rota oss i gammal historisk grund. Vi blöda också alla af inre sår, som följa med uppryckandet af vissa själsrötter, hur vi än söka berusa oss af de skenbart uppnåeliga, allena lyckliggörande moderna framtidsdrömmarna. I grund och botten är det långt större andlig olikhet mellan en ortodox präst på 1600-talet och en sådan i vår egen tid än mellan två nu lefvande människor, af hvilka den ene är klerikal och den andre anarkist.

Vilja och förmå vi vara uppriktiga mot oss självfva, skola vi därför också nödgas erkänna, att vi alls icke äga någon annan utsikt att öfvervinna vårt lifs jäkt, trötthet och tomhet än i bildningens och frihetens egen riktning.

Vi kunna icke offra eller stympa det mänskliga i oss utan måste stärka och fördjupa det. Midt i det moderna lifvets rastlösa oro måste vi finna vår personlighets arkimediska punkt, midt i ytligheten djupet, i tomheten innehållet, i ödsligheten lifvets hjärtevärmande mening, i negationen och upplösningen grundvalarna for det nya, som skall byggas. Om ett återtåg från den moderna bildningens mödosamt tillkämpade positioner kan icke vara tal. Frågan om framåt eller tillbaka borde ej längre söndra tänkande människor, hur olika föreställningen om framåtskridandet sedan gestaltar sig. I denna föreställning ligger den afgörande brytningspunkten mellan de verkligt lifsdugliga åskådningarna i vår tid. Om öfverlägsenheten i form hos vår tids kultur enar man sig, men i fråga om innehållet går man isär, i det att de, som vilja ombilda och förädla det väsentliga innehållet i våra fäders lif, stå på ena sidan och på den andra de, som rätt och slätt vilja kasta det bort antingen till förmån för ett annat, ett nybildadt ideal eller för — ett inbilladt. Stridsfrågan blir ytterst den: på hvilket sätt och i hvilken grad skola vi anknyta vår framtid och våra sträfvanden till det historiskt gifna? På något sätt och i någon grad måste det dock ske för alla.

Den mera ohistoriska, empiristiska eller »radikala» åskådningen utgår från en rent naturlig, ursprungligt mänsklig fullkomningsdrift, som den ställer i bestämd motsats till fädernas sedligt-religiösa lifsgestaltning. Det gamla idealet skjuter ju väsentligen öfver den i erfarenheten gifna värld, hvarom egentlig kunskap är möjlig, och låter lifvets viktigaste yttringar syfta till detta öfverskjutande eller högre, medan den radikala åskådningen betraktar en sådan syftning såsom en ändamålslös kraftförlust och i stället vill samla alla krafter kring det lifs uppgifter, hvarest vi kunna orientera oss medelst vår kunskap. Här — eller i fråga om vidden af den horisont, som omgifver lifvet — ligger den djupa och genomgripande olikhet, som aldrig kan vare sig tolkas eller kompromissas bort.

I nära sammanhang med denna brytningspunkt står en annan: frågan om det finnes en ursprunglig, inre, lefvande, mer eller mindre personligt framträdande enhet hos universum, i utveckling och samhällslif, hvilken röjer sig i vissa naturens drag och vissa genombrottsmoment i lif och historia, eller om hela den värld, vår erfarenhet omspänner, saknar all egentligt inre och all verklig enhet och blott existerar i brytningen mellan tillfällig samling och söndring. I detta senare afseende stå emellertid motsatserna mindre skarpt emot hvarandra, i det att de mildras af en hel del mellanformer, som likvisst icke framkallas af sakens egen beskaffenhet utan egentligen blott lefva på bristande klarhet och följdriktighet.

Den empiristiska lifsåskådningen känner sig faktiskt dragen åt olika håll, i det att densamma ser sig föranledd att betona än lifvets utvidgning eller utbredning än dess stegring och då äfvenledes att välja olika hufvudverktyg för framåtskridandet.

Den nyktra lifsutbredningen vinner sina värden å ena sidan genom att rikta sitt arbete på sociala mål eller genom att i sina sträfvanden söka gå öfver den enskilde till medmänniskorna och å den andra genom en till mekanisk automatism utvecklad rapport mellan intelligensen och dess omgifning, hvartill den egna kroppen i första rummet måste räknas. Här anses socialiteten erbjuda människan en för hennes sträfvan tillräcklig idealitet och det fulländade herraväldet öfver naturen i förening med den oinskränkta dispositionen öfver dess resurser det tillräckliga lyckomåttet, i hvarje fall det enda som står oss till buds. En sådan planritning öfver människolifvet måste gifvetvis åt vetenskapen anvisa icke en hedersplats utan hedersplatsen bland utvecklingens alla medel. Här blir därför ståndpunkten öfvervägande intellektualistisk. Och hvad som mest af allt utmärker den är dess nyktra förståndsmässighet, som i allt blott griper efter ett säkert handtag på verkligheten och betraktar det inre lifvets höjder och djup såsom uppkonstruerade af fantasien.

Med den nyktra utbredningsdriften må så till jämförelse sammanställas den rusiga stegringsdriften, som ohejdadt hänger sig åt jagets fria flykt och i konsten ser lifvets stora stimulans. Denna esteticism reser ögonblickets kult mot tanken på nytta och framtid, den spelar äfven ut öfvermänniskan mot normaltypen. Historiskt och aktuellt verkar den såsom empirismens själfvederläggning eller såsom idealistisk kritik af den begränsade realismen och den torra nyttighetsläran. Den yttre verklighetens skenbara själfständighet skall nämligen alltid låta upphäfva sig

i den föreställningsvärld, subjektet spinner omkring sig och i hvars midt det sitter och lurar. Och lifvet och arbetet skola här alltid behöfva den individuella motivering, som ligger i lyckokänslans stegring till en positivt och starkt känd njutning. Ty den sanningen, att »snål spar och skam tar», finner en uppenbar tillämpning på de närvarande ögonblickens slaftjänst under framtiden. Den skall aldrig kunna vederläggas, som, när han endast har att välja mellan nuets själfviska lifsberusning å ena sidan och att knoga och spara för egen och andras ovissa framtid här på jorden å den andra, resolut föredrar det förra. Ty sundheten i och för sig kan dock aldrig, såsom de världskloke i vår tid ofta predika för oss, med fog sättas som lifvets hufvudintresse. Därtill har den alltför tydligt medlets och icke målets karaktär, och därtill kan den alltför lätt ingå intim förening med tomhet och ledsnad — för att icke tala om svårigheten att ens märka den, sålunda än mera att njuta af den, när man är van därvid. Det är icke sant, att lyckan är en enkel utstrålning af hälsan. Det är kampen, segern och triumfen, som lyckliggöra, och hälsan njutes egentligen endast såsom en seger öfver sjukdomen. Den idealistiska empirismen skall alltid behålla fältet, när den drabbar ihop med den realistiska.

Men för öfrigt kan icke sägas, att det estetiska stegringslifvet sitter inne med alltför stora resurser. Det kastas lätt öfver ända af lidandets reaktionsströmningar, dess »fria flykt» liknar ofta flaxandet i en bur, och dess höjd är skenbar, då motsvarande djup saknas. Armodet i ståndpunkten belyses bäst af uttrycksmedlens öfverraskande stora maktlöshet äfven hos de högsta andarna i denna riktning — när det gäller att skildra lifvets oändliga perspektiv, öfvervinneliga innehåll och himmelshöga böljegång. Väl hör man mycket och nog om den skälfvande känslan, om hjärtat, som jublar eller brister, om aningen, som förtonar i blått o. s. v., och väl tumlar konsten skickligt alla tänkbara och otänkbara analogier, bilder och symboler för att uppnå verklighetsanslutning och personlighetsmeddelelse, men till slut står dock merendels blott kvar det pinsamma intrycket, att man med all sin konst och allt sitt brus och sus endast har vunnit — det att grundligt ha utestängt sig från det lefvande lifvet självt, dess verkliga, icke målade höjder och djup. Jag tror, att det är öfver detta sitt öde, som poesien i vår tid suckar så djupt och fäller så bittra tårar.

Egentligen och innerst tror jag emellertid icke, att den svåraste sorgen kommer från kampen med uttrycksmedel, som icke räcka till för det som vill och skall fram. Utan den kommer nog i sista hand därifrån, att det är klent beställdt med just detta senare, med innehållet. Esteticismen såsom en moderiktning för dagen är i mycket en uppvärmd romantik, men ack hur märg- och mustlös! Den har full rådighet öfver alla den äldre romantikens konstmedel — och öfver icke så litet till —, den kan flytta in musik, målning och plastik i poesien, poesi i allt annat och poesiens arter i hvarandra, den äger stämningens hela tonskala och bildapparatens rika juvelskrin. Men stämningen liknar en vissnande koketts, då denna kastar en blick i sin spegel och icke längre kan tro på sin egen skönhet, och bilderna äro idel urblåsta, om ock förgyllda skal. Under det granna påhänget skramla benknotorna. De gamla romantikernas anskrämliga svulst, deras dunkel och mögel hindra oss icke att se, att de verkligen hade något på hjärtat. Innerst fanns hos dem en naivitet, som lättast af allt kunde vändas i löje, men intet löje dödade dess helighet. Den moderne afläggaren tar fram ur skrinet all möjlig prakt och pynt men under ett bittert medvetande, att det i ingen mån kan bli fråga om realitet utan alltid bara om estetik, bara om att plocka fram, breda ut, beundra och — lägga in igen till härnäst. Det är icke viljan till ärlighet jag tviflar på, men det är makten att känna enkelt, sant och djupt jag bestrider. Jag ser här idel tårar och löjen framför självfiakttagelsens spegel, men tårar utan verklig smärta och löjen utan verklig glädje. Sådan »Mache» stöter tillbaka enhvar, som i konsten söker en verklig upplefvelse, som af dess gestalter vill bli gripen och bunden till tro, hjärta och sinne och längtar efter att få tvätta bort sin fadda subjektivism med en kraftfull objektivitets lut.

Hvad som fattas esteticismen kan inneslutas i ordet allvar. Esteticismen saknar allvar, därför att den i lifvet för mycket ser lek och för litet strid, och därför att, där den talar om strid, den dock icke trängt fram till insikt i hvad striden egentligen gäller. Den går alldeles för lätt förbi fädernas kamp mot det onda och saknar hjärta för krafvet på en ny art, en ny människa i stället för den gamla, en kvalitativ och till grunden nående förändring i lifvet. Empirismen reser såsom sitt tecken, i hvilket den tänker segra, en blott och bar kvantitativ förändring, en utbredning eller en stegring, den där till sin betydelse skall sammanfalla med hela framåtskridandet. Vi andra

arbeta lika ifrigt för en utveckling i dessa former men kunna omöjligen nöja oss därmed. Vi vilja något långt mera. Vi tro på punkter i lif och historia, där en från vår artskild lifsordning sätter in och skiner in, och till dessa punkter anknyta vi medvetet vår verksamhet. Vi se m. a. o. i det sedligt-religiösa anlaget en ny begynnande lifsform, som från små oansenliga utgångspunkter tenderar att genomsyra hela den naturliga tillvaron, upphäfva den sådan den förut var, från roten ombilda den, fatta och lyfta oss till en ny och högre sfär, om hvilken vi nu icke kunna göra oss någon rätt föreställning, men i hvilken vi kunna känna oss in och hvilken vi kunna omkläda med vissa symboler.

Vi utgå från ett inre djup och kämpa om en inre höjd i menniskolifvet. I denna kamp känna vi oss icke ensamma utan i sällskap med en själ i alla ting och alla händelser, hvilken förhåller sig till det synliga universum som vår mänskliga själ till vår mänskliga kropp och som med samma rätt kan motsättas mot den fysiska världen som en själ hos oss mot vårt fysiska »hölje». Vi äro Guds medarbetare på världsalltet. Vi kämpa tillsammans med honom — som vi fatta icke såsom panteismens all-ande utan såsom personligt lefvande — för lifvets och förnuftets seger, för ett alldeles nytt läge i lifvet, där vi till verkligheten komma att träda i ett inifrån totalt omgestaltadt förhållande. Vi tro, att på vår egen ansträngning och uthållighet i kampen i sin mån verkligen beror, om vi skola vinna vårt stora mål, detta som blifvit kalladt för det eviga lifvet, hvilket ingalunda bäres till någon som en rätt på ett fat. Så får vår tillvaro en verklig mening i och med den dramatiska spänning, som följer med kampen om de höga segerprisen. Hur kan det vara annat än spänning i ett lif, där vi ha allt att förlora och allt att vinna, där det mänskliga står på språng till det öfvermänskliga och själfva öfvergången sker inom oss och genom oss? Det är i förhållande till denna strid vetenskap och konst sjunka i betydelse. Det är till denna strid de måste referera sig, om de skola bevara sin betydelse.

Denna senast skisserade lifsåskådning är icke öfvervägande teoretisk — den trefvar ej med känselspröt —, ej heller öfvervägande estetisk — den sväfvar icke i fjäderhamn —, utan den är praktisk — den når fram med handling och strid. Skulle jag uppkalla dessa tre lifsåskådningar efter poesiens tre traditionella hufvudformer, vet jag då för visso, att den sista borde heta den dramatiska. För densamma formas lifvet till en konflikt med dramatisk spänning. Om denna mena våra oliktänkande, att den innebär en öfverspänning af lifvets syftning och ytterst beror på en osundhet i sinnesriktningen. Det kan nu icke hjälpas. Med denna »öfverspändhet» måste vi göra oss solidariska, då vi känna, att den för oss på det närmaste sammanhänger med lifvets eget värde och med arbetsglädjen.

Den dramatiska lifsåskådningen blir hvad den är endast genom att vara religiös. Därmed anknyter den till det äldre medvetandet men tillför helt visst en ny form, den form, som passar den klara, vakna, fint skiljande anden i modernt själslif. Detta betyder icke att sätta nya klutar på ett gammalt kläde utan att följa all fruktbärande utvecklings lagar. Claude Bernards sats om vetenskapen, att »den kan gå framåt endast genom omhvälfningar och genom upptagande af gamla sanningar i ny form», gäller helt visst i sin fulla utsträckning också om religionen.

All grundlig lifsförnyelse måste utgå från religiösa nyskapelser. Sådana utstråla nu visserligen endast från de originala religiösa personligheterna, och för deras kommande eller uteblifvande kunna vi ju intet göra. Därför beror ytterst heller icke den djupa lifsförnyelse tiden suckar efter af oss själfva och af vår vetenskap eller konst. Men vi kunna å andra sidan alldeles tydligt se af tidens tecken, att från det verkligt tänkande förnuftets och den mogna vetenskapens sida finnes intet hinder för en nyväckt religiositet. Det finnes inga teoretiska hinder. Tvärtom tror jag mig veta att, hvad särskildt filosofien angår, den redan sitter inne med en ganska fullständig uppsättning af kritiskt möjliga föreställningsformer, som liksom stå och vänta, på att få upptaga det nya lifvet. Men med dem kunna vi icke nu sysselsätta oss.

*

Det moderna själslifvet står i antitesens tecken. Med detta uttryck åsyftas här först och främst icke dess inre

splittring och sönderslitenhet, icke det, att en mängd förut sofvande krafter nu höjt sig öfver »medvetandets tröskel» och, för att rätt klara sig hvar och en i sin egendomlighet, tillspetsat och satt sig till motvärn mot andra krafter, hvarigenom psykes enhet icke litet brutits. Men därmed betecknas heller icke subjektets allt fullständigare utträdande ur objektet och allt skarpare gränslinie mot detsamma. Utan antitesen betyder här den nya själens karakteristiska afgränsning mot en äldre typ. Den betyder, att vi förlagt och alltjämt mer och mer bestämdt förlägga vår andliga tyngdpunkt till abstraktionernas och generalisationernas område, medan gamla tiders människor i anseende till både sättet att känna och vilja och till sättet att uppfatta och tänka afgjordt mera utgingo från det individuella och omedelbara.

Förr såg man kanske ofta nog inte skogen för trädens skull. Nu är det väl mest tvärtom. Det hör ihop med lifvets omsättning i en massa hastiga förflyttningar och rörelser af alla slag, att man inte kan dröja med sin uppmärksamhet vid Per eller Pål lika litet som vid den ovanligt höga björken därhemma på gårdsplanen. Under en automobilfärd på en storstadsgata möter man bara »folk», och från fönstret i järnvägskupén ser man inte annat än landskapstaflor med skogar, slätter, sjöar och berg ungefär lika alla andra. Och från ett luftskepp lär man rent af bara bli varse en karta. Vi bebo nu våningar men ha inga hem, våra vänner ha reducerats till »bekanta», som vi nicka åt, prata med på tåget, på sin höjd äta middag med utan att vi särskildt noga fästa oss vid annat än att desamma höra hit eller dit, äro det eller det, ha så eller så mycket. Våra förhållanden ha blifvit så ytterst sammansatta och ställa så stora kraf på uppmärksamhet och på träffsäkra, hastiga kontrastötar och parader med viljan, att vi omöjligen kunna reda oss utan att jämt och samt ta vår tillflykt till förenklande schemata, som hjälpa till med att lägga världen till rätta för oss. Det ligger en otrolig kraftbesparing i att uti den gamla björken där hemma blott behöfva se en björk, helst bara ett träd, i en katt endast ett mindre däggdjur, i Petterson en underklassare och i sin hustru kvinnan. Man ställer sig på detta sätt i en enklare relation till allting och kan reda sig i alla lägen med vissa bestämda grepp, som snart bli mekaniska. Här kommer vetenskapen lifvets behof härligt till mötes, vetenskapen med sina öfversikter och stödjepunkter. Mer än annat hjälper denna oss att bemästra verklighetens oändligt brokiga omedelbarhet genom att reducera den till några jämförelsevis fåtaliga och därför handterliga species, i förhållande till hvilka individerna nedsjunka till blotta exempel. Naturen förlorar mer och mer sin individuella kärna och tenderar att bli rätt och slätt en exempelsamling till vetenskapen. Hvad som i alla fall inte på möjligt vis låter fatta sig som »belägg» för en typ, d. v. s. som inte kan uttömmas i ett schema, det kunna och måste vi verkligen ofta ignorera. Det individuella låta vi ligga som irrationellt. Annars skulle det för mycket rubba våra cirklar.

Nutidssjälen har alltså förlagt sitt högkvarter till allmänföreställningens, till schemats område. Härmed går hand i hand en djupt gripande omvandling i vårt känslolif.

Så fruktar jag t. ex., att den erotiska kärleken väl mycket antagit karaktär af könskärlek rätt och slätt med uppgifvande af urvalets absoluta exklusivitet och oändliga innerlighet. Mannen eller kvinnan känner sig helt enkelt dragen till det motsatta könet och kallar detta att älska. Det väsentliga i en sådan kärlek är den sexuella dragningen, det oväsentliga han eller hon. Ja, jag är inte rätt säker på att vi inte alltför mycket i våra egna barn se blott barn så där tämligen i allmänhet, som visserligen fullt ut skola ha — och verkligen få — allt hvad sådana behöfva, nämligen hvad barn af den klassen eller i de förmögenhetsvillkoren pläga förutsättas behöfva, medan vi platt inte »ha tid» att leta efter nycklarna till deras personliga världar.

Vilja vi ärligt redogöra för hvad fosterlandet i innevarande stund verkligen för flertalet af oss betyder, så torde dess innebörd inte just belöpa sig till mycket mer än till hvad som kan inläggas i det torra ordet samhället. Naturligtvis begripa vi, som begripa allt, också, att vi nödvändigt behöfva lagstadgad och polisskyddad ordning och dessutom en massa väl beräknade anordningar af människokrafterna för samfälld produktion af nödtorfts- och öfverskottslycka. Likaledes förstå vi godt, att de historiska samhällena åtminstone ännu så länge utgöra de bäst arbetande organerna för vidmakthållande af ordning och frambringande af kultur. Men denna quinta essentia hos samhället, som däraf gör ett fosterland, är föga tillgänglig för den förståndsanalys och den schematiska

uppfattning, inför hvilken allt lefvande blottar sig som ett unum compositionis, ej ett unum naturæ, d. v. s. såsom ett kugghjulsverk.

Hvad blir i schemats tidsålder af buden: »Du skall inga andra gudar hafva för mig» och »Du skall älska din nästa såsom dig själf»? Jo, ur deras stoft uppspira två bleka blomster vid namn förnuftstro och altruism. Du skall alls inga gudar dyrka utan nöja dig med att tro på en förnuftig världsordning! Du skall insätta de kontanter, som inte direkt gå åt för eget bruk, på människokärlekens sparbank, som ger goda utdelningar i form af angenäma känslor af harmoni med omgifningen och ibland rentaf rendera reala återtjänster!

Om vi inte hade en schematisk smak äfven på det estetiska området, hvarför skulle vi då försköna våra städer efter linjal, hvarför annars kalla »Käppslängargränd» för »Lilla gatan» och »Kärrbogärde» för »Sommarro» eller »Frideborg»? Hvarför skulle väl af annan grund våra damer göra sig osköna genom stilighet, där de ej föredraga att göra sig obehagliga genom kortklippthet?

Väl uppdyka här och hvar spasmodiska reaktioner mot all denna kalhuggning af lifvets gröna skogar. Detta kan och får man ju inte blunda för, men det behöfs mer än en fluga för att ha sommar, och däraf ändras ingenting i det faktum, att masskulturens tidsålder, psykologiskt sedt, är schemats. Dessa två uttryck beteckna i grunden ett och detsamma från olika sidor.

Men tidskaraktären låter följa sig äfven in på tankens och viljans marker. Där möter schematiskheten fram såsom den här af -ismer, som klyfva oss och topprida oss. Konservatism, liberalism, socialism! Realism och idealism!

Det är inte nu en sådan tid, då man väljer mellan att gå med den ene eller den andre höfdingen, mellan Lancaster och York. Valet ställes inte längre så där personligt, utan det ställes abstrakt. Det står mellan allmänna hufvudformer af intresse och tänkesätt. Men det står framför allt mellan att tänka och låta bli att tänka. D. v. s. det är ej så mycket fråga om ett verkligt val som om en på det hela taget tämligen ofri sortering, i hvilken dock alltid reflexions- och viljeakter spela in. I hvilken grad detta nu må vara fallet gör mindre till saken — resultatet blir alltid »åskådningar», »ståndpunkter», partigrupperingar, som sträfva att suga upp personligheten i sig och att omsätta denna i en skarpt tecknad allmänbild, gentemot hvilken det individuella jaget har ganska liten rörelsefrihet. De på naturbestämningar, på blod och jord grundade grupperingarna af människor träda alltmer tillbaka i aktuell betydelse för allmänna intresse- och föreställningstyper, som framkommit under historiska och sociala brytningar och fått sin fulländande slipning genom mer eller mindre vetenskapliga synpunkter, reflexioner och diskussioner. Liksom alla abstrakta bildningar leda de sitt ursprung ur striden för tillvaro och lifsstegring och tjänstgöra som oumbärliga vapen däri. Men om de till viss grad lösa anden ur naturtvånget och därigenom onekligen på sitt sätt verka frigörande, så skapa de å andra sidan ett tvång af en högre ordning, mot hvilket det gäller att upptaga ny strid. I vår tid utgör detta tvång en högst allvarsam realitet.

Verkligt fri är aldrig partimannen, ej heller den, hvilkens tanke inte vunnit makt öfver abstraktionerna och böjt dem till verktyg för sin vilja. Den, som verkligen duger något till, förenar också i själfva verket hos sig allt och är både konservativ och liberal, realist och idealist på en och samma gång, medan däremot den skrikiga partifärgen mest blott markerar personlighetens egen blaskighet. Därför utgöra nog ofta de prisade »klara färgerna» och »rena linjerna» ett andligt underklassmärke. Intet mänskligt kan vara främmande för den äkta människan, inga strängar kunna fattas på den välljudande lyran. Elementerna skola alla vara till hands. Sedan blir det en annan sak, hur de ordnas, hvar hufvudton och biton falla. Därigenom vinnes tillräcklig latitud för utskärpande af nödiga motställningar utan behof af att stympa det som är helt och neka det som är verkligt.

Vid kritiken af tidens blodfattiga abstraktism tränga nu emellertid fram flera förhållanden, som inte få glömmas bort eller förtigas, hvilka förhållanden alldeles inte upphäfva karakteristiken men dock begränsa dess giltighet. De äro väsentligen tre: 1) rena reaktionsföreteelser; 2) nya känslovärden, som följa just med vändningen till det abstrakta och typiska, och framför allt 3) nödvändigheten af just denna vändning för lifvets högre form, för dess

stegring i medvetande och frihet.

Det mänskliga väsendets enhet spränges i »ståndpunkter» och »riktningar». Anslutningen till sådana sker aldrig utan påkostande offer af en mångfald omedelbara känslor af hög betydelse för lif och lycka och af harmoniskt förhållande till natur och människoomgifning. Med partitagandet följer en söndring inåt och utåt, som faktiskt ofta gestaltar sig till ett verkligt nödläge, ja, ibland förvandlar hela lifvet till en tryckande börda. Man kan dock inte på längden värja sig för den insikten, att i partierna — ordet här taget i vidsträcktare mening — ej genomgående står rätt mot orätt utan på det hela taget rätt emot rätt, ett stycke rätt emot ett annat. Man måste inse, att all tillspetsning af våra meningar till åsikt, lära och program i viss mån alltid sker på den universella sanningens bekostnad och utesluter moment af verkligt värde, hvilka i sin ordning upptagas af andra riktningar. Mot en sådan ändlighetens tryckande lag, som säga hvad man säga vill bjuder kamp mot det rätta för det rätta, måste den naturliga känslan dock på något sätt reagera. Visserligen mildras det pinsamma i det tvång till ensidigt partitagande, som så envist tränger sig på oss i allehanda skepnader och situationer, af vår bestämda känsla, att vi för vår personliga del äro strängt förpliktade att ställa oss där och icke annorstädes. Men härmed äro vi ingalunda hjälpta. Vi måste fram till samma erkännande för andras del. Vi måste lära oss förstå, att samma bjudande pliktstämma också kan drifva andra öfver i alldeles motsatta ställningar. Men en sådan insikt, där den är rätt lefvande, måste i sin mån omstämma vår känsla i förhållande till motståndare och, om inte dämpa ifvern för den goda egna saken, likvisst öppna möjligheter för personlig förståelse och skapa ett område för personliga förbindelser af harmonisk art liksom ofvanför kampområdet. På det sättet blir detta undre område mer och mer en plats, där blott meningar och riktningar bryta sig emot hvarandra, under det att personligheterna själfva blifva fritt sväfvande öfver striden, frigjorda från dess spänning och bitterhet och i fredlig kontakt med hvarandra ofvanför. Personligheterna drifvas på detta sätt till att liksom afkoppla sig från partiställningarna och till att mötas i en sfär, som ligger öfver partisöndringens. Hvem vill neka, att denna sfär utgör en högre värld och att densamma redan uppenbart är grundlagd midt ibland oss och där dag för dag växer i omfång. Men ännu är stridsbilden visserligen den, som ger tiden dess egendomliga fysionomi, ännu ha de allra flesta ofantligt svårt att med abstraktionen själf tygla abstraktionerna, och ännu ser det mycket sannolikt ut, att personlighetslifvets genombrott i partilifvet skall kräfva oerhörda offer. Men räddningens och segerns väg är den, att vi med tanken upplösa motsatserna och motsägelserna, så långt det går, i delsanningar, hvilka påkalla hvarandra, och låta dessa dialektiskt samverka med i stället för att upphäfva hvarandra. Detta går helt visst långt nog, och ett sådant tankens arbete skall ingalunda vara utan frukt på hvad man plägar kalla lifvets område. Så småningom skall det omstämma känslan och genom känslan nå fram till handling och yttre verkan, företrädesvis den verkan, som ligger i samarbete i största omfattning, i hittills oanad.

Nekas skall ej heller, att själfva den vanskaplighet i vår kulturbyggnad, hvarigenom den företer omisskännelig likhet, med en amerikansk »skyskrapare», själfva oformligheten i dess massa, själfva det halft vansinniga tempot i det moderna lifvets framfart, ja, den schematiska strukturen i dess psykologi inte bara uttorka och förgifta värdekällor utan nog också i sin mån framkalla nya slag af lefnadsnjutning. Så ligger det t. ex. ej litet af berusning i den seger öfver rummets, tidens och materiens motstånd, som den nya underverkstekniken tillkämpat sig och hvars frukter den utdelar åt allt vidsträcktare kretsar. Mycken glädje kan också följa med lefnadssättets rikare omväxling och med den allt intimare beröringen med nya länder och folk för att inte tala om en god del sjukdom och annat elände, som den omätligt ökade kunskapen och praktiska skickligheten i förening öfvervunnit. Det är i tillskottet af maktkänslor, hvari de nya värdena egentligen böra sökas.

Men först och sist bör ihågkommas, att stegringen i abstrakt reflexion utgör det för oss enda möjliga sättet att liksom upptaga yttervärlden i oss och assimilera den med vår psyke. Då vi omvandla tingen i tankar, vidga vi ej endast vårt välde öfver det yttre utan vi förandliga och förmänskliga också vår egen tillvaro. Häri ligger också det oeftergifliga villkoret för utmotandet af vantrons skrämbilder och för stäfjandet af instinkternas och drifternas alltför själfsvåldiga och grymma lek med oss. Abstraktionen plundrar och suger visserligen, men den gör ock fri. Vi känna i själfva verket ingen annan väg till andlig frihet.

Men hur man nu än väger tidens credit och debet mot hvarandra — debet tynger mera. Där vi stå, kunna vi omöjligen vilja dröja. Jag menar, att vi alls icke kunna söka målet i var kulturs egen riktning eller utvecklingens uppgift blott i addition och multiplikation. Något annat måste framtiden betyda för oss än en alltmer sammansatt och oöfverskådlig situation, ett alltmer gigantiskt kulturmaskineri, en ständigt påskyndad rörelse, annat än ett medvetande, som i det oändliga spänner ut sig öfver öde vidder, och en makt, som segerrikt öfverskrider hvarje gräns men ohjälpligt dukar under för gränslösheten. Framtiden måste betyda ett nytt lif med ett nytt innehåll, inte blott t. ex. femte digniteten af vår »masskultur» men ännu mindre ett konstgjordt »naturtillstånd» eller någon sorts reträtt till den »gamla goda tiden». Den kan komma, den framtid, som svarar mot vårt behof, blott genom fortgång till en ny omedelbarhet, som försonar innehåll med form och som tystar våra frågor efter upphof och mening med tillvarons självklara grund och lifvets oanfäktliga värde.

Med mindre äro vi ej hjälpta, och mot något lägre få vi därför icke i sista hand rikta våra sträfvanden. Det drömmes mycket om framtiden i våra dagar. Äfven vetenskapen och konsten drömma därom, de kanske allra mest. De drömma om »framtidsstat», »framtidsreligion», »framtidsspråk», »framtidsmusik», om det »nya» och »tredje riket», »ny moral» o. s. v. Utan tvifvel lida dessa drömmar af mycken utopism men enligt min mening alldeles inte därför att de begära det omöjliga, emedan de sätta målet för högt. I självfva verket förhåller det sig genomgående på fullkomligt motsatt vis. Jag har aldrig funnit »radikalerna» anspråkslösare än när det gäller att begära. Då nöja de sig alltid med smulor, som fallit från deras bord, som verkligen lefvat, verkligen genomtänkt, genomnjutit och genomlidit lifvet. De plocka begärligt upp hvad dessa pröfvat och kastat bort såsom mindervärdigt, lögnaktigt och intigt. Det är denna anspråkslöshet af andligt armod och i den löjliga föreställningen, att bredden och längden skola gifva hvad man inte väntar af höjden, den moderna framtidsutopismens väsen ligger. Däremot böra vi väl akta oss för att beteckna någon framtidsdröm såsom utopisk, därför att dess flykt i sanning är djärf och hög.

*

Massmoral.

En hel del företeelser på senare tider både i vårt land och annorstädes ha bragt i dagen en uppenbar och kraftigt medveten tendens att bygga ny moral, som det heter, på »solidariteten» mellan all världens kroppsarbetare. I denna solidaritet hälsas gryningen till en ny dag, den sanna sedlighetens och rättfärdighetens dag, hvars sol rinner opp öfver ändtligen vaknande samveten och skall gå ned öfver de gamla samhällenas ruiner med där kvarlefvande föreställningar om rätt och orätt. Ställningen klarar sig allt bestämdare i den riktning, att egenskaper, som uppammats under kroppsarbetarnes klasskamp och befunnits nödvändiga för att bringa denna kamp till det slut, hvarefter arbetarne sträfva, draga till sig den i egentlig mening moraliska värdebetoningen i allt uppenbarare motsättning mot »samfundsmoralen», som fullständigt beröfvas sin helgd och blottas såsom en tunn fernissa, döljande »öfverklassens» rofdjursinstinkter. När segern blifvit definitivt vunnen af den nya arbetarmoralen, kommer tidpunkten för dennas utvidgning till den högre sedliga mänsklighetstyp, som i sin fredliga famn skall sluta alla jordens barn och som har sin princip i medkänslan med allt mänskligt, ja, hvarför inte med allt lefvande.

Här tränga sig omedelbart två frågor fram till besvarande:

Är den nya moralen moral?

Och om den förtjänar detta namn, är den ny?

Ja, den är verkligen moral, ty den har densammas karakteristiska egenskaper. Den röjer i tillräcklig grad den förbindande makt, som utgår från något öfverordnadt och högre, och anknyter denna förbindelse till den enskildes fria vilja. Visserligen löpa här en mängd svåra föroreningar med i motiveringen, i det att redan fruktan

för »kamraternas» hämnd, för isoleringens vådor och nesa ytterst starkt drifver till solidaritet och mången gång från moralisk förvandlar denna känsla till blott och bart naturnödvändig, d. v. s. nedsätter plikt till instinkt. Tvång går in i motivet, och tvång färgar hela det solidariska handlingssättet med allt det verk, hvari detta handlingssätt resulterar. Endast den afsiktliga förhärdelsen mot bättre vetande kan vägra att märka detta. Men lika fullt måste vi å andra, sidan tillstå, att alla föroreningar till trots finns en sedlig kärna i arbetarsolidariteten, som gör densamma duglig att uppbära moral. Där finns en inre själens blygsel öfver allt afståndstagande inom de egna leden från klassens heliga sak, öfver all tröghet att verka för den men mest öfver allt förräderi däremot, som absolut inte kan förklaras såsom foster af nyttighetsberäknande och maktlysten agitation eller såsom förförisk gest eller pose rätt och slätt. Känslor af indignation, skam, ånger och förtviflan öfver t. ex. strejkbryteri påträffas här i hjärtats lönligaste rum, där samvetet utan bitankar går till rätta med sig själf. Hur skulle man väl heller kunna borttyda den moraliska halten hos en sådan gripande och glänsande villighet att offra den sista slanten, familjens yttre väl, den egna friheten och det egna lifvet, som ofta möter våra förvånade blickar, hos de socialistiska och revolutionära »proletärerna»? Vi »borgerlige» skulle förneka våra egna »historiska» ideal, om vi förnekade deras »sociala», ty finnes ej här en omisskännelig och afgörande likhet däri, att våra och deras hjältar i samma grad låtit och låta bruka sig af en öfverordnad makt för syften, hvilkas fullföljande går alldeles stick i stäf mot privat fördel och enskild lycka?

Arbetarsolidariteten bär verkligen upp moral och ligger i stor utsträckning till grund för moraliska värdeomdömen, hvari framträda betydande kulturfaktorer. Hela stoftmolnet af all den simpelhet, råhet, får- eller vargaktiga djuriskhet, af denna feghet, dumhet, egoism, som mången gång fresta äfven mindre känsliga sinnen att finna hela den moderna arbetarrörelsen afskyvärd, skall dock inte så angripa våra ögon, att de platt intet se. Guldslanten ligger i alla fall bland soporna. Och så stor är kraften hos det, som verkligen är rent och äkta i en människa eller i en rörelse af människor, att det öfverallt, där det verkligen finns, blir det förhärskande draget och förr eller senare tar ledningen. Man skall aldrig göra sin motståndare sämre än han är, om man vill ha äran kämpa med en värdig. I sådant ligger också på alla områden en dålig strategi, som blott leder till att man oupphörligt bränner sina egna fingrar och drifves till skymfliga återtåg.

Man måste helt visst också medgifva, att klass- eller massmoralen på solidaritetens grundval såsom faktiskt gifven historisk företeelse verkar ny. Väl har man alltjämt sett starka klass-, stånds- och religionssammanslutningar, som afgifvit de kraftigaste moraliska direktiv och vida gripit öfver enskilda folks och länders begränsningar. Men aldrig någonsin förut i historien har verklig moralisk förbindelse anslutit sig till en så rent kollektivistisk massa och af så oerhörd omfattning, som fallet är med den moderna arbetarsammanslutningen, hvilken under en omotståndlig rörelse öfverhoppar oceaner och bergskedjor lika ledigt som den trotsar snart sagdt alla nationella, rättsliga och till stam och ras knutna åtskillnader af hvad slag de vara må. Det är klart, att denna rörelse hos klassen ytterst siktar på människan, och det är troligt, att den på sitt alldeles öfvervägande negativa sätt dock förbereder betydande förändringar i mänsklighetens hela yttre läge. Detta kan ske därigenom, att den på annat håll framkallar de positivt nybildande krafterna — framtvingar dem genom kampens nöd och under de utopiska idealens skeppsbrott. Jag tror på något, som verkligen förtjänar namnet »ny moral» hos arbetarklassen, om uttrycket tages i rimlig mening, och jag ser, att denna nya makt i anseende till både förmåga att sammanhålla och att drifva till uppoffrande verksamhet helt enkelt är den för ögonblicket starkaste i världen. Det kan hända, att häri ligger ett klent vitsord åt samtiden, men det är i hvarje fall ett faktum. Det är ett faktum, att den för tiden karakteristiska sedliga entusiasmen och handlingskraften ligga åt det solidariska hållet till. Men likvisst är jag fullt öfvertygad om, att den verkliga pånyttfödelsen af samhälle och kultur skall framspringa ur helt andra källor. Den nya moralen förhåller sig till denna pånyttfödelse såsom villkor men ingalunda som grund.

Sin rätta belysning erhåller massmoralen genom att jämföras med sedliga hufvudfakiorer af annan läggning. Två typer kunna då komma i fråga att ställas emot densamma: samhällsmoralens typ och den personliga eller individuella moralens.

Den moraliska förbindelsen framsprang länge ur de högre enheter vi kalla samhällen och som framträda i de olika gestalterna af familj, folk, stat, kyrka. Detta skedde så länge samhället innehade en på det hela taget oomtvistad ställning inom själfändamålens sfär, ja, i själfva verket mer eller mindre tydligt innebar sammanfattningen af allt, som kunde benämnas själfändamål. Så länge hade samhället makt att skänka och fasthålla den absoluta värdebetoning, som pliktlifvet dock icke kan umbära. Men under den s. k. nyare tidens gång ha förhållandena uppenbart ändrat sig i den riktning, att samhället allt bestämdare uppfattas såsom blott medel för mänsklig välfärd, såsom instrument, försvarsvapen, organ eller hur man vill beteckna underordningen, men alldeles inte längre såsom det, för hvars skull vi äro till, lida och verka. Människan är inte längre till för samhällets skull utan samhället för människans.

En god ekvivalent till nu gjorda beteckning af den grundliga förändring i uppfattningen af samhället, som så småningom inträdt, kan finnas däri, att nyttighetssynpunkterna — hos hvilka alltid den ekonomiska sidan starkt framträder —, i stor skala ha brutit in på samhällslifvets område och därifrån utträngt de rena pliktsynpunkterna eller åtminstone högst väsentligt reducerat dem. När samhället sjunker ned till medel, låt också vara för s. k. allmänt väl, förvandlas det mer eller mindre i en mekanisk kvantitet, som kan och skall beräknas, mätas och anordnas. Men sådant är fullkomligt främmande för de sedliga värdena, som i sin rent kvalitativa beskaffenhet direkt utesluta allt som heter mekaniskt och kvantitativt, om de än därtill kunna på ett eller annat sätt anknytas.

Samhällsangelägenheter förvandlas på detta sätt till förståndssaker efter att förut ha varit hjärtesaker, och erfarenhet, skicklighet, kunskaper ta samhällsledningen i stället för patriotism, mod och hänförelse. Det kan vara nog så ledsamt att nödgas erkänna detta, men förändringen i nu antydd riktning låter inte betvifla sig.

Rent ut sagdt betyder detta, att de »organiska» samhällena börja upphöra att vara moraliska makter med intim anslutning till hjärta och pliktbestämd vilja. I stället antaga de alltmer betydelsen af summor af mänsklig kraft, som kunna mer eller mindre skickligt användas såsom häfstänger för fullt beräkneliga yttre ändamål. Mest gäller detta om staten, minst om familj och kyrka. Familjen står för nära den enskilda personligheten för att lätt kunna mista sin individualitetsvalör oeh förflackas till ett mekaniskt schema; likaså kyrkan så långt hon verkligen representerar lefvande religion, en inre ställning, som öfverallt mycket försvagats och som ofta får träda tillbaka för den yttre — att vara en administrativ faktor i staten.

Hvilken ringa makt ha ej i vår tid fosterlandets lagar och rätt, minnen och framtid att motivera personliga insatser af arbete, egendom och lif i jämförelse med tankarna på den trygghet, de förvärfs- och njutningsmöjligheter fosterlandet såsom ett väl organiseradt och kraftigt samhälle erbjuder den för öfrigt mycket förklarliga egoismen?

Öfverallt påträffas skaror af fosterlandslöse och fosterlandsfientlige, hos hvilka patriotismen fallit bort utan den minsta »värk». Om dem lönar sig ej tala i detta sammanhang. Men äfven på andra håll, där bättre kunde väntas och fordras, yppar sig esomoftast stor svårighet att fasthålla fosterlandskärleken ens under den blygsamma formen af nationell själfaktning. Så få t. ex. en stunds festyra och gamla slappa förbrödringstraditioner gälla mera. Men framför allt måste anseendet för modern bildning, vidd i vyerna och fördomsfrihet häfdas!

Patriotismen ställer numera i allmänhet inga alltför stora anpråk på näfven. Men ryggrad kräfver den alltid. Med blötdjur är fosterlandet aldrig betjänt. I den verkliga — således inte blott besjungna och bedruckna och behurrade — kärleken till fäderneslandet och dess folk ligger alltid gömd en skarp spets mot andra folk, som på gifven anledning lätt nog blänker fram. Denna känsla tål inte för mycken vare sig »bergspredikan» eller »kultur». Men ändå är den nära besläktad med lifvets högsta goda och har i sig fonder af ljufhet och kraft, hvarom kulturisten-altruisten till hvarje pris inte har en aning. Det ligger långt mera kärna och sena, långt mera hälsa och glädje i själfva det väl vårdade nationalhatet än i den rena impotensen att hata å sitt lands vägnar. Med denna lugna och kalla insikt behöfver man ju ej alls förbinda någon förkunnelse af hatets evangelium.

I grund och botten är förhållandet, åtminstone hos oss, ungefär enahanda öfverallt. Fosterlandet står sig slätt under brytningen med nutidslifvets mera aktuella värden. Det sjunker mer och mer ned till en dekoration, som långtifrån ens den alltid respekteras eller — tolereras. Hvad som står kvar däraf smälter för hvar dag alltmer ihop. Snart är intet annat öfrigt än det samhällsmaskineri, som snällt arbetar för oss.

Vi måste konstatera, att samhället under ingen gestalt längre utgör den egentliga källan till moraliska förbindelser, moraliska omdömen och moraliska ideal. Men det vore mer än förhastadt, ty det vore uppenbart vrång dom, om man af detta onekliga sakförhållande läto sig förledas till det påståendet, att ingen annan källa till verklig sedlighet läte upptäcka sig i samtiden än den så ofta framhållna »solidariteten». Det vore att ställa saken på hufvudet och helt sluta till ögonen för de senaste århundradenas egentliga utvecklingsarbete och dess bästa frukter.

Det finns en annan och högre moraltyp än massmoralen, en som lefver ett rikt och intensivt lif och som direkt framsprungit ur den nyare historiens oöfverskådliga och omätliga kamp för en klarare och vidare horisont åt mänskligheten. Detta är personlighetsmoralens typ, den förhärskande, den för vetande, kultur och frihet karakteristiska. Den har efterträdt den absoluta samfundsmoralen, som den böjt till verktyg och organ åt sig, men som den alldeles icke på allvar får eller kan göra sig af med, hur hård sammanstötningen än ofta blir. Denna högre typ har upptäckt individualiteten, personligheten såsom lifvets väsentliga värde och inom personligheten nått fram till något annat än den empiriska människan, som är tillgänglig för beskrifvande, mätande och räknande vetenskap, nämligen till den fasta och förnuftiga urgrund för sedliga förpliktelser och värdeomdömen, som aldrig kan med framgång sökas utanför det mänskliga men heller icke inom det blott och bart mänskliga. Väl ligger i denna syn på det personliga såsom innehållande ett öfverskott öfver det blott mänskliga och sedlighetens grundande just på detta karakteristiska öfverskott ett uttryck för sanningen, till hvilket man blott sällan når fram och hvilket man också på de flesta håll känner sig manad att förkasta, emedan man fruktar, att däri dölja sig rester af ljusskygg och haltlös metafysik eller mystik. Men i själfva verket röjer de sannskyldiga kulturmänniskornas absoluta betoning af den individuella personlighetens värde eller af de personliga lifsvärdena öfver hufvud, att i personligheten ligger en princip, som för dem står öfver all jämförelse och all relativitet, äfven om den inte på långa vägar blir utformad till klar tanke. Att denna princip icke rätt och slätt täcker sig med samhället, det åtminstone är afgjordt och står fast. Likaså att densamma alldeles icke står i lika oförsonlig motsats till samhälls- som till massmoralen.

Det är ett af de pregnantaste uttrycken för hvad som innerst försiggått i den nyare tidens historia, att personlighetsbildande krafter allt starkare framträdt under en oupphörlig och intensiv strid med en dunkel men enhetlig och öfvergripande, länge öfvermäktig samhällsanda, som haft till sitt förfogande en mängd ras-, stam-, folk- och familjeinstinkter, hvilka sträfvat binda och sammanhålla hvad de förra krafterna velat lösa. Individerna ha suttit liksom infattade i hylsor men samtidigt burit på ett inre sprängstoff, driften till utprägling af den rena enskildheten, en inneboende plastisk gestaltningsdrift, som inte nöjt sig med någon sorts schematiska människor eller med enskilda, som blott exemplifiera genera och species, utan syftat fram till att utplåna de typiska skiljaktigheterna under utskärpande af de individuella. Vetenskapen har här satt in med sin utvecklingslära, som drifver typerna af allt lefvande öfver i hvarandra, gör dem vaga och obestämda och alldeles nekar att respektera några absoluta gränser. Det är inte blott släktena och arterna i biologien, som tappat sina orubbliga konturer, utan äfven ras-, stam- och folkskillnaderna ha gått in under samma breda evolutionssynpunkt och sammangjutas alltmer dag för dag, teoretiskt och praktiskt, i samma rymliga människoskal. Arterna nedsjunka till blotta ansamlingar af likheter, som bero på den tillfälliga miljön, medan någon ursprunglig och oföränderlig typiskhet inte vidare antages. Parallellt härmed går det draget, att den politiska utvecklingen omsättes i en social därigenom, att substanskaraktären hos de politiska enheterna nekas och upphäfves. Människorna känna sig inte längre som momenter i sådana enheter eller helheter utan som individer, hvilkas grupperingskrafter förvandlas från dunkla instinkter till medvetna gemensamma intressen. Om häri ligger en kollektivism, som verkar sprängande på de gamla samhällshylsorna med deras »organiska» beskaffenhet, måste dock erkännas, att

personlighetsprincipen utgör själfva sprängämnet. Det är personlighetsbildning, som ligger under såsom »mening», och den har också blifvit resultatet.

Människan har växt i och under samhällsenhetens relativisering till ett kollektivum — det är ett faktum. Hon behöfde lösa sig ur samhällets kväfvande famntag för att bli sig själf. Och i sig själf har hon funnit den afgörande normen för sina handlingar, lifvets högsta och dominerande värde, som hon inte utan samvetets uppenbara kränkning kan ge någon lägre plats. Och i denna sedliga princip har hon också funnit källan till samhällets rätt och lag. Rätten ligger numera icke såsom utgångspunkt till grund för sedligheten utan tvärtom sedligheten för rätten. Samhällsrätten utgör en utvuxen, en förstorad personlighetsmakt men ligger alldeles inte på sidan därom och gör intrång därpå utifrån. Det historiska samhället står kvar men inte som öfvermakt öfver personlighetslifvet utan såsom dess medel och organ. Samhället har på sätt och vis genomgått en »afsjälnings»-process samtidigt med det att människan själf blifvit själfullare, eller har åtminstone det förra blifvit en följd af människans oafvisliga försök och bemödande i sagd riktning. De förluster, som sammanhänga med samhällets sjunkande i valör, m. a. o. med dess mekanisering, äro annars sannerligen så betydande, ja, ha kostat oss så mycken lifsvärme och beröfvat oss så många fasta hållpunkter, att om värdet af det nya vi vunnit och det gamla vi förlorat skall beräknas i lyckoenheter, det förra säkert ännu kommer till korta för det senare. Men i förnuft och värdighet ha vi gjort uppenbara framsteg, och lyckan kommer kanske haltande efter.

Vi ha hunnit så långt, att vi fått intim och fullständig känning af vårt väsens innersta lag, friheten, och skaffat oss tillfälle att lefva därefter. Denna lag kunna vi sönderlägga i en mångfald »fri- och rättigheter» och på det sättet liksom uppgöra en lista på våra vinster. I mycket spela dessa momenter in i hvarandra, och ofta bära de mindre lyckliga benämningar. Så talar man i detta sammanhang om t. ex. tanke-, tros- och yttrandefrihet, frihet till lif, egendom, arbete, förvärf o. s. v., hvartill gärna kan läggas något som vi helst glömma af men dock flitigt begagna oss af — friheten att missbruka friheten. Intet af allt detta var från början själfklart eller själfgifvet, utan allt är tillkämpadt med svett och möda, under suckan och sorg, hård och blodig strid. Och hvar enda en af dessa mänskliga »friheter» låter på visst sätt betrakta sig såsom afvunnen samhället självt, som aldrig släppt af någon godvilligt utan blott nödtvunget. Men så har individen undan för undan tillkämpat sig det minimum af fri rörelse, den måste ha, och samhället själft steg för steg inregistrerat kampens resultat bland sina egna attributer och troféer. Samhället har så fått lära sig att bokföra individens segrar på sitt eget vinstkonto och att ikläda sig skyldigheten tillse, att de verkligen komma vederbörande till godo. Men med denna fortgående omflyttning af tyngdpunkten från samhällskroppen till cellerna, från det historiska hela till individerna följer en djupgående förändring i samhällets hela struktur, öfvergången från organism till maskin. Ja, själfva historien kommer på detta sätt i ett nytt läge, i det att hon inte längre tassar omkring i det blinda ödets strumpfötter utan insättes på kunskapens raka skenor i en riktning, där det börjar klarna. I ljuset af den klarheten tro vi oss skönja, att individernas utkapsling ur samhället till intagande af fristående ställningar, som åtföljes af de gamla lefvande öfvermakternas bortvissnande och af det döda gnisslet af trissor och hjul hos de nya, dock inte innebär ett definitivt resultat af utvecklingen, utan att densamma förbereder ett nytt och högre enhetslif med bättre svängrum för de däri ingående lemmarna. Det kan nu inte vara förnuft i att formen för personligheternas förbindelser för alltid skall efterapa de fysiska atomernas, fastän likheten för närvarande börjar bli alltmera slående.

Samhället är vordet den sköld, hvarmed vi betäcka personlighetens vinster, det vapen, med hvilket vi drabba de fiender, som vilja rycka utvecklingens frukter ur våra händer, och det verktyg, hvarmed vi ytterligare förarbeta, förädla och utvidga hvad vi vunnit. Det finnes ingen möjlighet att mäta historiens framsteg med annat mått än med personlighetens växt. Grumlas blicken för denna, så faller det absoluta naturmörkret tungt och ogenomträngligt öfver hela lifvet och slingra sig dess vägar om hvarandra utan ringaste reda, ja, kröka sig tillbaka i sig själfva liksom planeternas banor, årstidernas växlingar eller vegetationernas förlopp. Här hjälper platt inte att komma och fromla om altruism och evig fred och solidaritet, ty det ligger ingen självständig ljuskälla i slikt. Människan måste först vara något i och för sig själf, innan hon kan bli något rätt för andra, ja, innan hon ens kan ses i relation till andra. I den moraliska världen är det egna inre lifvets beskaffenhet med nödvändighet

det första, medan varandet och verkandet för andra måste komma i efterhand och byggas på grundvalen af det första. Ett rent hjärta betyder mer än en öppen hand. Hvarje omvändning af dessa moment innebär alltid en ödesdiger förfalskning, ofta ett skamligt hyckleri. Ingenting är heller så ägnadt att göra en karikatyr af kristendomen som att grunda densamma på kärleken till nästan som princip. Personlighets- och renhetstypen är den högre sedlighetstypen, medan solidaritets- och broderlighetstypen är sekundär och underordnad och egentligen bara lefver på hvad den omedvetet gömmer hos sig af den förra.

Det historiska samhället undergår för närvarande en synnerligen snabb och djupgående omvandling, som dock begynt för flera århundraden tillbaka. Det afpassar sig alltmer för ställningen af kulturens tjänare, i hvilken ställning det visserligen får uppgifva många af sina häfdvunna attributer men där det ock kraftigt häfdar sin oumbärlighet.

Den äldre moraltypen var samhälligt religiös och uppbyggdes på den saliggörande tron, på gudsfruktan och lydnad för auktoritet. Kulturmänniskan har svårt att återfinna sina högsta själsinnehåll under dessa rubriker. Hon har andra namn på både ondt och godt, hvilka helt visst röja formförändringar af stor betydenhet men dock alldeles icke någon artmotsats. Det går inte för oss att få in det radikala onda i världen under syndens synpunkt. Anklagelserna för synd ha ingen rätt resonansbotten i vårt medvetande, och skuldkänsla är ingalunda hvad som framför annat trycker oss. Men vi ha knappast kommit i ett förmånligare läge, därför att vi nu i stället långt mera skoningslöst än någonsin äro ställda inför det mörker, den strid och det lidande, som synas höra till tillvarons eget väsen. Så hålla vi oss också mera till de välsignelser, som följa med vetandet, än till den saliggörande tron, och substansen i själfva gudsfruktan anse vi innebo i hjärtats renhet. Lydnaden för yttre auktoritet, som behärskade den äldre moralen, viker äfven mer och mer för denna det egna väsendets strängt bindande lag, som möter oss innerst, när vi forska efter frihetens sanna natur. För min del är jag lifligt öfvertygad om, att vi på alla dessa punkter ha att företrädesvis göra med ekvivalenter till de gamla värdena men ej med negationer af dem. Ty det grunddraget är gemensamt för både den moral, som i första rummet var samhällelig och grundad på auktoritet, och den, som framför allt är personlig, att de söka och finna människolifvets högsta innehåll. Om detta sedan kommer till oss under gestalten af from och passiv undergifvenhet för en högre makt eller af verksam sträfvan efter inre klarhet, renhet och frihet, så kan denna skillnad nog betyda ofantligt mycket ur effektivitetens synpunkt. Men den ändrar ingenting i det förhållandet, att målet i båda fallen sättes endast i det högsta. Skiljaktigheten berör ej egentligen innehållet utan långt mera formen. Därför pågår väl med nödvändighet en oafbruten utjämning — som tillika visserligen alltid har karaktären af strid — mellan den historiska och den kulturella ståndpunkten. Men en oförsonlig motsats råder blott på enskilda ställen, ej i det hela. Förhållandet i det hela är komplettering men inte negation.

Väl måste medgifvas, att svåra urartningssymptom förfula bilden af både kultur och samhälle i vår tid och att dessa ofta kunna vara ägnade att bringa till förtviflan, alltid att hålla i den hårdaste spänning och den starkaste ansträngning. Men lika säkert är, att vår kulturs innersta kraft dock är en allt medvetnare och afsiktligare sträfvan efter personlig fullkomlighet. Det kunna vi klarligen märka midt uppe i all den förfärande opersonlighet och mekaniskhet hos densamma, som ofta tycks förvandla den i en rå naturmakt.

Lika säkert är, att det historiska samhället äger en inre bildbarhet för kultur såsom ingen konstruerad samhällsbild. Och i dess former ligger äfven ett knippe af försvars- och anfallsmedel mot dessa kulturens och frihetens fiender, som alltid sätta ett lägre godt öfver ett högre och peka utåt i stället för inåt. Det gamla samhället betyder numera kanske mest af allt just sådana medel, med hvilka vi värna det bästa utvecklingen afkastat, det, som utgör det renaste uttrycket för människans väsen. Vi skola inte tveka att begagna dem. Men om vi också tvekade aldrig så mycket, så måste vi af pur själfbevarelse.

Enligt min bestämda uppfattning föreligger alldeles icke någon inre motsägelse i den här intagna ståndpunkten, att massmoralen å ena sidan säges innesluta en kärna af verklig sedlighet men å den andra utgöra en lägre form, som bör bekämpas. På detta lifvets innersta och mest komplicerade område står knappast till att finna exaktare

uttryck, om de infe helt och hållet skola sökas på bekostnad af totalbildens sanning.

Ingen förnuftig förebrår de solidariske deras blindhet på det ena ögat. Lika litet förmenar han dem att gå till strids för de ideal de se. Men till gengäld vänta vi af deras förnuft, att de medgifva oss rättighet att bruka bägge ögonen och naturligtvis också båda händerna.

*

Lidande och njutning.

Ställde vi den frågan till oss:

Hvilken är grunddriften i vår tidsålders kultur? så kunde enligt min mening ett ganska rimligt svar utfalla så:

Grunddriften är kampen mot lidandet i världen.

Naturligtvis skulle svaret också kunna formuleras positivt, i hvilket fall det måste peka på sökandet efter njutning såsom den egentliga häfstången i kulturlifvets drama. Lidande och njutning höra nämligen ihop som den negativa och den positiva polen på en magnetisk linje. De förutsätta hvarandra för att ha någon begriplig betydelse för tanken, och de öfvergå i verkligheten oupphörligt i hvarandra. De bilda en skala af grader med en indifferens- eller nollpunkt som delare. Den ena är inte möjlig utan den andra.

En positiv karakteristik har ju väsentliga företräden, men den träffar inte alltid bäst in på det karakteriserade. I vårt fall synes mig detta ej vara händelsen.

Den, som med öppna ögon genomlefvat de sista årtiondena och som har en smula sinne för realitet, skall inte kunna undgå att medgifva, att det för närvarande knappt finnes några intressen i världen, som i vidd och styrka kunna mäta sig med striden mot sjukdomen och fattigdomen. Tar man sjukdomsbegreppet tillräckligt vidsträckt och tänker på hvad som angår både själ och kropp, så ligger den afgörande delen af det moderna lyckoproblemet innelyckt däri. Hvad som hindrar oss att vara lyckliga, det kan väl vara af ganska olika beskaffenhet, men hvem kan neka, att rent fysiska eller också tillika psykiska sjukdomar i förening med krafternas otillräcklighet för lifvets fordringar härvidlag fullständigt träda i förgrunden? Rent ut sagdt — hvad är allt annat ondt för oss nutidsmänniskor i jämförelse med detta? En bagatell. I kampen mot sjukdomen ligger det första, utan all fråga mest påträngande elementet i den moderna mänsklighets- och lyckofrågan gömdt. Förrän dessa Jerikos skymmande och stängande murar ha ramlat, kan det inte vara tal om att tillräckligt med sol och luft skall kunna tränga in i vårt lif.

Den sociala frågans kärna är fattigdomen och möjligheten att undanröja eller åtminstone kraftigt begränsa densamma. Naturligtvis har också striden mot sjukdomen social betydelse, men den individuella accenten framträder här mera, under det att förhållandet med fattigdomsproblemet är motsatt.

Det vill en tom och deklamatorisk idealism till för att af olycklig kärlek, kif och strid mellan människor, okunnighet, fulhet och annat likartadt göra lidandeskällor, som i någon mån kunna konkurrera med sjuklighet och armod. En och annan kan ju drabbas hårdare af sådant än af något som helst annat, men hvad betyder egentligen detta mer än den fluga, som inte gör någon sommar? Det vill en grad af förfining till för att lida på ett sådant mera indirekt och psykiskt sätt, som man gör klokast i att inte tilltro profanum vulgus. Och äfven de allra flesta, som med fog göra anspråk på att inte höra hopen till, torde ha så fullt upp att skaffa med de direkta och grofva angreppen på trefnad och lycka, att de knappt få rådrum att observera och reagera mot de finare.

Om synd- och skuldkänsla, ånger och samvetskval är i vår tid just ej mycket att säga. Det är varor, som bli allt sällsyntare i marknaden utan att därför stiga i pris. De ha helt enkelt liten eller ingen efterfrågan. Med förmågan

att tänka metafysiskt har också förlorats den att känna metafysiskt. Under formerna af dödsfruktan och tryckande förnimmelser af jordelifvets intighet och alltings relativitet spelar väl »metafysiken» ännu tämligen märkbart in i vårt kännande. Men ser man blott ordentligt efter, så finner man snart, att dessa förnäma lidanden egentligen blott höra ett fåtal förnäma naturer till. Mängden tror sig åtminstone vara slikt kvitt och taxerar det rätt och slätt som efterblifvenhet att kunna af sådana dumheter, sådana fraser eller sådan vidskepelse besväras eller på något sätt bestämmas. Den menar sig skola bli fullkomligt nöjd, om den blott en gång varder hugnad med de handgripligare förmånerna och konstruerar därefter sina ideal och inriktar därpå sina omsorger. Och häraf får masskulturen en omisskännelig prägel: att stå i tecknet af begreppsparet lidande—njutning.

Människolifvet har emellertid långt ifrån alltid behärskats af detta tecken. Kristendomen segrade i ett annat och med den våra fäder. Deras lif gick på en annan melodi. För dem var det absolut i första rummet fråga om att vara frälst eller inte frälst, och det senare var ungefär likvärdigt med förtappad. Vi ha nog i allmänhet rätt svårt föreställa oss, att en sådan känsla kunde vara inte blott fullt oskrymtad, ohycklad, nykter och real utan rentaf dominerande. Men den var utan allt tvifvel så. Detta var lifvets djupaste innebörd och fullaste allvar för fäderna, att människan frälste sin själ och betryggade sig öfvergången till ett nytt lif, till en annan värld. I jämförelse med detta intresse bleknade allt annat till dröm och skuggan af en dröm. Äfven jordelifvets lidanden, hvilkas udd var bruten och hvilkas helvete var öfvervunnet i och med vissheten om den salighet, som förestår Guds människor. Och med lidandenas principiella besegrande gick njutningarnas »Entwertung» nödvändigt hand i hand.

Nu kommer man och säger, att fäderna byggde på tomma illusioner, som äro det tänkande förnuftet helt ovärdiga. Men man må dra in verklighetssynpunkten hur starkt man vill, man må kritisera, häckla, negera efter lust och förmåga, det kommer ej det faktum vid, att den religiösa tron utgjorde en utomordentlig motståndskraft mot lidandet och sorgen här på jorden. Är religionen blott en hypnos, så hör den åtminstone till de starkaste och mest välgörande, om det nämligen innebär något godt att kunna ta lif och möda och sorg och smärta och död gladt, att aldrig misströsta, aldrig förtvifla, blott att man har det ena nödvändiga, att på allvar kunna tänka och känna med den fattige, sjuke skalden, som sjöng:

Hvi skulle jag ej möta glad min pläga?
Hon är en ängel, sänd ifrån min Gud.
Hvi skulle jag den gode fadern fråga,
hvarför han valde henne till sitt bud?

Kristendomens sanning ådagalägges af dess lifsvärde, som oändligt mångsidigt och oöfvervinneligt starkt betygas af både historia och personlig erfarenhet. Verklighetssynpunkten absorberas här af värdesynpunkten, såsom alltid till sist blir fallet, när man fullföljer sanningsundersökningen till slut.

Men man behöfver ingalunda gå fram till kristendomen för att finna en annan grundstämning genomtränga lifvet än den, som råder hos den moderna människan. En grundstämning, som likaledes innebär en väldig motståndskraft mot lidandet, om den än ingalunda urhärdar jämförelse med kristendomen i detta afseende. Man kan stanna vid den känsla af plikt och människovärde, som besjälade antiken under dess bästa dagar, vid grekernas och romarnes starka betoning af det rätta, sådant det framträdde i fädernеslandets lagar och folkets sed, vid deras »sköngodhet», deras »honestum» och »decorum». För dem var lifvet öfvervägande stämdt i tonarten rätt—orätt, hvarmed frågan efter lyckan var innerligt förenad men hvaraf densamma också var djupt beroende. I filosofernas formuleringar framträdde denna anda så, att det goda sades vara dygd eller, än bättre såsom hos stoikerna, plikt. Häremot restes naturligtvis med stigande styrka subjektivistisk och skeptisk förnekelse under bestämdt framhållande af njutningen såsom det enda eftersträfvansvärda och af lidandet såsom det enda, hvilket borde undvikas. Men sannskyldigt antik anda får alldeles inte sin bestämmande färg af sådant utan af den djupt kända och oinskränkt erkända plikten mot det allmänna, mot familj och stat, det månde gå med den enskilde hur gom helst. Plikten hvilade här på människovärdet och människovärdet på samhällsvärdet.

Under den sjunkande antiken gick man ej ens så långt, att man stödde människovärdet på det allmänna, på rätt och sed, utan lät det helt enkelt hvila i sig självt. Plikten var till för sin egen skull, och plikten sammanföll med människovärdet. Plikten behöfde intet motiv utanför sig själf, allra minst af lyckan, som snarare motsattes mot plikten såsom något ondt, i hvarje fall såsom något likgiltigt. Det låg i konsekvensen af den rätta sedliga sinnesriktningen att förakta värld och lycka. Den cyniske vise ville hellre vara förryckt än »njuta lifvet», och den stoiske kunde icke finna lifvet odrägligt under andra förhållanden än att han tvingades göra orätt.

Det djupaste ledmotivet till denna spröda men ärliga, förtviflade men högsinnade och manliga ståndpunkt var en stark känsla af blygsel öfver njutningen och jakten därefter såsom oförenliga med människovärdet, en känsla af skam öfver det beroende af det yttre, som njutningslifvet nödvändigt för med sig, i förening med ett behof att finna något godt, som människan kan vinna med egen kraft och renodla och hägna i sitt eget inre utan att ödets nyck, tillfällighetens spel mäkta nå det. Det ligger ett skärande nödrop efter religiös realitet i denna på en förtvifladt smal kant mellan förnuft och vanvett balanserande pliktlära, Men i det stolta fastän självgoda och högmodiga tänkaresinnet hos stoikerna reste sig å andra sidan det värn mot njutningsvågornas nedbrytningsarbete, som med århundraden förlängde antikens flämtande lif.

Är det nu något så verkligt stort, ligger det nu något så väldigt framsteg i detta, att vi nästan helt och hållet låta synpunkterna religiös frälsning—förtappelse och moraliskt rätt—orätt uppslukas af den naturliga synpunkten njutning—lidande eller i vår taktik att bekämpa lidandet såsom faktum, d. v. s. söka minska dess mängd, under nästan fullständig uraktlåtenhet att väcka till lifs krafter att motstå detsamma, att härda sig däremot, att finna sig däri?

Det faller långt utanför min afsikt att nu upptaga religionens begrepp till skärskådande ens med den aflägsnaste tanke på att utreda detsamma. Här måste jag nöja mig med att slå fast, att påstå. Jag menar då, att den religion, som skall kunna utöfva något afgörande inflytande på nutidsmänniskorna, sålunda inte bara för något ögonblick oroa dem med föreställningar om skuld och straff, locka dem med ljufva löften, hos dem frammana »heliga rysningar» eller sentimentala »Anwandlungen» af ena eller andra slaget, att den aktuella och effektiva religionen alltså måste antaga karaktären af en makt, som lika ofelbart ikläder sig gestalten af tro och troshandlingar, som en allmänt erkänd naturlag ingriper i vår världsbild och hela vårt yttre lif. Inte så, att denna religion skall äga samma lätthet att ingå i medvetandet eller möjlighet att utsträcka sig till lika många individer. Men i den mening, att den griper den mottaglige från förnuftssidan och ej bara inordnar sig såsom en fullt legitim beståndsdel bland de öfriga själsinnehållen utan i öfverensstämmelse med sin natur tar ledningen öfver de andra innehållen och samlar dem till ett helt af ljus, sanning, kraft och skönhet. »Framtidsreligionen» måste helt flytta öfver från lifvets skuggsida till dess solsida. Då utvecklingen med nödvändighet drifver oss till intellektualitetens topp-punkter, måste religionen söka och fatta oss där men inte i ett läge, där vi inte längre befinna oss.

Det väsentliga innehållet i en sådan intelligensens religion måste vara en bestämd och tillräcklig grad af medvetande om att det mysterium, hvarpå all kunskap och lifserfarenhet med ett allt skönjbarare pekfinger visar hän, inte är något annat än det, att hela denna tillvaro, som för oss står inramad i natur och historia, utgör en process, hvarigenom något absolut nytt successivt blifver till hinsides våra mänskliga åskådnings- och tankeformer. Vi äro med hela vår värld och hela vår sträfvan inneslutna i ändamålssammanhang, som så småningom lyfta oss öfver oss själfva till en ny sfär, med hvilken vi nu kunna kommunicera endast i känslan men alldeles inte med åskådningsformer och tankekategorier, af hvilken känsla idéerna om sant, godt och skönt äro på olika sätt brutna strålar. Det är det nya lifvets realitet och realiteten af de därifrån utstrålande, rent kvalitativa, alltså ej med måttbestämningar gripbara, därför absoluta, till grund för alla relativa värden liggande idéerna, hvari religionens verkliga kärna är att söka. Alla förnekelser hvila härvidlag på förgrofningar, hvilka kunna demaskeras såsom sådana. Men jakandet sprider ljus öfver allt, äfven i de mörkaste vrår. Hinsideslifvet är också vetenskapens egentliga ljuskälla, den yttersta förutsättningen för dess eget sanningsvärde. Vi ha nära nog kommit ifrån det orimliga försöket att förklara lifvet såsom natur, men vi ha ännu knappast hunnit fram till att

förklara både natur och lif såsom ett drama, hvars föregående akter få sin förklaring först i den sista.

I detta hinsideslif i ofvan antydda bemärkelse och i de därifrån härstammande idévärdena såsom de till sist bestämmande krafterna i både natur och historia, i den lefvande tron på det förnuftiga ändamålets omotståndliga makt — lika viss som öfvertygelsen om tröghetens och gravitationens giltighet inom sitt område — ligger något mer än till och med i den för öfrigt fullkomligt oumbärliga och sanna försynstron. Innehållet är ju detsamma, men idétron har den högre form, som möjliggör anslutning till den vetenskapliga tankekretsen, ja frambryter därur med omotståndlig logik, i det att den afslöjar sig såsom det innersta väsendet i förnuftet och därmed också såsom all vetenskaps förutsättning.

Jag ville nu säga, att, om vi skulle lyckas i vårt stundom rätt påtagliga sträfvande att eliminera religionen äfven under denna dess högsta, luttrade, förklarade gestalt för att slutgiltigt hänvisas till den stumma, blinda, döfva, känslo- och meningslösa fysis, då måste förtviflan bli resultatet af hela evolutionen med all dess kamp mot lidandet och för njutningen. Då skall förtviflan framkallas af det allt klarare medvetandet om ömkligheten i njutningslifvets resurser. Den skall framträda starkare i samma mån det kritiska förnuftet fullständigare bortrycker den än döljande, än förskönande slöjan öfver det moderna njutningseländet. Då skall det visa sig, hur grundfalskt det var att ställa lifvet i dess tecken.

Måste nu borteliminerandet af den klarögda, ljusglada idéreligionen medföra förtviflan åt en vaken och öfver sitt läge tänkande mänsklighet, så kan jag inte se annat än att det fullständiga ersättandet af pliktens manliga och stolta lära med njutningsempirism eller med godtköpsteorien om njutningen såsom lifvets mening slutligen skall sänka oss i själfförakt. Detta blir fallet, äfven om vi förädla denna senare ståndpunkt till kamp mot lidandet, ty i grund och botten komma båda uttrycken, det positiva och det negativa, på ett ut. Värdighet och stolthet, mod och ära, renhet och höghet äro dock omistliga värden med äkta klang. De äro i själfva verket mer än så. De äro ursprungligare och viktigare för lifvets sundhet än själfva denna mildhet, denna sympati med allt mänskligt, detta medlidande, ja än själfva denna rättvisa, hvarom vi orda så mycket och hvarpå vi vilja resa framtidens byggnad. Det är individualitetsdygderna, som ha det rätta saltet i sig och den rätta bärkraften. Det vore klokare att möta lidandet på det gamla sättet, d. v. s. med en smula manlighet, än enbart på det nya — med idel patentmedicin.

Motståndskraft är ingalunda att förakta, i synnerhet då det verkligen ser mörkt ut med våra utsikter att absolut minska lidandets summa i världen. Det ser ut, som hörde det till denna tillvarelseforms väsen. Ja, det förefaller rent af som hörde lidandet till begreppet af ett människovärdigt och progressivt lif, medan njutningen tyckes bra nära besläktad med försumpning. Hvarken det ena eller det andra gäller obetingadt, men säkert är, att lidandet har större makt att föra framåt än njutningen och att detsamma därför är något, som vi alls inte böra vilja vara förutan.

Att bära lidandet och försona sig därmed är vishet. Att söka utrota det är en naturdrift, som vi måste följa. Men tillika fruktar jag storligen, att det är ett sisyfusarbete.

*